

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Дутко Альона Олександрівна

УДК 340.134 (477)

**ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В
ЗАКОНОТВОРЧІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ**

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю

12.00.01 – теорія та історія держави і права;

історія політичних і правових учень

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент

Шмельова Галина Георгіївна

Львів – 2010

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки	10
1.1. Характеристика стану наукової розробки проблеми та методології дослідження	10
1.2. Теорія юридичної техніки як основа дослідження юридичних конструкцій	14
Висновки до розділу 1	37
Розділ 2. Загальнотеоретична характеристика юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки	39
2.1. Поняття, ознаки та функції юридичних конструкцій	39
2.2. Вимоги до юридичних конструкцій	64
2.3. Види юридичних конструкцій	70
2.4. Юридична конструкція в комплексі елементів законотворчої техніки	78
Висновки до розділу 2	93
Розділ 3. Використання юридичних конструкцій у законотворчій практиці України	97
3.1. Використання юридичних конструкцій у цивільному законодавстві	97
3.2. Використання юридичних конструкцій у цивільному процесуальному законодавстві	122
3.3. Використання юридичних конструкцій у кримінальному законодавстві	137

3.4. Використання юридичних конструкцій у кримінально-процесуальному законодавстві	154
3.5. Особливості юридичних конструкцій приватного та публічного права	165
Висновки до розділу 3	171
Висновки	180
Додатки	184
Список використаних джерел	208

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процеси формування в Україні соціальної, демократичної, правової держави супроводжуються інтенсивною законотворчою діяльністю. У цих умовах особливого значення набуває проблема створення якісних як за змістом, так і за формою законів. Попри це, у сучасній практиці законотворення в Україні спостерігається суперечливість, неузгодженість, неповнота та неточність багатьох чинних законів. Певною мірою це наслідок неналежного використання засобів, прийомів і правил законотворчої техніки, у тому числі юридичних конструкцій. Вочевидь, це пояснює появу останнім часом низки робіт з питань законотворчої техніки, в яких деякі елементи останньої детально висвітлені. Проте юридичним конструкціям достатньої уваги не приділялося.

У юридичній науці окремі питання юридичних конструкцій досліджувалися і в загальнотеоретичному аспекті (С.С. Алексеєвим, В.К. Бабаєвим, В.М. Барановим, В.М. Горшеньовим, А.А. Деревніним, Ж.О. Дзейко, Т.А. Доценко, Р. Ієрінгом, Ш.В. Калабековим, Т.В. Кашаніною, Д.А. Керімовим, М.М. Коркуновим, А.Н. Костюковим, В.С. Ковальським, І.П. Козінцевим, Р. Лукичем, Л.А. Луць, Ю.Л. Марєєвим, А. Нашиц, Д.Е. Пономарьовим, О.Ф. Скакун, Ю.М. Талан, М.М. Тарасовим, В.В. Чевичеловим, О.Ф. Черданцевим та ін.), і з позицій галузевих юридичних наук (І.І. Бабіним, І.С. Баталовою, Д.В. Винницьким, Л.Д. Воєводіним, Р. Гаврилук, В.Н. Івановою, А.В. Іванчиним, В.М. Кудрявцевим, Л.Л. Кругліковим, П.І. Люблінським, К.К. Паньком, В.В. Піляєвою). Попри це, у вітчизняному правознавстві монографічного (у тому числі і дисертаційного) загальнотеоретичного системного аналізу юридичних конструкцій та їх використання у законотворчій практиці України поки що не було здійснено.

Все це визначає актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідних

робіт кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853) і «Філософсько-правові та теоретично-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є змістовна та функціональна характеристика юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки та виявлення особливостей їх використання у законотворчій практиці України.

Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати теоретико-методологічні основи дослідження юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- встановити основні положення теорії юридичної та законотворчої техніки, які слугуватимуть для дослідження юридичних конструкцій;
- з'ясувати поняття та специфічні ознаки юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- визначити функції юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- подати класифікацію юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- встановити вимоги до юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- визначити місце і роль юридичних конструкцій у комплексі елементів законотворчої техніки;
- виявити особливості юридичних конструкцій приватного та публічного права;
- проаналізувати використання юридичних конструкцій у цивільному, кримінальному, цивільному процесуальному та кримінально-

процесуальному законодавстві України та основі цього сформулювати пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства.

Об'єктом дослідження є юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки.

Предметом дослідження є особливості юридичних конструкцій та їх використання у законотворчій практиці України.

Методи дослідження. Їх вибір та використання визначалися метою, об'єктом та предметом дослідження. Для дослідження теми було використано низку загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Застосування діалектико-логічних методів пізнання, зокрема аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння, аналогії, абстрагування, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного в теоретичному дослідженні відповідних положень стосовно юридичної та законотворчої техніки, юридичних конструкцій дозволило уточнити поняття нормотворчої та законотворчої техніки, сформулювати поняття юридичних конструкцій та виявити їх ознаки як засобів законотворчої техніки.

Системно-структурний метод дав змогу виявити місце і роль юридичних конструкцій у комплексі елементів законотворчої техніки. Порівняльно-правовий метод використано для виявлення відмінностей юридичних конструкцій від інших елементів законотворчої техніки. Застосування функціонального методу сприяло виявленню функцій юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки. Використання прийомів і правил формально-логічного методу дало змогу сформулювати визначення поняття юридичних конструкцій та класифікувати їх.

Для отримання інформації про використання юридичних конструкцій у законотворчій практиці в Україні застосовувались здебільшого методи тлумачення права, зокрема мовний, систематичний, телеологічний, логічний. Тлумачення нормативно-правових приписів Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України та інших законодавчих актів

дозволило виявити юридичні конструкції, які використовувались для їх створення. Методи узагальнення практики використання юридичних конструкцій у проаналізованому законодавстві дали змогу сформулювати пропозиції про внесення змін і доповнень у відповідні кодекси.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше у вітчизняному правознавстві здійснено загальнотеоретичне монографічне дослідження юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки та їх використання у законотворчій практиці України.

Елементи наукової новизни представлено, зокрема, тим, що

уперше:

- обґрунтовано комплексний характер використання елементів законотворчої техніки при створенні законів;
- запропоновано авторське визначення поняття юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- виявлено конструктивно-прагматичну та нормоутворюючу функції юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- обґрунтовано, що юридичні конструкції є засобом формування саме нормоутворюючих приписів (регулятивних, охоронних, захисних);
- зроблено висновок про те, що юридичні конструкції є передумовою використання інших елементів законотворчої техніки;
- виявлено особливості юридичних конструкцій приватного і публічного права;

удосконалено:

- визначення поняття нормотворчої техніки та положення про її види;
- визначення поняття законотворчої техніки;
- систему ознак юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки;
- положення щодо вимог юридичних конструкцій як системи термінопонять, що відображає структуру правових явищ;

набуло подальшого розвитку:

- положення про класифікацію юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його теоретичні положення та висновки сприятимуть подальшій науковій розробці проблем законотворчої техніки; сформульовані висновки та пропозиції щодо використання юридичних конструкцій можуть бути застосовані у законотворчій діяльності при розробці законопроектів.

Матеріали дисертації можуть бути використані для розробки програм навчальних спецкурсів з юридичної техніки, нормопроекування, що викладаються у вищих юридичних навчальних закладах; при викладанні відповідного розділу курсу «Теорії держави і права»; при підготовці лекцій, підручників, посібників з деяких тем теорії держави та права, а також галузевих дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана та обговорена на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Окремі положення дисертації доповідалися на науково-практичній конференції «Взаємодія органів внутрішніх справ та інших органів у забезпеченні екологічної безпеки» (м. Львів, 3 листопада 2006 р.), I звітній науковій конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи» (м. Львів, 2 березня 2007 р.), Міжнародному науковому семінарі «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Сімферополь, 25-29 квітня 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток підприємництва в Україні: економіко-правове забезпечення» (м. Львів, 13-14 грудня 2007 р.), II звітній науковій конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи» (м. Львів, 29 лютого 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти» (м. Львів, 15 травня 2008 р.), V

Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 30-31 травня 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Право на приватність: тенденції та перспективи» (м. Львів, 14 листопада 2008 р.), II звітній науковій конференції «Приватні та публічні аспекти захисту прав громадян» (м. Львів, 27 лютого 2009 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 29-30 травня 2009 р.), звітній науково-практичній конференції юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 19 лютого 2010 р.), науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії злочинам у сфері економіки» (м. Львів, 26 березня 2010 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Запоріжжя, 23 квітня 2010 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 17 публікаціях, у тому числі у 8 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України, та у 9 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які об'єднують 11 підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, який налічує 219 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 229 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 22 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК ЗАСОБІВ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ

1.1. Характеристика стану наукової розробки проблеми та методології дослідження

1.1.1. Стан наукової розробки досліджуваної проблеми

Окремі питання юридичних конструкцій досліджувались в юридичній науці як з позицій загальної теорії права, так і галузевих юридичних наук.

У працях С.С. Алексеєва [1, 2, 3], В.К. Бабаєва [4], В.М. Баранова [5], В.М. Горшенєва [6], А.А. Деревнина [7], Ж.О. Дзейко [8], Т.А. Доценко [9], Р. Ієринга [10], Т.В. Кашаніної [11], М.М. Коркунова [12], А.Н. Костюкова [13], Р. Лукича [14], А. Нашиц [15], Д.Є. Пономарьова [16, 17, 18], О.Ф. Скакун [19], Ю.М. Талан [20], М.М. Тарасова [21, 22], О.Ф. Черданцева [23, 24, 25] та ін. в основному подається загальнотеоретична характеристика сутності, поняття та ролі юридичних конструкцій у юридичній практиці та науці.

Особливо слід відзначити комплексне загальнотеоретичне монографічне дослідження юридичних конструкцій, здійснене В.В. Чевичеловим [26]. В ньому автор аналізує еволюцію теоретичних уявлень про юридичні конструкції, встановлює та розкриває їх основні ознаки, формулює визначення поняття юридичних конструкцій, характеризує їх види та виявляє зміст їх техніко-юридичних і теоретико-пізнавальних можливостей (функцій).

Аналізу галузевих юридичних конструкцій присвячені праці І.С. Баталової [27], І.І. Бабіна [28], Д.В. Винницького [29], Л.Д. Воеводіна [30], Р. Гаврилук [31], В.Н. Іванової [32], А.В. Іванчина [33, 34], Л.Л. Круглікова [35, 36], П.І. Люблінського [37], К.К. Панько [38] та інших вчених.

Слід зазначити також, що останнім часом з'явилися роботи, в яких досліджуються окремі універсальні загальноправові конструкції [39].

Аналіз праць вказаних вчених дав можливість зробити певні попередні висновки. Він показав, по-перше, відсутність однозначності у розумінні майже усіх проблем юридичних конструкцій: їх сутності, поняття, видів, ролі тощо. А це означає, що чимало питань залишаються дискусійними і потребують ґрунтовного вивчення. По-друге, не отримали належного висвітлення питання пов'язані, зокрема, з утворенням юридичних конструкцій; з вимогами щодо їх використання у законотворчій практиці; з особливостями юридичних конструкцій публічного та приватного права. Водночас, слід підкреслити, що сформульовані в опублікованих працях положення дозволили скласти певне цілісне уявлення про це правове явище та стали теоретичною основою нашого дослідження цього феномена.

Разом з тим підкреслимо, що в українській юриспруденції зазначена проблема майже не вивчалася. Є лише декілька праць з цього питання, зокрема, Ж.О. Дзейко [8], І.І. Бабіна [28] та Р. Гаврилюк [31]. Дехто з українських вчених сформулював визначення поняття «юридичні конструкції» розглядаючи питання юридичної техніки. Це О.Ф. Скакун [19], Г.Г. Шмельова [40], Л.А. Луць [41].

Отже, маємо усі підстави стверджувати, що у вітчизняному правознавстві поки що нема комплексного дослідження юридичних конструкцій як в загальнотеоретичному аспекті, так і на рівні галузевих юридичних наук (за винятком хіба що дисертаційного дослідження юридичної конструкції податку, виконаного І.І. Бабіним).

Безперечно, дослідження теми дисертаційної роботи потребувало висвітлення питання про значення юридичних конструкцій, яке можна було встановити, лише порівнюючи їх місце і роль з іншими засобами законотворчої техніки. Це зумовило необхідність вдатися до аналізу основних положень теорії юридичної та законотворчої техніки. Такі теоретичні й методологічні положення сформульовано у працях С.С.

Алексєєва [1, 2, 3], Л.Ф. Апт [42], Ю.Г. Арзамасова [43], В.К. Бабаєва [4, 44, 45], І.О. Билі [46], Л.М. Бойко [47], М.О. Власенка [48, 49], Т.О. Дідича [50], А.П. Зайця [51], В.М. Карташова [52, 53], Т.В. Кашаніної [11], Д.А. Керимова [54], Л.А. Луць [41], М.М. Марченка [55], Н.М. Маршакової [56], А. Нашиц [15], А.С. Піголкіна [57, 58], П.М. Рабіновича [59, 60], О.Ф. Скакун [19], Ю.О. Тихомирова [42, 61, 62], О.О. Ушакова [63, 64], О.Ф. Черданцева [65].

Важливість для нашого дослідження концептуальних основ юридичної техніки, розроблених переліченими та іншими вченими-юристами, полягає також і в тому, що юридичні конструкції вивчаються саме як засоби законотворчої техніки, хоча в юридичній науці вони досліджуються і в контексті методології пізнання права [23, 24, 22] і як метод побудови структурних елементів правової системи [66, с.104-106].

1.1.2.Характеристика методів дослідження

З метою одержання найбільш достовірних наукових результатів у дисертаційному дослідженні використано низку методів пізнання державно-правових явищ.

Вибір та використання таких методів визначався об'єктом, предметом, метою та завданнями цього дослідження. При цьому враховувались рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства», в яких особливо підкреслено необхідність використання у правознавстві усіх структурних елементів методології [67, с.153].

Філософсько-світоглядним підґрунтям дослідження юридичних конструкцій є соціальний і правовий детермінізм: їх обумовленість як загальносоціальними, так і специфічними державно-правовими закономірностями. Загалом вони слугували основою для застосування всезагальних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Водночас слід зазначити, що тільки комплексне застосування методів пізнання дає можливість отримати певні знання про досліджувані явища. Як

справедливо зауважує М.І. Козюбра, «ні всезагальні принципи матеріалістичної діалектики, ні загальні, ні приватно-наукові методи при всій їх відносно зовнішній автономії ніколи не виступають у чистому вигляді, а знаходяться у складних переплетеннях один з одним. Їх сполучення визначається багатьма факторами: природою об'єкта, який досліджується, етапами, рівнями процесу пізнання, суб'єктивними особливостями суб'єкта пізнання та ін.» [68, с.16].

Ще одне істотне зауваження. Відомо, що дослідник може отримати нові знання при умові засвоєння знань, накопичених його попередниками. За їх допомогою, як підкреслюється в юридичній літературі, він «здійснює описання спостережуваних правових явищ і процесів, викладає результати теоретичного пізнання, а також дає пояснення новим науковим фактам і закономірностям, що зумовили їх виникнення» [69, с.368]. У нашому дослідженні такою сукупністю знань, як вже підкреслювалося, є різноманітні погляди та положення з питань юридичних конструкцій, юридичної та законотворчої техніки. Все це також значною мірою вплинуло на вибір та використання методів пізнання.

До цього слід додати також, що комплексне застосування методів суттєво ускладнює встановлення «внеску» того чи іншого методу у формуванні результатів дисертаційного дослідження. Однак, з певною часткою умовності ми спробуємо це зробити.

Застосування діалектико-логічних методів пізнання, зокрема аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння, аналогії, абстрагування, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного в теоретичному дослідженні відповідних положень з питань юридичної та законотворчої техніки, юридичних конструкцій дозволило уточнити поняття нормотворчої та законотворчої техніки, сформулювати поняття юридичних конструкцій та виявити їх ознаки.

Системно-структурний метод дав можливість виявити місце і роль юридичних конструкцій у комплексі елементів законотворчої техніки. Для

того, щоб встановити та з'ясувати мету створення юридичних конструкцій були використані можливості цільового методу пізнання. Застосування функціонального методу сприяло виявленню функцій юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки. Використання прийомів і правил формально-логічного методу дало змогу сформулювати визначення поняття юридичних конструкцій та класифікувати їх.

Для отримання інформації про використання юридичних конструкцій у законотворчій практиці в Україні застосовувалися в основному методи тлумачення права, зокрема мовний, систематичний, телеологічний, логічний. Тлумачення нормативно-правових приписів Цивільного кодексу України [70], Цивільного процесуального кодексу України [71], Кримінального кодексу України [72], Кримінально-процесуального кодексу України [73] та інших законодавчих актів дозволило виявити юридичні конструкції, які використовувалися для їх створення. Методи узагальнення практики використання юридичних конструкцій у проаналізованому законодавстві дали можливість згодом визначити певні проблеми їх застосування як засобу моделювання структури певних правових явищ та формування нормативно-правових приписів.

Отже, комплексне використання зазначених вище методів дозволило дослідити основні питання теми та зробити відповідні висновки.

1.2. Теорія юридичної техніки як основа дослідження юридичних конструкцій

1.2.1. Поняття та види юридичної техніки

Юридична конструкція є одним з основних засобів законотворчої техніки як різновиду юридичної техніки. Тому виправдано почати розгляд юридичних конструкцій з положень про юридичну техніку, які слугують теоретичною основою їх дослідження.

Юридичній науці і практиці давно відоме поняття «юридична техніка». Аналіз визначень юридичної техніки, які є в літературі, дає підставу стверджувати, що серед учених нема єдності у розумінні її поняття. Одні науковці юридичну техніку розглядають як сукупність засобів і способів створення законів і підзаконних актів [74, с.435]; інші ж включають у це поняття також засоби і способи створення правозастосовних, інтерпретаційних та правореалізаційних актів [1, с.272; 43, с.104-105; 46, с.7; 60, с. 200; 62, с.12; 75, с.82].

При вирішенні питання про зміст поняття «юридична техніка» не можна не враховувати тієї обставини, що сам по собі термін «техніка» інтерпретується тепер по-різному. Слово «техніка» походить від грецького «*techne*» – мистецтво, майстерність. В широкому сенсі цим словом позначається практична діяльність людей, їх активний вплив на оточуючий світ з метою його збереження або зміни. Під технікою розуміється і система засобів праці в суспільному виробництві, і сукупність прийомів, навиків, які застосовуються в будь-якій справі, мистецтві, майстерності. Техніка – це також прийоми безпосереднього впливу на той чи інший об'єкт, предмет з метою створення, перетворення будь-чого. Р.Лукіч зазначає «Техніка відрізняється від пасивного сприйняття світу в пізнавальних цілях, так само як практика від теорії. В цьому смислі техніка означає досягнення деякої мети, здійснення деякого задуму шляхом практичної діяльності» [14, с.204]. Крім того, значення слова «техніка» може ототожнюватися з сукупністю рекомендацій щодо того, як найбільш ефективно і доцільно здійснити ту чи іншу дію.

Подібно до будь-якої діяльності людини юридична діяльність (законодавця, судді і т. п.) не здійснюється без будь-яких засобів. Предмет діяльності юриста не матеріальний, тому-то через це є нематеріальною, а інтелектуальною і використовувана ним техніка. Кожен закон, рішення суду чи договір являють собою певний вираз волі законодавця, суду чи сторін, які домовляються. Щоб «воля» була реалізована, її слід довести до адресата, що

передбачає фіксацію акта закону, рішення суду у відповідній формі. Тут і відкривається можливість і необхідність застосовувати юридичну техніку [76, с.118-121].

У техніці простежується рух від науково-технічного знання через технічну діяльність за допомогою технічних засобів до кінцевого результату – продукту. Техніка – не наука сама по собі, але вона не може існувати без науки, взаємодіє з нею, результатом чого є науково-технічне знання. Тому можна говорити, що юридична техніка є результатом науково-практичної діяльності. О.А.Красавчиков вважає, що «юридична техніка являє собою певну сукупність нематеріальних засобів, які використовуються при розробці законів (кодексів), вироків, судових рішень, договорів. Це різновид нематеріальної техніки, техніки нематеріальної праці, вона виробляється в практичній діяльності законодавчих і правозастосовчих органів, а також формується в практиці відносин між суб'єктами права» [76, с.122].

Підкреслимо ще раз, що в юридичній науці склалася ситуація, при якій нема більш-менш вивіреної й однозначної позиції вчених відносно поняття юридичної техніки. Тому твердження відомого науковця А.А.Ушакова про «калейдоскоп думок» про зміст розглядуваного нами поняття, зроблене понад сорок років тому, залишається досі актуальним і справедливим [64, с.206].

Виділяють два підходи до розуміння самого поняття юридичної техніки – статичний та динамічний.

За статичним підходом зміст поняття юридичної техніки розкривається через її елементи, як сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів, їх систематизації та обліку [77, с.367]. Суть такого підходу полягає у тому, що юридична техніка визначається лише через сукупність елементів. Визначення юридичної і законотворчої техніки в рамках статичного підходу є, зокрема, у працях Л.М.Бойко [47, с.12], Д.А.Керимова [54, с.18], А.С.Піголкіна [57, с.5] та деякого з інших науковців.

Однак при визначенні цього поняття важливо враховувати, що це не просто набір елементів, адже йдеться про тісний зв'язок з діяльністю суб'єктів з їх використання, що спрямоване на досягнення певної мети і вирішення певних завдань. Юридична техніка, як правильно зазначають науковці, не просто технічна, прикладна проблема, а критерій визначення сутності права, критерій спрямованості політичної волі законодавця [78, с.313].

Юридична техніка згідно з динамічним підходом – це не тільки сукупність певних елементів, а й діяльність з їх використання. С.С. Алексєєв зазначає, що юридична техніка – це сукупність засобів і прийомів, які використовуються відповідно з прийнятими правилами при розробці і систематизації правових (нормативних) актів для забезпечення їх досконалості [1, с.267]. Такий підхід враховує технологічний аспект юридичної техніки. Так, юридична техніка, на думку проф. П.М.Рабіновича – це сукупність способів і прийомів, умінь і навичок формування всіх елементів механізму правового регулювання та ефективного оперування ними у праворегулятивній практиці [59, с.19].

В.М. Карташов вважає, що юридична техніка – це сукупність загально-соціальних, спеціально-юридичних і технічних засобів, за допомогою яких досягається необхідна мета юридичної практики. До загально-соціальних, на його думку, належать мова (державна та іноземна), частини мови, знаки, мовні одиниці (слова, словосполучення, речення, граматичні конструкції тощо), букви, а також цифри, поняття, судження, різноманітні соціальні норми (економічні, політичні, релігійні та ін.). Спеціально-юридичні засоби – це юридичні поняття і терміни, конструкції, правові принципи, акти та інші правові явища, вироблені юридичною наукою і практикою в процесі розвитку правової системи суспільства. Технічні засоби – копіювальна техніка, комп'ютери, оргтехніка тощо [79, с.18]. Проте, ми не можемо погодитись з тим, що технічні пристосування, засоби

включаються у зміст юридичної техніки, оскільки сама юридична діяльність є нематеріальною.

Водночас В.М. Карташов розглядає юридичну техніку як елемент юридичної технології, яка включає крім неї способи, прийоми, правила використання юридичної техніки, дії та операції суб'єктів юридичної діяльності щодо розробки правових актів тощо [53, с. 17]. Разом з тим слід зауважити, що, на нашу думку, прийоми та правила також входять до складу юридичної техніки. Справа у тому, що вираження змісту правових актів, яке здійснюється за допомогою певних логічних, юридичних, мовних засобів, навряд чи можливе без використання прийомів його викладу (абстрактного чи казуїстичного тощо), а тим більше без використання правил (вимог) щодо застосування таких засобів та прийомів при створенні правових актів. Такий взаємозв'язок між собою засобів, прийомів та правил дає можливість розглядати юридичну техніку не просто як їх сукупність, а як комплекс, єдине ціле взаємопов'язаних засобів, прийомів та правил.

До цього додамо, що юридична технологія – це поетапна діяльність з розробки правового акту, з надання йому необхідного змісту та форми. Мета технології – пізнання дійсності і надання результатам пізнання юридичної форми, що здійснюється за допомогою певних засобів, прийомів та правил юридичної техніки. Сутність юридичної технології (та зрештою її практичне значення) полягає у здійсненні певних послідовних дій зі створення правових актів з використанням відповідних засобів, прийомів та правил юридичної техніки.

Отже, юридична техніка повинна розумітися як складова частина технології підготовки нормативно-правових, правозастосовних, правореалізаційних, інтерпретаційних актів. «Якщо юридична технологія відповідає на питання: як робити, в якій послідовності здійснювати ті чи інші юридичні операції, то юридична техніка відповідає на питання: за допомогою яких прийомів, яких засобів повинні здійснюватись ті чи інші операції, дії» [49, с.9].

Але так чи інакше слід погодитися з І.М. Жаровською, яка вважає, що «юридична техніка – один із засобів підвищення ефективності текстів нормативно-правових актів через систему правил та норм щодо техніко-правових аспектів викладу їх змісту, з точки зору його чіткості, ясності та доступності для учасників суспільних відносин» [80, с.14].

Юридичну техніку не можна тлумачити ні як науку саму по собі, ні як практичну діяльність. На нашу думку, значення юридичної техніки полягає у її практично-прикладній ролі, хоча вона тісно пов'язана з наукою. З цього приводу слушною є думка І.Л.Брауде, який вважав, що «різкої межі між законодавчою технікою і наукою права немає і не може бути. Законодавча техніка ґрунтується на науці права, і правова наука входить у законодавчу техніку невід'ємним від неї елементом»[81, с.52]. Техніка – не наука сама по собі, але вона не може існувати без науки, вона взаємодіє з наукою і результатом цього є специфічне науково-практичне знання, без застосування якого неможливо створити якісні правові акти. Водночас такі знання не є елементом власне юридичної техніки, а є частиною юридичної науки і специфічним об'єктом її вивчення, що охоплюється, за висловом С.С. Алексєєва, поняттям «догма права» [2, с.144]. Вироблені юридичною наукою та практикою знання про засоби, прийоми та правила юридичної техніки є необхідною умовою для використання останньої при створенні різноманітних правових актів.

Отже, юридична техніка – це комплекс засобів, прийомів та правил, які використовуються для створення правових актів.

Як зазначалося вище, більшість науковців, чиї праці нами аналізувались, включають до складу юридичної техніки засоби, прийоми та правила створення нормативно-правових, правозастосовних, правореалізаційних, інтерпретаційно-правових актів, які є підставою для виділення відповідних видів юридичної техніки: нормотворчої (правотворчої), правозастосовної, інтерпретаційної, правореалізаційної. Крім

того, дехто з науковців виділяє ще правосистематизаційну техніку як окремий різновид юридичної техніки [53, с.18; 54, с.17-18].

Розглянемо основні види юридичної техніки.

Нормотворча техніка – це комплекс засобів, прийомів та правил, які використовують суб'єкти нормотворчості для підготовки, формулювання нормативно-правових приписів та закріплення їх у відповідних формах юридичного права.

Вживання терміну нормотворча техніка (замість правотворчої) пов'язано з декількома обставинами. Передусім – з неоднозначністю розуміння права. Не вдаючись в аналіз концепцій праворозуміння (які детально розглядаються як у підручниках [81, с.553-643; 19, с. 811-839; 83, с.15-39 та ін.] так і монографіях [див., напр.: 84; 85, с.38-115]), зазначимо, що поняття правотворчості може розумітися не тільки як створення норм юридичного права, а й як утворення природничого або загальносоціального права. До того ж і юридичне (позитивне) право також трактується по-різному з точки зору концепцій позитивного права (нормативізму, соціологічної юриспруденції, неопозитивізму тощо). І, як наслідок цього, неоднозначно будуть розумітися поняття «правотворчість» і «правотворча техніка». Мабуть, тому в сучасній юридичній літературі стали вживатися терміни «нормотворчість» [43, с. 23-36] та «нормотворча техніка» [46]. Отже, останні пов'язуються зі створенням норм права та їх закріпленням у відповідних формах (джерелах) юридичного права. Відомо, що такими формами є нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, правові звичаї, правові доктрини, релігійні тексти тощо, які детально аналізуються в юридичній літературі [див., напр.: 86].

Далі слід відзначити, що елементом системи форм (джерел) права є нормативно-правові приписи [41, с.197], з яких формуються юридичні норми (як елементи системи позитивного права) і обслуговується їх дія [87, с.91]. При цьому до нормоутворюючих приписів належать регулятивні, правоохоронні та правозахисні приписи, а до нормообслуговуючих –

приписи-цілі, приписи-принципи, дефінітивні, операційні, темпоральні, колізійні та інші. [87, с.92]. Тому об'єктом нормотворчої техніки є нормативно-правові приписи, які за допомогою певних засобів, прийомів та правил створюються та закріплюються у відповідних формах права.

Отже, можна визначити нормотворчість як діяльність компетентних суб'єктів зі встановлення, зміни і скасування нормативно-правових приписів, нормотворчу техніку – як комплекс засобів, прийомів та правил, що використовуються суб'єктами нормотворчості для формування та вираження у відповідних формах позитивного права нормативно-правових приписів.

Дехто з науковців пов'язує нормотворчу техніку лише зі створенням нормативно-правових актів. Так, І.О. Биля визначає її як систему вироблених теорією і практикою нормотворчості правил і нематеріальних засобів вираження змісту нормативного правового акту [46, с.9].

В проекті Закону України «Про нормативно-правові акти» [88] є визначення нормотворчої техніки як системи вироблених теорією і практикою нормотворчості правил і способів створення найбільш доцільних за формою і досконалих за структурою, змістом та викладом нормативних актів.

Нормотворчу техніку можна поділити за видом форм права, які обслуговуються комплексом засобів, прийомів та правил на:

– законотворчу – комплекс засобів, прийомів та правил, що використовується для створення законів. На думку окремих науковців, слід виділяти окремо «законопроектну техніку» як систему прийомів, методик і правил розробки концепції і тексту законопроекту (сфера її застосування – перша (дозаконодавча) стадія законотворчого процесу) та законодавчу техніку як подальшу роботу над законопроектом (обговорення в палатах парламенту) [26, с.29]. Ці поняття мають різний обсяг і виступають як частини одного цілого. Найбільший обсяг має поняття «законотворча техніка», яка включає в себе законопроектну та законодавчу техніку, оскільки законотворчість складається з усіх етапів створення закону.

Українські вчені рідко використовують поняття «законотворча техніка», при цьому досить широко застосовують поняття «законодавча техніка». Зважаючи на побудову українських прикметників, з'ясуємо, що «законотворча» – творити (створити) закон і «законодавча» – дати закон, ці два терміни позначають різні поняття, бо створити закон і дати (прийняти) закон — не одне й те саме.

Законотворча техніка стосується засобів, прийомів та правил формулювання та редагування текстів законів, а законодавча техніка – процедур розробки й прийняття законопроектів і набрання чинності законами. Відповідно, законотворча техніка застосовується у процесі, що має назву «законотворчість». Навряд чи правильно виділяти законопроектну і законодавчу техніки, бо таке розмежування не несе жодного смислового навантаження;

– техніку підзаконної нормотворчості при створенні підзаконних нормативних актів. В Україні це – укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, розпорядження та накази місцевих державних адміністрацій, рішення органів місцевого самоврядування тощо. Терміна, яким би позначався процес розробки підзаконних нормативних актів, нема, а тому невиправдано дехто з науковців включає техніку підзаконної нормотворчості у предмет законодавчої техніки. Термін «законодавство» слід вживати у вузькому значенні як сукупність лише законів. Спроба розширити значення цього терміну вносить зайву плутанину;

– техніку створення правових прецедентів, коли конкретному рішенням суду надається нормативний характер, і воно стає загальнообов'язковим для вирішення усіх аналогічних справ. Не вдаючись у дискусію щодо фактичного існування судового прецеденту в Україні, зазначимо лише, що офіційно він визнаний за рішеннями Європейського Суду з прав людини згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [89];

– техніку санкціонування звичаїв. На думку С.Л. Зівса, «практика, яка багаторазово повторюється, повинна мати прямий вплив на правотворчість. Типовим для права є в цьому випадку не поява відсилки до звичаю (санкціонування звичаю в нормативному акті) і виникнення норми звичаєвого права, а нормативне закріплення самого звичаю, пряме перетворення його в норму, встановлену законодавчим актом... Юридично конституюючим елементом перетворення звичаю (як конкретної стабільної частини суспільної практики) у норму звичаєвого права було б санкціонування звичаю державними нормативними актами, але лише шляхом відсилки, без прямого (текстуального) його закріплення в нормативному акті» [90, с.159, 161]. Якщо держава визнає права, обов'язки, вимоги, сформульовані звичаєм, останній одержує загальну обов'язковість, тобто звичай стає правовим, а це потребує певної техніки;

– техніку укладання нормативно-правових договорів, тобто техніку договірної правотворчості. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [91] поняття «укладення міжнародного договору» – це складання і прийняття тексту договору, встановлення автентичності тексту, підписання договору, ратифікація та інші способи вираження згоди на обов'язковість договору, обмін або депонування ратифікаційних грамот (ст. 6-25 Конвенції). Деякі з цих процедур визначаються і законодавством України, зокрема, Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [92]. Разом з тим зазначені процедури укладення міжнародного договору здійснюються з використанням відповідних засобів, прийомів та правил юридичної техніки.

Серед питань нормотворчої техніки велике значення має вивчення юридичних, композиційно-структурних, мовностилістичних, логічних вимог, які ставляться до нормопроєкту, а також техніка державної реєстрації, обліку, офіційного оприлюднення джерел позитивного права. Тепер зросли обсяги юридичного регулювання і нормативно-правового масиву, що знову ж таки збільшило значення нормотворчої техніки.

Правозастосовна юридична техніка – комплекс засобів, прийомів та правил, які використовуються компетентними суб'єктами для створення і оформлення правозастосовних актів. Точніше, це – техніка створення індивідуальних приписів та їх закріплення в актах застосування права. О.А. Красавчиков вважав, що це техніка документів, в яких виражаються, формулюються акти органів щодо застосування норм права (вироки, рішення та інші постанови суду, акти органів прокуратури тощо) [76, с.122]. У цьому контексті в основному і вивчалася правозастосовна техніка. Так, Л.І.Пригара досліджувала юридико-технічну будову та мову актів правозастосування [93, с.5-8]. А.В. Красницька проаналізувала юридичну техніку утворення текстів процесуальних актів кримінального судочинства [94, с.7-8].

Інтерпретаційна юридична техніка – комплекс засобів, прийомів та правил, які використовуються для створення акта, що роз'яснює норму права і виявляє її точний смисл.

Закони являють собою словесні формули і застосовуються за посередництвом судових органів та інших «владних» суб'єктів. Для того, щоб закони застосовувалися саме в тому смислі, який мав на увазі законодавець, вони повинні бути правильно і однаково витлумачені. З цією метою створюються нормативні або казуальні правила розуміння змісту юридичних норм та закріплюються у відповідних актах тлумачення права.

Необхідність тлумачення обумовлена недосконалістю виразу волі законодавця. При розробці нормативно-правових актів не завжди вдається досягнути адекватного використання засобів правотворчої техніки, чіткого і точного стилю, зрозумілої мови. Значення тлумачення полягає в тому, щоб забезпечити повне і точне розкриття функцій нормативно-правових актів як джерела і форми існування юридичних норм.

До складу цього виду юридичної техніки можна віднести різноманітні способи тлумачення права (мовний, систематичний, логічний, цільовий, історичний, функціональний), а також вимоги до структури та реквізитів інтерпретаційно-правових актів.

Систематизаційна юридична техніка – комплекс засобів, прийомів та правил, які використовуються для впорядкування форми та змісту нормативно-правових актів і зведення їх у певну систему. Для того, щоб оперативно знаходити потрібні норми у великій масі чинних джерел права, необхідно зводити нормативні акти у цілісний комплекс. Така діяльність охоплюється поняттям систематизації нормативних актів і включає в себе використання засобів, прийомів та правил кодифікації та інкорпорації таких актів. Вона, перш за все, використовується як ефективний спосіб забезпечення суб'єктів права необхідною і достовірною нормативно-правовою інформацією. Застосування систематизації як юридико-технічного засобу дозволяє встановити певну логічну послідовність правових актів, робить їх доступнішими у відшукуванні необхідних положень тощо.

Такі види систематизації, як консолідація та кодифікація належать до правотворчості. Проте, дехто з науковців обстоює думку про існування кодифікаційної техніки, яка використовується при здійсненні кодифікації та створенні кодифікованих актів [95, с.13].

Правореалізаційна техніка – комплекс засобів, прийомів та правил, які використовуються суб'єктами для створення індивідуальних правил поведінки та їх закріплення в правореалізаційних актах. Такі акти є результатом правореалізаційної діяльності. Вона полягає у правовій активності «невладних» суб'єктів зі здійснення їх права на індивідуальне (децентралізоване, автономне) правове регулювання шляхом укладення правочинів, договорів тощо, які є виразом їх волевиявлення і спрямовані на врегулювання певних конкретних суспільних відносин та виникнення, зміну або припинення правовідносин. У сучасних умовах у сфері приватного права основним правореалізаційним актом є індивідуальний договір. У літературі, зокрема, відзначається, що договірне саморегулювання набуває основоположного значення для розвитку майнового обігу в умовах ринкової економіки [96, с.46]. Вочевидь, повинна існувати техніка створення договорів

та інших правореалізаційних актів. Проте це питання потребує спеціального дослідження.

1.2.2. Поняття та елементи законотворчої техніки

Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст. законодавчу техніку виділяють окремо як вид юридичної техніки [1, с.272]. Це можна пояснити, зокрема, розширенням сфери саме законодавчого регулювання і підвищенням питомої ваги законів, а також розвитком «законодавчої техніки, від якої значною мірою залежить ефективність дії закону» [97, с.30].

Поняття «законотворча техніка», її характер є предметом дискусій. Це обумовлено важливістю цього явища для практики. Зокрема, Д.А. Керимов зазначає, що успішна діяльність зі створення законів та інших нормативно-правових актів залежить, перш за все, від правової культури законодавця, його істинно творчого ставлення до своєї місії, від володіння юридичною наукою та прийомами законодавчої техніки [54, с.6]. У літературі нема єдиної точки зору на суть законотворчої техніки. Видається неможливим та навряд чи доцільним наводити тут усі наявні в публікаціях дефініції, серед яких трапляються навіть визначення так би мовити образного характеру. Так, Ю.О. Тихомиров називає законодавчу техніку «юридичним мистецтвом обробки правового матеріалу» [61, с.6]. М.К. Юков пов'язує законодавчу техніку з моделюванням суспільних відносин і називає її «конкретно-технологічним елементом правотворчості» [98, с.45]. Усю багатоманітність визначень поняття законодавчої техніки досить повно відображає таке: «Законодавча техніка – це сукупність таких, що історично та практично склалися при певній системі законодавства правил найбільш раціональної побудови і правильного викладу правових інститутів, норм і статей в правових актах з метою найбільш досконалих форм їх виразу» [99, с.6].

Велика група вчених трактує законотворчу техніку як ступінь досконалості викладу і редакції законодавства. Л.С.Явич вважає, що законодавчу техніку не можна вважати сукупністю правил, якими

користується законодавець при виданні і систематизації нормативних матеріалів. Не можна плутати зміст науки про законодавчу техніку, якими є вказані правила, з предметом цієї науки – самим реально притаманним даному законодавству ступенем технічної досконалості. «В силу того, що законодавча техніка є властивістю законодавства, – пише далі науковець, – правила цієї техніки не можна відривати від сутності законодавчої діяльності держави та її результатів» [100, с.161-162]. Проте, навряд чи правильно вважати законотворчу техніку властивістю законодавства, а його застосування не означає застосування законотворчої техніки. «Внутрішня єдність, досконалість і точність викладу закону не складають самі по собі юридичної техніки, – вважає О.А.Красавчиков, – але є результатом застосування цієї техніки у процесі правотворчості законодавцем та іншими органами. Юридична техніка існує незалежно від того, застосовується вона законодавцем або ігнорується» [76, с.117-118].

Високий технічний рівень законодавства – результат послідовного дотримання вимог законотворчої техніки, а не сама законотворча техніка. Коли ми говоримо, що рівень законотворчої техніки того чи іншого акта високий, ми тим самим відзначаємо, що акт відповідає її вимогам. Нерозумно, звичайно, заперечувати необхідність вивчати і узагальнювати фактичний рівень технічного стану законодавства, але це лише відправна точка для розробки, впровадження правил підготовки нормативних актів, для вдосконалення юридичної техніки [101, с.255-256].

У літературі існують трактування поняття «законотворча техніка» у двох смислах. На нашу думку, це утруднює наукове вивчення законотворчої техніки та її застосування.

На думку А.Нашиц, законодавча техніка в широкому розумінні - багатогранна діяльність з розробки рішень, за допомогою яких готуються засоби, необхідні для втілення в життя принципів і настанов законодавчої політики. Така діяльність включає як розробку рішень по суті, так і технічного порядку. У вузькому розумінні - це власне технічна побудова

правових норм з притаманними цьому юридичному явищу технічними засобами і прийомами, за допомогою яких правила, які формуються законодавцем на основі пізнання і оцінки правостворюючих факторів, одержують специфічний юридичний вираз. Іншими словами, законодавча техніка – це розуміння технічної сторони побудови правових норм і правила оформлення правових приписів [15, с.138]. А.А.Ушаков в розуміння юридичної (правотворчої) техніки включав дві групи питань: перша – ті, що стосуються організації правотворчої діяльності (зовнішня юридична техніка); друга – ті, що пов'язані з результатами правотворчої діяльності (внутрішня юридична техніка) [102, с.81-83]. Перші трактування є досить об'ємними, на наш погляд, і включають всі питання правотворчості. Законодавча техніка, на думку авторів посібника «Законодавча техніка» – це система правил, призначених і використовуваних для пізнавально-логічного і нормативно-структурного формування правового матеріалу для підготовки тексту закону. Вони погоджуються з тим, що «таке визначення зближує законодавчу техніку з елементами законодавчого процесу», і такий підхід вважають виправданим, оскільки «...це сприяє більш чіткому зв'язку змістовних і формально-юридичних засобів підготовки законів, і цим відрізняється поняття законодавчої техніки від юридичної техніки» [42, с.8-9]. Не заперечуючи змістовних, пізнавальних, формальних та організаційно-процедурних елементів правотворчості, зазначимо, що завдання юридичної науки полягає в тому, щоб виокремити складові компоненти правотворчості та проаналізувати їх. Отже, недоцільно широко трактувати законотворчу техніку, бо вона тоді, за висловом Є.В. Ільюка, «тотожна теорії правотворчості» [103, с.6].

Широкий підхід до розуміння законотворчої техніки досить поширений в юридичній літературі. Так, законотворчу техніку розуміють як фактичний стан організаційно-технічної підготовки нормативного матеріалу [104, с.185]. В широкому сенсі у законотворчу техніку включають комплекс питань, пов'язаних з розробкою проекту: організацію роботи з підготовки

майбутнього нормативного акту, вибір нормативного матеріалу, який стосується предмету регулювання цього законопроекту, методику і техніку роботи над його змістом і текстом, виявлення законодавчих актів, які повинні бути скасовані чи змінені [105, с.167-168]. До організаційних заходів відносять прогнозування та планування законопроектної діяльності, організацію робочих груп, врахування рекомендацій наукових конференцій, вчених, попередня фахова (наукова та практична) експертиза проекту нормативного акту. Проте ці дії мають лише допоміжне значення. Вони пов'язані з технічною стороною, але характеризуються як одна зі сторін законотворчого процесу. Питання організації та обговорення проекту нормативного акту виходять за межі поняття «законотворча техніка». Тим більше, що слово «техніка» ніколи не пов'язувалося з організацією якоїсь справи (наприклад, техніка гасіння пожежі та організація пожежної справи; техніка виробництва та організація виробничого процесу).

До законотворчої техніки не належать також процедурні (процесуальні) дії, пов'язані з використанням технічних засобів і прийомів. Про це пише Д.А.Керимов: «Процедурна організація законотворчого процесу має відносно самостійне значення..., становить відносно самостійну частину законодавчої теорії та практики, яка не має прямого і безпосереднього відношення до законодавчої техніки, хоча і пов'язана з нею органічно» [54, с.17].

Техніка визнання нормативних актів такими, що втратили силу, їх зміна і доповнення дійсно пов'язана з організаційно-технічними правилами підготовки, узгодження відповідних актів, з прийомами їх зовнішнього оформлення. І тому поряд з технічними операціями зі створення нормативних приписів автори широкого розуміння законотворчої техніки сюди включають організаційно-процедурні правила законопідготовчої діяльності. У зв'язку з цим ряд науковців відзначає, що правила законотворчої техніки регулюють також «питання організації законопідготовчої діяльності: складання і редагування законопроектів,

узгодження їх з зацікавленими відомствами, одержання необхідних віз і висновків, попереднє обговорення проекту, в тому числі, референдум» [104, с. 185]. Але таке трактування законотворчої техніки поєднує її з технологією підготовки, прийняття та опублікування нормативних актів.

Згідно з вузьким підходом законотворчу техніку розуміють як сукупність засобів і правил утворення і викладу норм права. Так, Д.В. Чухвічев дає вузьке визначення законодавчої техніки, як системи прийомів і способів викладу змісту приписів норми права в статтях нормативного правового акту [106, с.21]. А.С. Піголкін визначає законодавчу техніку як систему правил і прийомів підготовки найбільш досконалих за формою та структурою проектів нормативних актів, які забезпечують повну і точну відповідність нормативних приписів їх змісту, простоту й оглядовість нормативного матеріалу, вичерпне охоплення питань, що регулюються [107, с.216]. Л.М. Бойко під законодавчою технікою розуміє «суто технічні моменти підготовки проектів нормативних актів, тобто все, що стосується методики складання нормативних актів, їх оформлення» [47, с. 10].

З наведених позиції щодо вузького підходу до визначення поняття можна зробити висновок, що різниця у розумінні законотворчої техніки зводиться в основному до того, які саме елементи включають науковці до її складу, а також відносно того, стосовно яких актів – усіх нормативних чи тільки законів – вживається цей термін.

Більшість дослідників як юридичної, так і законотворчої техніки виокремлює в її структурі такі елементи, як методи, правила, прийоми і засоби [30, с.6; 54, с.18 та ін.]. Проте, І.Л. Брауде, Д.А. Ковачев виділяють лише правила [81, с.53; 108, с. 94], І.К. Ільїн, Н.В. Миронов - прийоми і методи [109, с.66], А.С. Піголкін – правила і прийоми [107, с.216], Б.А. Миренський – правила, засоби, прийоми та методи [110, с.106], С.С. Алексєєв – засоби та прийоми [3, с.482]; В.М. Карташов – лише засоби [53, с.18]. Ю.О. Тихомиров, Т.В. Кашаніна виділяють шість груп взаємопов'язаних правил (пізнавально-юридичні, нормативно-структурні,

логічні, мовні, документально-технічні, процедурні) [62, с.12-13; 11, с.160]. І.О. Биля-Сабадаш у складі законодавчої техніки виділяє засоби та правила [111, с.307], В.І. Риндюк називає такі елементарні складові законодавчої техніки: прийоми, методи, порядок законодавчої діяльності [112, с.4].

З'ясування елементів законотворчої техніки дуже важливе, адже різні її елементи мають різну природу, тому одні вчені, наприклад, розглядають юридичну конструкцію як технічний прийом, а інші - як технічний засіб, що ускладнює розуміння її поняття та механізму дії.

Засоби законотворчої техніки слід розглядати як явища, завдяки яким створюється зміст і текст законодавчого акту. Наявність таких технічних засобів, знярядь праці – атрибут будь-якої техніки. У законотворчій техніці в матеріальному вигляді їх нема, але вони є в ідеальному вигляді, саме як засоби законотворчої техніки, вони є нематеріальними інструментами. С.С.Алексеев зазначає, що в сфері права технічними засобами є юридичні конструкції, термінологія тощо [1, с.268]. При цьому, навряд чи правильна думка А.А.Ушакова, за якою наявні і матеріальні засоби юридичної техніки – «кібернетичні пристрої, чорнила, папір» [63, с.13]. Всі ці пристрої дозволяють не стільки розробити зміст правового акту, скільки надати йому форм конкретного матеріального носія, створити не стільки документ, а екземпляр документа. За допомогою таких пристроїв сам документ оформляється в своїх матеріальних носіях (екземплярах). Очевидно, слід погодитись з М.К.Юковим, який вважав, що «...юридичну техніку не слід змішувати з використанням в правотворчості і правозастосовчій діяльності матеріально-технічних засобів ...Ці матеріальні засоби, які допомагають в правотворчій діяльності, не належать до юридичної техніки» [98, с.48].

Засоби (інструменти) законотворчої техніки різноманітні. На наш погляд їх можна поділити на:

- формально-атрибутивні (реквізити документа);
- логічні (структура документа загалом, внутрішня структура нормативних приписів);

– мовні (весь комплекс засобів якоїсь конкретної мови, в тому числі термінологія, метафори, мовні символи тощо);

– спеціально-юридичні (юридичні конструкції, презумпції, фікції, правові аксіоми та символи тощо).

Прийоми законотворчої техніки – це певні дії (операції) уповноваженого суб'єкта з викладу змісту нормативно-правових приписів у статтях законів.

Класифікації прийомів у літературі різноманітні. Л.Ф.Апт поділяє прийоми на дві групи. Перша об'єднує самостійні прийоми, за допомогою яких створюються структурні елементи правового тексту: стаття, частина статті, параграф тощо. До них належать використання приміток, відсилки, відтворення та ін. До другої – включено прийоми, які використовуються разом з іншими і самостійного значення не мають (подрібнення, використання прикладів тощо) [113, с.9].

С.С. Алексєєв поділяє прийоми за ступенем узагальнення норм (абстрактний та казуїстичний) та за способом викладу норм (прямий, бланкетний, посилковий) [1, с.269]. На його думку, техніко-юридичні прийоми поділяються: 1) за ступенем узагальнення конкретних показників: абстрактний – прийом формулювання юридичних норм, коли фактичні дані охоплюються родовими ознаками; казуїстичний – прийом формулювання юридичних норм, коли фактичні дані вказуються за допомогою індивідуальних ознак, у тому числі шляхом переліку конкретних, індивідуальних фактів, обставин; 2) за способом викладу елементів юридичної норми: прямий – всі елементи норми прямо формулюються в даній статті нормативного акта; посилковий – окремі елементи норми не формулюються в даній статті, а робиться посилання на інші норми, де міститься потрібний припис; бланкетний – ситуація, подібна до попередньої, але посилаються на групу чи вид нормативних актів, а не на їх конкретну статтю [1, с.281-283].

А. Нашиц серед прийомів законодавчої техніки називає перерахування, дефініцію, класифікацію, юридичну конструкцію, презумпцію та фікцію [15, с.193-194, 203], тим самим об'єднуючи прийоми і засоби.

На наш погляд, прийоми законотворчої техніки слід поділяти на дві групи. До першої віднести прийоми, що стосуються створення тексту законодавчого акту загалом, а також визначення його структури (рубрикація тексту і нормативна графіка, використання реквізитів, формування приміток і посилань) [114, с.171-173]. До другої – віднести ті, що спрямовані безпосередньо на формулювання нормативних приписів. Цю групу можна поділити на прийоми, що стосуються лінгво-логічної побудови припису (вибір лексичних та синтаксичних засобів, перерахування), і прийоми пов'язані з розв'язанням змістовно-пізнавальних завдань (дефініції, класифікація тощо).

Найбільш суперечливі думки в літературі висловлюються відносно поняття «правила законотворчої техніки». Наведемо деякі з них.

Так, правило законотворчої техніки визначається як прийом побудови структури права в тому чи іншому випадку при правовій регламентації суспільних відносин [108, с.93]. Тобто правила ці стосуються співвідношення між структурними елементами окремих правових явищ (окремої статті, окремого нормативного акту, інституту, галузі права); між двома і більше правовими явищами (двома статтями і т.д.).

Правила законотворчої техніки (з формальної точки зору) - це вироблені теорією права принципи побудови галузі, інституту, норми права таким чином, щоб вони найкращим чином сприяли своєму цільовому призначенню [115, с.76]. Правила законотворчої техніки визначають також певні вимоги до проектів нормативних актів [107, с.216-218]; як технічні вимоги до формулювання, розміщення нормативно-правових приписів та зв'язків між ними [116, с.54]; як технічні норми, які регулюють використання

відповідними суб'єктами засобів зі створення письмового юридичного тексту [111, с.303].

На нашу думку, правила законотворчої техніки – це вимоги до використання певних засобів і прийомів при створенні законів. Термін – технічний засіб; вимоги, які ставляться до вживання термінів – це правила законотворчої техніки.

До складу правил іноді включають правила, що передбачають основу правотворчої процедури: законодавча ініціатива, порядок внесення проектів, їх розгляд, затвердження; правила, що регулюють підготовчий етап правотворчості: порядок редагування проектів, узгодження їх із зацікавленими відомствами, одержання віз і висновків, попереднє обговорення; правила, що стосуються стилю, мови, логіки нормативного акту, його структури [117, с.49-50]. Процедурні правила до складу законодавчої техніки включають також Д.А. Керімов [54, с.37], Ю.О. Тихомиров [42, с.23-25] та інші. Однак, як вже зазначалося, процедура розробки законопроектів не належить до законотворчої техніки, а є елементом законодавчої технології.

Нерідко правила законотворчої техніки змішують з її засобами, методами, прийомами. Але правило є самостійним ієрархічним елементом юридичної техніки, який перебуває у відношенні підпорядкування з іншими її елементами – прийомами та засобами. Зміст правила, таким чином, є метою, яка повинна бути досягнута роботою над текстом проекту. Нормативна природа техніко-юридичних правил складна. З однієї сторони, вони можуть бути розцінені як наукові норми, беручи до уваги науковий аспект законотворчої техніки, з іншої – це також і норми технічні, оскільки ними визначаються вимоги з використання прийомів та засобів при створенні законів.

В останній час спостерігається процес формалізації техніко-юридичних правил. На жаль, в Україні нема спеціального законодавчого акту, який би встановлював правила законотворчої техніки. Доля проекту

Закону України «Про нормативно-правові акти» є складною і впевненості в його прийнятті найближчим часом немає.

Слід погодитися з тим, що правила законотворчої техніки – це важливі вимоги до дій суб'єктів правотворчого процесу з розробки і оптимізації форми правового акту, встановлені (санкціоновані) державою, або такі, що мають традиційний характер [118, с.41]. Не існує також однозначності у виокремленні видів правил законотворчої техніки. Так, Ю.О. Тихомиров, як вже зазначалося, виділяє шість груп правил [62, с.12-13]; І.О. Биля – логічні, спеціально-юридичні, мовностилістичні та правила структурування проектів нормативно-правових актів [46, с.4].

Виділяють також три групи правил законодавчої техніки: по-перше, правила викладення правових норм при розробленні нормативного акту; по-друге, правила викладення змісту і структури правового акту; по-третє, правила зовнішнього оформлення правового акту – реквізити, назва, дата прийняття, підпис [119, с.645-646]. Зазначимо, що так чи інакше правила законотворчої техніки забезпечують не тільки визначеність, доступність і зрозумілість закону, а й сприяють його дієвості та ефективності.

Методи законотворчої техніки розглядають як активні, діяльнісні складові її науково-технічної бази, тобто власне пізнання. До методів відносять, по-перше, методи-принципи, тобто категорії та закони діалектики; по-друге, закони формальної логіки (закони тотожності, не протиріччя, виключеного третього, достатньої підстави тощо), які стосовно законотворчої техніки мають свою специфіку, що проявляється в обумовленості даними методами групи логічних правил законотворчої техніки; по-третє, правові методи – соціолого-правовий, порівняльний, історико-правовий тощо, які для законотворчої техніки не менш важливі, ніж загальнонаукові; по-четверте, комплексний юридико-технічний метод, який полягає у використанні в правотворчості окремих методів різних неюридичних наук – лінгвістики, семантики, модальної логіки, інформатики тощо. Методи цих наук виступають в даному випадку в єдності, що обумовлюється завданнями

правотворчості. Проте, на нашу думку, перераховані методи не можна включати до складу законотворчої техніки, оскільки вона не вирішує пізнавальних завдань.

Викладене дозволяє зауважити, що елементи законотворчої техніки перебувають у нерозривному зв'язку між собою. Використання засобів та прийомів дозволяє конструювати та виражати зміст нормативно-правових приписів, а також структурно побудувати і документально оформити законодавчий акт загалом. Застосування правил законотворчої техніки дає можливість правильно використовувати засоби та прийоми при створенні законів. Тому законотворча техніка являє собою не просту сукупність її елементів, а саме їх комплекс, застосування якого дає можливість створювати якісні (як за змістом, так і за формою) закони. При цьому під змістом закону розуміємо нормативно-правові приписи, а під його формою – саме текст закону, який є виразом його приписів. Водночас від форми закону як тексту слід відрізнити його юридичну форму, тобто назву – «закон», «кодекс», «основи законодавства», «конституція» тощо.

Отже, на підставі вищевикладеного, можемо стверджувати:

1) за змістом законотворча техніка складається з засобів, прийомів та правил;

2) за об'єктом застосування законотворча техніка поділяється на:

– засоби, прийоми та правила формування та вираження змісту нормативних приписів у відповідних законодавчих актах;

– засоби, прийоми та правила організаційно-документального оформлення законодавчих актів (структурна побудова, нормативна графіка, реквізити);

3) за сферою знань, засоби, прийоми та правила якої входять до складу законотворчої техніки, виділяються:

– спеціально - юридичні засоби, прийоми та правила – законодавчі дефініції, законодавчі презумпції, законодавчі фікції, законодавчі конструкції, галузева типізація тощо;

– логічні засоби, прийоми та правила (передбачають дотримання законів логіки при формулюванні законодавчих дефініцій, структуруванні тексту законодавчого акту, викладі тексту нормативних приписів);

– мовностилістичні засоби, прийоми та правила, які застосовуються для словесного викладу нормативних приписів (законодавча термінологія, законодавча стилістика тощо).

Загалом же законотворчу техніку слід визначити як комплекс засобів, прийомів та правил, що використовуються для створення та вираження у законах нормативно-правових приписів.

Висновки до першого розділу

Методологічно значущими для дослідження юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки є такі положення теорії юридичної техніки з певними уточненнями.

1. Юридична техніка – це комплекс засобів, прийомів і правил, які використовуються для створення правових актів. Вона є елементом юридичної технології, під якою слід розуміти здійснення певних послідовних дій зі створення нормативно-правових, правозастосовних, правотлумачних, правореалізаційних актів з використанням відповідних засобів, прийомів і правил юридичної техніки. За видами юридичної діяльності та її результатами виділяються нормотворча, правозастосовна, правотлумачна та правореалізаційна техніка, а також техніка систематизації нормативно-правових актів.

2. Нормотворча техніка – це комплекс засобів, прийомів і правил, які використовуються суб'єктами нормотворчості для формування та вираження у відповідних формах позитивного права нормативно-правових приписів. За основними формами (джерелами) позитивного права можна виділити законотворчу техніку, техніку підзаконної нормотворчості, техніку створення правових прецедентів, техніку санкціонування звичаїв, техніку договірної нормотворчості.

3. Законотворча техніка як різновид нормотворчої техніки використовується для створення власне законів: їх змісту та форми. При цьому змістом законів слід вважати нормативно-правові приписи, а їх формою – словесний виклад приписів та офіційно-документальне оформлення законів.

4. Законотворча техніка – це комплекс засобів, прийомів і правил, які використовуються для створення та вираження у законах нормативно-правових приписів. Її елементами є засоби (певні явища – інструменти, за допомогою яких формується і виражається зміст приписів законів), прийоми (певні операції з викладу змісту нормативно-правових приписів у статтях законів і структурування законів) та правила (вимоги щодо використання певних засобів і прийомів при створенні законів).

Організаційно-процедурні дії та правила законотворчого процесу не включаються до складу законотворчої техніки і є законотворчою технологією створення законів.

5. Необхідність створення якісних законів (як за змістом, так і за формою) зумовлює комплексний характер застосування елементів законотворчої техніки, який полягає у тому, що використання засобів і прийомів дозволяє конструювати та виражати зміст нормативно-правових приписів, а також структурно побудувати і документально оформити закон загалом; застосування правил дає можливість належно використовувати відповідні засоби та прийоми, а в цілому слугувати створенню якісних (за змістом і формою) законів.

6. Елементи законотворчої техніки виділяються за такими критеріями: за об'єктом застосування – це засоби, прийоми і правила формування та вираження змісту нормативно-правових приписів у законах та засоби, прийоми і правила організаційно-документального оформлення законів; залежно від сфери знань, засоби, прийоми і правила якої використовуються при створенні законів, вони поділяються на спеціально-юридичні, логічні та мовностилістичні.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК ЗАСОБІВ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ

2.1. Поняття, ознаки та функції юридичних конструкцій

Питання юридичної техніки тривалий час вважалися другорядними. Тепер деякі засоби юридичної техніки теорією держави і права та галузевими юридичними науками ґрунтовно досліджені. Проте, ще залишаються такі, яким приділено зовсім мало уваги, зокрема йдеться про юридичні конструкції, як про один з найскладніших засобів законотворчої техніки. Важливе значення має і факт недостатнього наукового дослідження сутності юридичної конструкції. Галузевому законодавству відомо багато найрізноманітніших конструкцій, які вивчаються галузевими юридичними науками з огляду на свій предмет дослідження. Поза тим, завдання загальної теорії права – сформулювати загальне поняття юридичних конструкцій, на основі чого галузеві юридичні науки могли б створювати свої галузеві конструкції, адже, не маючи належної загальнотеоретичної бази, в галузевих юридичних науках допускаються різні помилки, що переносяться в чинне законодавство, де такі недосконалі конструкції отримують законодавче втілення.

Розгляд питань, пов'язаних з сутністю, природою та значенням юридичних конструкцій у законотворчій практиці пояснюється ще й тим, що постійно зростає кількість конструкцій в законодавстві.

Сфера правового регулювання постійно розширюється, але саме завдяки юридичним конструкціям можна чітко та економно впорядкувати суспільні відносини в правовій площині. Конструкції полегшують також сприйняття та вивчення явищ правової дійсності, узагальнюють багатоманітність окремих випадків юридичної практики.

Поняття юридичних конструкцій давно відоме і використовується в юриспруденції. Ще Рудольф фон Ієринг у своїй відомій праці писав, що

«вираз «юридична конструкція» належить до найпоширеніших юридичних термінів нинішньої юриспруденції. Кожен вживає його і кожен розуміє його так, як і інші, але на питання: що таке «юридична конструкція»? Яка її мета? За якими принципами вона працює? лише деякі в стані дати відповідь. Наука залишає нас в усіх цих питаннях без допомоги, вона досі не зробила спроби визначити хоча б лише поняття юридичної конструкції, не говорячи про створення якоїсь теорії про неї, про виклад мети, яку вона переслідує і тих принципів, на яких вона працює» [10, с.67]. Р. Ієрінг досить широко розумів юридичну конструкцію, називав нею і поняття, і теорії, і положення закону, і інші правові явища, що дало змогу декому з науковців стверджувати, що «автор веде мову про різні правила створення (конструювання) законів, але ніякого особливого смислу в термін «юридична конструкція» не вкладає» [11, с.177].

У дореволюційний час проблемою юридичних конструкцій займалися Н.М. Коркунов та П.І. Люблінський. Н.М. Коркунов, розвиваючи вчення Р.Ієрінга, вважав конструкцію методом науки загалом. Він писав, що аналіз, конструкція і класифікація в процесі пізнання юридичних відносин застосовується послідовно: спочатку об'єкт дослідження підлягає аналізу, тобто виділяються його складові елементи. Серед них виділяються загальні (основні) елементи, з різних комбінацій яких формується вся різноманітність наших уявлень про явище, що вивчається. Після аналізу шляхом комбінування наших уявлень про загальні елементи і з врахуванням мети наукового дослідження конструюються наукові поняття. Нарешті, одержані шляхом конструкції поняття класифікуються на основі їх подібності чи відмінності [12, с.422].

Конструкцію Н.В. Коркунов відносить до загальних прийомів наукового пізнання: «Основний прийом конструкції полягає в тому, що відносини юридичні, існуючі між людьми, об'єктивуються, розглядаються як самостійні істоти, що виникають, змінюються протягом свого існування та, нарешті, припиняються. Тоді в організації, в структурі цих відносин

розрізняють їх суб'єктів, тобто осіб, між якими складаються відносини, і їх об'єкти, тобто сили, користування якими служить приводом встановлення відносин. Нарешті, в змісті відносин розрізняють всього два елементи: право та обов'язок, який відповідає праву... Подібно до того, як визначенням числа, відносної довжини і положенням вісі визначаються всі властивості кристалу, так і визначення всіх властивостей різних юридичних відносин зводиться до визначення їх суб'єкта та об'єкта, змісту і умов встановлення та припинення. Конструкція юридичних відносин виконує ту саму функцію, що і конструкція кристалографічних схем. Це є пристосована до мети юридичного дослідження ідеальна побудова» [12, с.427].

Тобто Н.М. Коркунов під юридичною конструкцією розумів прийом юридичного дослідження, який полягає в ідеальній побудові юридичних відносин на основі різних поєднань їх елементів (суб'єкти, об'єкти відносин, права та обов'язки суб'єктів, юридичні факти, з якими пов'язується їх виникнення, зміна та припинення). Таким чином, конструкції в Р.Іерінга та Н.М. Коркунова аналізувалися як спосіб пізнання права, а під конструкцією розумілося багато найрізноманітніших правових явищ.

П.І. Люблінський юридичну конструкцію розглядав як метод логічної дедукції. Він писав: «Юридична конструкція – це прийом сходження шляхом логічних узагальнень до більш загальних правових принципів з послідовним дедуціюванням з них потрібної для вирішення конкретної правової тези. Цей прийом більш властивий науковій догматиці. Вона узагальнює яскраві барви законодавства в стійкі інститути і системи права, що характеризуються небагатьма родовими ознаками, а потім дедуціює з них всю різноманітність окремих видів. Зустрічаючись з фактом, юрист, перш за все, встановлює застосовуваність до нього теоретичних ознак того чи іншого родового правового явища, після чого специфікує його за допомогою подальших окремих ознак» [37, с.118].

У радянський час ґрунтовно досліджував юридичну конструкцію О.Ф. Черданцев. За його визначенням, «юридична конструкція – це модель

врегульованих правом суспільних відносин або окремих елементів, яка служить методом пізнання правом суспільних відносин, врегульованих ним» [23, с.12]. Основне в цьому визначенні є розуміння конструкції як моделі. Він пише, що «юридична конструкція як ідеальна модель врегульованих правом суспільних відносин або їх елементів є формою відображення дійсності. Вона відображає суспільні відносини чи їх елементи» [24, с.132].

Таким чином О.Ф. Черданцев виділяв «три аспекти розуміння юридичної конструкції». Вони, на його думку, є методом пізнання права і правовідносин, є засобом юридичної техніки, засобом побудови нормативного матеріалу (будучи вираженою в нормах права, конструкція стає нормативною юридичною конструкцією), засобом тлумачення норм права і встановлення юридично значимих фактів в процесі реалізації норм права [24, с.151].

Ще один видатний вчений С.С. Алексєєв спочатку розумів юридичну конструкцію як «специфічну побудову нормативного матеріалу, що відповідає певному типу або виду усталених правовідносин, юридичних фактів, їх зв'язку між собою. ... Юридичні конструкції являють собою типові «зразки», «схеми», в які втілюється нормативний матеріал. Їх використання полегшує формулювання юридичних норм, надає нормативній регламентації суспільних відносин чіткість і визначеність, забезпечує необхідну формальну визначеність права» [1, с.275-276].

Пізніше він розглядав юридичну конструкцію як визначальний елемент власного змісту права (або його структури), коли воно виходить зі стану початкових, примітивних форм і одержує розвиток як самостійний феномен людської цивілізації [120, с.280].

С.С.Алексєєв зазначав, що «власний розвиток права, його самобутня історія, його унікальна матерія і сила – це під важливим для правознавства кутом зору в більшості і є історія становлення, розвитку і вдосконалення юридичних конструкцій, що є одним з найбільш значних результатів власного розвитку права – типізації правових засобів» [120, с.282]. Це

правильно, якщо вважати, що в розвитку права взаємодіють два процеси: розвиток, обумовлений потребами і волею держави, і правовий саморозвиток, обумовлений тенденціями саморегуляції, вимогами життєвих ситуацій і логікою права. Історія правової системи повинна розглядатися не тільки як історія розвитку норм права, його джерел, але і як історія розвитку більш стійких явищ правового буття, до яких належать і юридичні конструкції і принципи права. Відповідно до логіки права за однією конструкцією з'являються й інші.

В юридичній літературі поняття юридичної конструкції визначається по-різному. Найбільш характерними є такі: це специфічна побудова нормативного матеріалу, що відповідає певному типу або виду правовідносин, юридичних фактів, їх зв'язку між собою [3, с.489], а також своєрідна модельна побудова прав, обов'язків, відповідальності, їх типові схеми, в які втілюється «юридичний матеріал» [2, с.108]; різновид моделі певної поведінки учасників правовідносин, вид такої поведінки або інше правове явище [4, с.36]; ідеальна модель врегульованих правом суспільних відносин або окремих елементів, яка слугує методом пізнання права і суспільних відносин [75, с.87]; специфічна побудова нормативного матеріалу за тим чи іншим типом зв'язку між його елементами [45, с.346]; засіб нормотворчої техніки, який забезпечує побудову нормативно-правового матеріалу [111, с.307]; модель, яка здатна оптимально виразити державну волю та передбачити механізм її здійснення [30, с.24]; схеми, моделі, типові зразки, які використовуються для формулювання правових норм, побудови права, його систематизації [6, с.118]; моделі, які є формою відображення основних властивостей суспільних відносин, що перебувають у сфері правового регулювання, складові яких створюють певну цілісну систему, характеризуються відносною стійкістю та самостійністю, яка зумовлена їх змістовним та функціональним спрямуванням, і застосовуються для створення законів та їх систематизації у формах кодифікації та консолідації [8, с.15]; комплекси правових засобів, які утворюють типізовані моделі, що

відповідають своєрідному різновиду суспільних відносин [9, с.321]; структурна модель групи однорідних правових явищ, певна комбінація елементів, яку законодавець наповнює юридично значимою інформацією [33, с.100]; структурне розміщення державно-правових явищ, за допомогою яких формуються нормативно-правові приписи [41, с.185]; передбачені законом моделі (типові схеми) стійкої побудови нормативного матеріалу у вигляді системи взаємозалежних і внутрішньо єдиних елементів правового характеру, які забезпечують підтримання зв'язків між учасниками правовідносин [19, с.792]; схеми, моделі, типові зразки, які використовуються законодавцем для формулювання правових норм [121, с.94]; правила побудови нормативного матеріалу на підставі внутрішньої єдності його складових елементів [70, с.435]; засіб правотворчої техніки, який полягає у моделюванні, певній логічній побудові нормативного матеріалу і одночасно є методом пізнання і тлумачення норм права [26, с.8, 144]; ідеальна модель, що відображає складну структуру врегульованих правом суспільних відносин, юридичних фактів або їх елементів [23 с.12]; ідеальні моделі, схеми правовідносин та інших юридичних явищ, за допомогою яких створюються нормативно-правові приписи [40, с.68].

Аналіз та узагальнення наведених точок зору дають можливість зробити певні висновки. По-перше, більшість науковців трактує юридичну конструкцію як засіб побудови нормативного матеріалу, тим самим підкреслюючи її роль і призначення. З цим слід погодитися. Водночас необхідно уточнити, що таким правовим матеріалом виступають нормативно-правові приписи, які є змістом законів та інших форм позитивного права. У зв'язку з цим не можна погодитися з Б.Спасовим, який вважав, що юридична конструкція – технічний засіб для словесного виразу правових правил і правових інститутів, що підпорядковує їх принципам єдності правотворчої волі логічному зв'язку між їх окремими частинами [122, с.79]. По-друге, науковці, з'ясовуючи сутність юридичних конструкцій, в основному розуміють її як модель, схему, типовий зразок тих чи інших

правових явищ: правовідносин, прав, обов'язків, відповідальності, юридичних фактів тощо.

Доповнити розглянуті погляди доцільно ще декількома визначеннями. Так, Т.В. Кашаніна вважає, що юридична конструкція – це створювана з допомогою абстрактного мислення модель суспільного відношення (його типова схема), елементи якої жорстко зв'язані між собою [11, с.178]. На думку В.С. Ковальського та І.П. Козінцева законодавчі конструкції – ідеальні моделі регулювання, схеми правовідносин та інших правових явищ, за допомогою яких законодавець створює нормативно-правові приписи [97, с.33]. Не заперечуючи розуміння юридичних конструкцій як моделей, зауважимо, що вони не є моделями саме регулювання. Моделями регулювання суспільних відносин виступають юридичні норми, нормативні та індивідуальні приписи. Юридичні ж конструкції самі по собі нічого не врегульовують, а слугують лише засобом (хоча й дуже важливим) створення правових приписів.

По-третє, дехто з учених розглядає юридичні конструкції не тільки як засоби правотворчої техніки, а й як метод пізнання права та метод тлумачення права. Справді юридичні конструкції можна розглядати як гносеологічні інструменти правової науки, власне, як і всі інші поняття та категорії юридичної науки, які використовуються для пізнання явищ правової дійсності. Наприклад, загальнотеоретична конструкція правовідносин слугує пізнанню галузевих правовідносин, конструкція складу правопорушень – вивченню особливостей окремих видів правопорушень тощо.

На думку М.М. Тарасова, якщо юридична конструкція виражається, наприклад, в організації нормативного матеріалу і, в силу цього є фактором певного регулятивного впливу (тобто не сама по собі, а через норми права), то її можна розцінювати як нормативну конструкцію (як елемент змісту права, але не безпосередній, як норми права, а опосередкований), а якщо та ж конструкція використовується в гносеологічному відношенні, то вона

повинна інтерпретуватись як теоретична. З методологічних позицій проглядаються і деякі додаткові можливості такого підходу до проблеми. Перш за все, щодо відмінності нормативної юридичної конструкції як елемента власне відображення позитивного права та юридичної конструкції, як одиниці юридичного мислення, методу юридичного дослідження [22, с.248].

Слід також погодитися і з тим, що юридичні конструкції можуть виступати як спосіб тлумачення юридичних норм. О.Ф. Черданцев писав, що юридична конструкція при тлумаченні норм права «дає скерування розумового процесу інтерпретатора, організує його думки» [24, с.152]. Наприклад, використання при тлумаченні конструкції «шлюб» вимагає уясування смислу ст.ст. 21-26 Сімейного кодексу України [123] і відповіді на питання: чи досягли чоловік і жінка шлюбного віку, чи перебувають вони в іншому зареєстрованому шлюбі, чи перебувають у близьких родинних стосунках, чи їхня згода на вступ в шлюб вільна і повна? Відсутність знань хоча б про один з елементів конструкції свідчить про неповноту уясування змісту правової норми.

Розуміння юридичних конструкцій не тільки як засобів законотворчої техніки, а й як методів пізнання та тлумачення права дало змогу декому з науковців стверджувати про існування широкого та вузького підходів до їх дослідження [26, с.8].

Проте дослідження юридичних конструкцій як методу пізнання і тлумачення права не є предметом нашого аналізу. Обмежуємося їх дослідженням як засобів законотворчої техніки, як моделей певних правових явищ, за допомогою яких формуються приписи законів.

Аналіз юридичної літератури також показав, що дехто з вчених досліджували питання ознак юридичних конструкцій. Так, В.В. Чевичелов виявив, що: вони є засобом правотворчої техніки; являють собою правові моделі; є методом пізнання права та суспільних відносин; являють собою систему взаємодіючих елементів, компонентів, які можуть утворювати

підсистеми (сторони) конструкцій [26, с.57-69]. На думку А.А. Деревніна, ознаками юридичних конструкцій є те, що: 1) вони є однією з форм відображення правової дійсності; 2) являють собою абстракції (ідеальні моделі) правових явищ, які вони відображають; 3) виступають як аналоги відповідних об'єктів; 4) виражають структуру складних елементів; 5) містять знання про явища, які вивчаються правовою наукою [7, с.45]. Ж.О. Дзейко, повторюючи деякі ознаки юридичних конструкцій, виявлені В.В. Чевичеловим та А.А. Деревніним, вказує ще й на інші: вони створюються внаслідок здійснення логічних операцій абстрагування та типізації; об'єкти, які вони відображають, знаходяться у сфері правового регулювання та мають властивість підлягати формалізації; вони використовуються при створенні законів та їх систематизації; визначають основні властивості певних суспільних відносин чи їх елементів, у тому числі відображають їх структуру; елементи юридичних конструкцій характеризуються внутрішньою єдністю та взаємодією; вони надають законам та втіленим у них нормам права нових якостей [8, с.15].

Можна погодитися з думкою цих авторів щодо певних вказаних ознак. Водночас необхідно зауважити, що не всі вони дозволяють чітко відмежувати юридичні конструкції від інших засобів законотворчої техніки, адже суттєві ознаки будь-якого явища повинні слугувати встановленню «меж», «кордонів» між явищами.

На нашу думку, юридичним конструкціям притаманні такі ознаки, що характеризують їх особливості саме як засобів законотворчої техніки.

По-перше, вони є відображенням структури певних однорідних правових явищ, які потребують законодавчої регламентації. Насамперед слід зазначити, що коло таких явищ окреслюється, як правило, самим законодавцем. Зокрема, ст.92 Конституції України визначає та закріплює питання, що відносяться до предмету регулювання виключно законами. В літературі підкреслюється, що важливість чіткого визначення і законодавчого закріплення кола питань, що підлягають виключному

регулюванню законами, не піддається сумніву, бо від цього значною мірою залежить стрункість, упорядкованість та ефективність національної правової системи [86, с.128].

Що собою являє юридична конструкція? Етимологія терміну «конструкція» (від лат. *constructio* – складання, побудова) тлумачиться як структура, план, взаємне розташування частин якої-небудь споруди, механізму; сама споруда, машина зі складною внутрішньою будовою; взаємне розташування слів у мові з позицій їх граматичного зв'язку [124, с.247]. При цьому під структурою у філософській літературі, як правило, розуміють специфічний спосіб зв'язку елементів, компонентів [125, с.107]; будову і внутрішню організацію системи, єдність усталених взаємозв'язків між елементами [126, с.81]; сукупність усталених відносин і взаємозв'язків між елементами [127, с.357]. Водночас, під елементами розуміють внутрішню неподільну з огляду на конкретну якість одиницю, тобто неподільний у межах цієї якості мінімальний її носій. [125, с.74]; категорію, в якій уявляється неподільна згодом частка предмета (явища) [126, с.81]. Іншими словами, структура – це склад елементів і тип зв'язку між ними. Тому юридична конструкція повинна відображати, перш за все, структурні елементи певних юридичних явищ. Як пише Т.В. Кашаніна, в юридичній конструкції «представлені різні частини, кожна з яких виконує лише її притаманне завдання. Ось чому атрибутом юридичної конструкції є наявність в ній різних елементів (частин). Зміст кожної конструкції складається з набору таких елементів, притаманних лише даному виду суспільних відносин, які в ній відображаються. Юридична конструкція як елемент узагальнення життєвих ситуацій, дозволяє одразу запрограмувати великий правовий простір. Звідси, юридичні конструкції дають можливість ліквідувати прогалини в праві» [11, с.179, 183].

Слід підкреслити, що юридична конструкція повинна відображати лише такі елементи певного роду або виду правових явищ, які є носіями саме правових якостей. При цьому в ній має відображатися уся сукупність таких

елементів, враховуючи те, що відсутність хоча б одного з них, приведе, зрештою до неповноти законодавства. Це можна пояснити на прикладі. Право спрямоване на регулювання суспільних відносин. Вони будуть врегульовані, якщо всі їх елементи (суб'єкти, об'єкти, дії, поведінка суб'єктів) знайдуть адекватне відображення у юридичній конструкції, за допомогою якої згодом будуть формуватися нормативно-правові приписи. Ось чому юридична конструкція правовідносин складається з суб'єктів правовідносин, об'єктів правовідносин, суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків.

Отже, юридичні конструкції є відображенням насамперед усієї сукупності елементів певного роду або виду правових явищ. Проте, на думку В.К. Бабаєва, В.М. Баранова, В.А. Толстика юридична конструкція може бути моделлю окремих елементів правовідносин [75, с.87]. З цим можна погодитися, якщо, по-перше, такий елемент буде розглядатися як окреме правове явище, і якщо, по-друге, воно також складається з певних елементів, яким притаманні певні правові властивості. Хоча такі їх елементи будуть виявлятися вже за іншими критеріями. Дійсно, суб'єктивні юридичні права та обов'язки як елементи правовідносин, є правовими явищами з власними елементами, сукупність яких відображається відповідно у юридичній конструкції суб'єктивного юридичного права та юридичній конструкції суб'єктивного юридичного обов'язку.

Далі, як ми зазначали раніше, юридична конструкція повинна відображати не тільки усю сукупність елементів правового явища, а й тип зв'язку між ними. Виявлення типу зв'язків між елементами (причинно-наслідкового або функціонального тощо) дозволяє встановити порядок їх розташування, розміщення стосовно один до другого. На цю обставину звернула увагу Л.А. Луць, визначаючи поняття юридичної конструкції як структурне розміщення державно-правових явищ [41, с.185]. Таким чином, юридична конструкція є відображенням певної послідовності елементів правового явища. Це дає можливість логічно побудувати правовий матеріал,

викласти його у певній послідовності, яка обумовлена типом зв'язку між елементами правового явища. Так, в юридичній конструкції цивільних правовідносин елементи розташовані у такому порядку: суб'єкти цивільних правовідносин, об'єкти цивільних правовідносин, цивільні права та обов'язки. В такій же послідовності здійснюється правова регламентація цивільних відносин у Цивільному кодексі України [див. таблицю 1]. Також у ЦК України за порядком розташування елементів юридичної конструкції цивільно-правового договору (договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма) побудована регламентація окремих видів цивільно-правових договорів [див. таблицю 2]. Отже, юридична конструкція є відображенням усіх елементів однорідних правових явищ в їх певній послідовності. А відтак вона є відображенням їх структури.

По-друге, юридичні конструкції є ідеальними моделями структури правових явищ. Слово «модель» як в науковій літературі, так і в повсякденній мові вживається в різних значеннях. Воно використовується для означення різного типу явищ. Під моделлю інколи розуміють певний «ідеальний» зразок, з якого копіюють інші предмети такого самого типу. Нарешті під моделлю інколи розуміють спеціально створений людиною предмет, пристрій або систему, який певним чином імітує, відтворює існуючі системи, процеси.

У логічному словнику модель (лат. *modus* – міра, франц. *modele* – зразок) визначається як «штучно створений об'єкт у вигляді схеми, креслення, логіко-математичних знакових формул, фізичної конструкції тощо, який, будучи подібним (аналогічним) досліджуваному об'єкту відображає і відтворює в більш простому, зменшеному вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і взаємовідношення між елементами досліджуваного об'єкта, безпосереднє вивчення якого пов'язане з якимись труднощами, великими затратами засобів та енергії або просто недоступно, і тим самим полегшує процес одержання інформації про предмет, який нас цікавить. Досліджуваний об'єкт, по відношенню до якого виготовляється

модель, називається оригіналом. Моделі можуть створюватись з матеріалу, відмінного від матеріалу оригіналу (модель розумової операції логік відображає у вигляді креслення на папері або дедуктивної побудови). В логіці модель виступає як засіб конкретизації, наочного уявлення абстрактного. Логіко-математичні моделі конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, які будуються як обчислення» [128, с.360].

У філософській літературі загально визнаним є визначення поняття моделі, сформульоване В.А. Штоффом: «Під моделлю розуміється така уявна або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщувати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [129, с.19].

Модель – це спрощена та символічна схема, призначена для пояснення будь-якої реальності. Модель передбачає формалізацію відношень між деякими факторами, тобто відбір елементів і розташування їх за певними позиціями. Модель має перевагу: вона змушує уточнити всі фактори і вказує на їх взаємовідношення [130, с.291-292]. У моделі завжди відображено найголовніше, найхарактерніше з того, що притаманне процесу або пристрою [131, с.2].

В.А. Штофф зазначає: «Моделі з тією чи іншою ступінню наближення *відображають* реальний об'єкт, знаходяться з ним у відношенні подібності (ізоморфізма, гомоморфізма). Таким чином моделі виступають як необхідна проміжна ланка між сукупністю тверджень теорії і дійсністю, яка *наближено відображається у відповідних моделях*» (курсив автора) [132, с.237]. Конструюючи модель, необхідно враховувати, що модель лише наближено відображає об'єкт і спрощує його. Модель і оригінал не тотожні, а лише подібні. Іншими словами, між моделлю і оригіналом може існувати або однозначна відповідність (гомоморфізм), або взаємооднозначна відповідність (ізоморфізм) за їх властивостями, структурою, функціями тощо.

У широкому розумінні модель означає матеріальну або ідеальну систему, що відтворює ту чи іншу частину дійсності у спрощено наочній або

ідеальній формі. У такому розумінні модель включає в себе передбачення, яке спирається на знання конкретних фактів і загальних закономірностей. Це «система», дослідження якої є засобом здобуття інформації про іншу систему [133, с.48]. У цьому випадку моделі і прототипи перебувають, на наш погляд, у відношенні гомоморфізму.

У вузькому розумінні поняття «модель» вживається для позначення частини об'єктивного світу, що безпосередньо досліджується як «копія» явищ чи предметів матеріальної дійсності. У цьому значенні модель ототожнюється з фізичною аналогією двох різних систем, до складу яких входять елементи різної фізичної природи, що мають однакову структуру. Вочевидь, модель-копія і оригінал тут перебувають у відношенні ізоморфізму.

Крім того, у філософській літературі виділяють матеріальні (речові) та ідеальні (концептуальні, уявні) моделі, моделі структури об'єктів, моделі функцій об'єктів, моделі властивостей об'єктів тощо [134, с.153-154].

Виходячи з цих положень можемо зробити певні висновки стосовно юридичних конструкцій.

1. Юридичні конструкції є ідеальними (теоретичними) моделями. Ідеальні моделі існують у мисленні людей і функціонують за законами логіки, вони є відображенням матеріального світу. Моделі цього виду залишаються ідеальними моделями навіть тоді, коли вони втілені в якій-небудь матеріальній формі (малюнку, кресленні або системі знаків).

Юридичні конструкції створюються юридичною наукою і практикою та існують у вигляді певної знакової системи. Вони виражаються за допомогою певних мовних засобів, зокрема юридичних термінів. З огляду на логічну характеристику юридичної конструкції як ідеальної моделі правових явищ вона являє собою систему понять. Разом з тим, у літературі підкреслюється, що «поняття в його цілісному, логічно завершеному вигляді постає унікальним, неповторним мисленевим утворенням, структурними елементами якого є думки про предмети, притаманні їм ознаки та мовну

форму їх виразу» [135, с.253], а далі зазначається, що поняття, як форма думки, складається з думки про його назву (термін), зміст та обсяг [135, с.255]. Отже, з огляду на це, юридична конструкція існує у вигляді системи термінопонять, яка відображає те чи інше правове явище.

2. Юридичні конструкції є моделями саме структури правових явищ. На нашу думку, вони не можуть бути моделями функцій, властивостей, ознак правових явищ тощо. Тобто не будь-яка модель є юридичною конструкцією. Як ми намагались довести раніше (при характеристиці першої ознаки юридичних конструкцій), юридичні конструкції є відображенням сукупності елементів однорідних суспільних відносин та інших правових явищ, розміщених у певному порядку, певній послідовності, тобто моделями їх структури. І в цьому полягає відмінність нашої позиції щодо поняття юридичних конструкцій як моделей від точок зору інших авторів. Так, Ж.О. Дзейко визначає їх як «моделі, які є формою відображення основних властивостей суспільних відносин...» [8, с.15]. В.В. Чевичелов також зазначає, що юридична конструкція як ідеальна модель відображає об'єктивні властивості однорідних суспільних відносин [26, с.108]. Щоправда, ці науковці не заперечують того, що юридичні конструкції можуть відображати також структуру суспільних відносин. Іншими словами, вони не проводять різниці між моделями структури та моделями властивостей (ознак) правових явищ. У зв'язку з цим не можна погодитися з твердженням С.І. Архипова, що закріплені у російському цивільному законодавстві ознаки юридичної особи є юридичною конструкцією, хоча, на його думку, і неповною [136, с.297-302].

Відображення певної сукупності ознак правового явища є також моделлю. І, якщо така модель закріплюється у законодавстві, то перед нами зовсім інший засіб законотворчої техніки – законодавча дефініція, але не юридична конструкція.

Однією з цілей формування юридичної конструкції є створення такої структурної моделі, спираючись на яку в процесі реалізації права можна

встановити необхідні і достатні підстави для визнання факту існування того чи іншого відношення, явища, дії. Так, встановлення всіх елементів складу злочину є підставою кримінальної відповідальності, тобто підставою визнання діяння особи злочином, тоді як законодавче визначення поняття злочину відмежовує його від інших протиправних посягань, а також забезпечує однозначне його розуміння. Втім, кожне правове явище можна дослідити з огляду на його структуру, ознаки, функції, отже, можна створити різні моделі, які відіграватимуть різну роль у правовій регламентації суспільних відносин.

3. Юридична конструкція як система термінопонять, що відображає оригінал, сама складається з певних елементів, які у спрощеному, абстрактному вигляді відтворюють будову і внутрішню організацію правових явищ, тобто їх компонентів (елементів), розміщених за певним типом зв'язків між ними. Водночас елементи юридичної конструкції не відображають властивості (ознаки), функції тощо правових явищ. Тобто, елементи юридичної конструкції визначаються елементами тих правових явищ, які вона відображає. Слід також зазначити, що складність правових явищ, які піддаються правовій регламентації, як правило, не дозволяє дати їх відображення за допомогою однієї моделі. Тому частіше створюється складна модель, яка включає декілька окремих моделей, кожна з яких відображає лише окремі компоненти таких правових явищ. Отже, єдина юридична конструкція може являти собою комплекс окремих конструкцій, як її складових (елементів). Оскільки ж конструкція відображає елементи однорідних правових явищ, то і поняття, що їх відображають, будуть загальними за обсягом та абстрактними за змістом. У цьому плані можна говорити про «беззмістовність» конструкцій. Конкретним же змістом її наповнює законодавець залежно від потреб правового регулювання при створенні нормативно-правових приписів. Наприклад, конструювання відповідальності без вини у цивільному праві. Тут більш загальною конструкцією є конструкція загальних підстав цивільно-правової

відповідальності, якими є шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок між першим і другим, вина. Ця конструкція підстав цивільно-правової відповідальності запропонована Г.К. Матвєєвим, який узагальнив результати цивілістичних досліджень і вчення про склад злочину [137, с.6-7].

Однак стосовно відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, за загальним правилом вина не є необхідною підставою відповідальності (ст. 1187 ЦК України). Виникає питання: така конструкція (без вини) пов'язана з доцільністю покладення відповідальності на володільця джерела підвищеної небезпеки чи в основі цієї конструкції лежать об'єктивні причини? Справа в тому, що суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності може бути не лише вина, а й ризик, як випадкові обставини, що тягнуть негативні наслідки [138, с.154-186]. Зрозуміло, що володільць джерела підвищеної небезпеки не відчуває кожного разу сумніву: використовувати це джерело чи ні. Маються на увазі можливість і наслідки такого виду діяльності, враховані в законі, а не вибір поведінки володільця джерела підвищеної небезпеки в кожному випадку. Закон покладає відповідальність за несприятливі наслідки на невинну особу, яка допускає настання цих наслідків, за поведінку, що тягне настання наслідків для інших осіб. Така особа, якщо вона володіє джерелом підвищеної небезпеки, хоче того чи ні, приймає на себе відповідно до закону відповідальність за ці наслідки.

Таким чином, якщо як суб'єктивну сторону відповідальності в цивільному праві розглядати не лише вину, а й ризик, то питання про об'єктивність конструкції безвинної відповідальності не виникає, оскільки вона відображає елементи, об'єктивно притаманні делікту, а не є штучним утворенням. Конструкція повинна відповідати об'єктивній природі явищ. Конструкція безвинної відповідальності в своїй основі має ризик ще й тому, що з визначення підприємництва (ст. 42 Господарського кодексу України [139]), підприємницької діяльності випливає, що вона здійснюється суб'єктами на свій ризик. Тобто щодо суб'єктів підприємницької діяльності

виникає безвинна відповідальність, а щодо інших суб'єктів діє принцип відповідальності за вину.

Отже, конструкція безвинної відповідальності має в основі об'єктивно притаманні делікту елементи. Його суб'єктивну сторону утворюють вина або ризик (якщо діяльність вимагає від суб'єкта підвищеної до неї уваги), наприклад, підприємницька діяльність, діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих, окремі види професійної діяльності (наприклад, договір охорони – ст. 978 ЦК України). Все залежить від застосування суб'єктивної сторони до конкретного відношення, яке врегульоване правом.

Ще приклад, коли елемент конструкції набуває різного значення залежно від конкретної обставини – це відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки (ст. 1188 ЦК України). Тут за одних умов елемент вини не має значення для відповідальності (ч.2 ст. 1188 ЦК України), а в іншому випадку елемент вини підлягає встановленню на загальних підставах (ч.1 ст. 1188 ЦК України).

Елементи конструкції, таким чином, законодавець наповнює конкретним змістом, закріплюючи певне правило поведінки в нормативному приписі, пов'язує їх з тими чи іншими обставинами, або наявністю чи відсутністю останніх. Загалом же юридична конструкція описує структуру, побудову правових явищ, є схемою, яка може бути наповнена різним змістом.

4. Оскільки юридична конструкція є спрощеним абстрактно-узагальненим образом явищ правової дійсності, постільки вона є їх гомоморфним відображенням. А це означає, що юридичні конструкції можуть бути застосовані для потреб законодавчого регулювання тих явищ, які виникатимуть у майбутньому, якщо виявиться схожість, подібність їх структури з явищами, які відображаються в конструкціях. Тому юридичні конструкції також виступають у ролі прообразу майбутніх явищ, що значно полегшує згодом формування за їх допомогою нових нормативно-правових приписів.

По-третє, юридичні конструкції закріплюються у законодавстві. Способами їх закріплення є текстуальний, тобто безпосередній словесний вираз в тексті законів змісту певної конструкції, та смисловий, коли зміст конструкції виводиться шляхом логічного аналізу відповідної сукупності нормативно-правових приписів. В останньому випадку юридична конструкція реконструюється в єдине ціле за її частинами, закріпленими в різних юридичних приписах.

Аналіз Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України щодо використання в них юридичних конструкцій показав, що переважає їх смислове закріплення. Прикладом цього слугують конструкції цивільних правовідносин, цивільно-процесуальних, кримінально-процесуальних правовідносин [див. табл. 1, 4, 7]; цивільно-правових договорів [див. табл. 2]; цивільно-правової відповідальності [див. табл.3]; цивільно-процесуальної та кримінально-процесуальної форми [див. табл. 6,8]; складу злочину та окремих складів злочинів [див. табл.9, 10].

Як приклад текстуального способу закріплення можна навести конструкцію цивільного зобов'язання, всі елементи якої словесно виражені у ст. 509 ЦК України. Водночас, як вже зазначалося, певні юридичні конструкції можуть мати такі елементи, які також можна розглядати як самостійні юридичні конструкції. Наприклад, юридичні конструкції окремих цивільних договорів складаються з таких елементів, як договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма [140, с.4-6; 141, с.15]. В свою чергу договір-правовідношення є також юридичною конструкцією. І якщо юридичні конструкції цивільно-правових договорів загалом мають смисловий спосіб закріплення, то їх елементи – договір-правовідношення як самостійна конструкція – закріплюються текстуально [див. табл.2].

По-четверте, юридичні конструкції використовуються законодавцем для досягнення точності і визначеності законів та законодавства загалом. В

юридичній літературі зверталася увага на призначення юридичних конструкцій у контексті їх значущості для забезпечення якісних властивостей позитивного права, точності та визначеності правового регулювання тощо. «Використання конструкцій, – підкреслює С.С. Алексєєв, – полегшує формулювання юридичних норм, надає нормативній регламентації суспільних відносин чіткість і визначеність, забезпечує необхідну формальну визначеність права» [1, с.275]. На думку А.Ф. Вишневського та В.Н. Дмитрука, юридичні конструкції як зразки, моделі, шаблони та інші стійкі побудови юридичних формулювань виражають внутрішньо узгоджений виклад нормативного матеріалу, є важливою умовою точності та визначеності правового регулювання [142, с.113-114].

Проте, для розкриття вказаної ознаки юридичних конструкцій слід торкнутися питання якісних властивостей закону та законодавства, зокрема їх точності та визначеності. Загалом вони аналізувалися в теорії права. Так, Є.В. Сирих, перераховуючи ознаки, які утворюють якість закону, диференціює їх на ознаки, які характеризують закон як форму (джерело) права, і ознаки, які утворюють зміст закону, як регулятора суспільних відносин [143, с.165]. До ознак, що характеризують зміст закону, він відносить його нормативність, формальну визначеність, повноту і конкретність регулювання суспільних відносин, якість і доступність мови, точність і визначеність термінів, логічну несуперечливість положень закону тощо [143, с.166].

До показників юридичної якості законодавства загалом в літературі відносять його цілісність, узгодженість, точність, визначеність, повноту, стабільність, динамічність, доступність [144, с.24].

Досліджуючи точність та визначеність змісту законодавства, Г.Г. Шмельова дійшла висновку, що його точність полягає в однозначній відповідності нормативно-правових приписів суспільним відносинам, що ними регламентуються, а його визначеність означає відображення і фіксування у нормативних приписах суттєвих властивостей, елементів

суспільних відносин, при чому кожній ознаці змісту перших однозначно відповідає елемент других [144, с.27-29]. Інакше кажучи, точність і визначеність законодавства полягає в тому, що нормативно-правові приписи містять вказівку на суттєві спільні ознаки певної групи суспільних відносин, які характеризують усю сукупність їх елементів (суб'єктів, об'єктів, прав та обов'язків) і знаходяться в однозначній відповідності з цією групою відносин.

Оскільки юридичні конструкції є відображенням елементів однорідних суспільних відносин та інших правових явищ у повному обсязі та є гомоморфними моделями, то їх використання для створення нормативно-правових приписів дозволяє закріпити в останніх усі їх елементи у такий спосіб, щоби між приписами і суспільними відносинами існувала однозначна відповідність. Отже, використання юридичних конструкцій сприяє досягненню точності і визначеності змісту законодавства.

Вищенаведене дає можливість визначити юридичні конструкції як закріплені у законодавстві ідеальні узагальнюючі моделі структури однорідних правових явищ, створюваних для досягнення точності і визначеності законодавства. Проте, це визначення не є повним, оскільки нами ще не з'ясована службова роль юридичних конструкцій. Остання ж виявляється через характеристику їх функцій.

У філософській літературі зазначається, що моделі можуть виконувати узагальнюючу, евристичну, трансляційну, конструктивну, інтерпретаційну функції [134, с. 160-162]. Також підкреслюється, що ідеальні моделі (якою є юридична конструкція) «виконують одночасно функції *спрощення, ідеалізації, відображення і заміщення* (курсив наш – А.Д.) реально існуючого складного об'єкта дослідження» [132, с.237].

В юридичній літературі функції конструкцій досліджувалися В.В. Чевичеловим [26, с.97-126]. Ним були проаналізовані гносеолого-методологічна функція (з'ясовувалася роль юридичних конструкцій як методу пізнання права), інтерпретаційна функція (з'ясовувалася їх роль як

методу тлумачення права) та техніко-юридична функція (з'ясовувалася їх роль у регламентації суспільних відносин та структуризації галузей права).

Ж.О. Дзейко вказує на такі основні функції юридичних конструкцій: моделювання (відображення певних, істотних аспектів дійсності та їх складної структурної побудови в законах, які створюються); нормативна (це засіб закріплення норм права в законах); модифікації системи законодавства (внаслідок створення нових юридичних конструкцій законодавство набуває нових властивостей); інтегративна (юридичні конструкції сприяють логічному та змістовному об'єднанню елементів правової системи держави та механізму правового регулювання); практична (юридичні конструкції сприяють правильній реалізації, у тому числі застосуванню норм права, моделюванню правомірної поведінки суб'єктів); інтерпретаційна (у процесі тлумачення норм права з'ясовуються та роз'яснюються різні аспекти закріплених у законах юридичних конструкцій) [8, с.9]. У працях інших науковців питання функцій юридичних конструкцій не висвітлювалося.

Справді, юридичні конструкції можуть виконувати різноманітні функції. Однак зважаючи на те, що юридичні конструкції досліджуються нами в контексті засобів законотворчої техніки, слід виявити такі їх функції, які дають можливість розкрити їх роль у створенні нормативно-правових регуляторів суспільних відносин.

На нашу думку, юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки виконують такі функції.

Перш за все юридичні конструкції виконують конструктивно-прагматичну функцію. Ця функція спрямована на побудову структури нових і зміну існуючих правових явищ, які необхідно піддати правовій регламентації. Для цього потрібно використовувати метод моделювання.

Відомо, що моделювання - відтворення властивостей об'єкта на спеціально збудованому за певними правилами його аналозі, тобто моделі. Розрізняють моделювання як практичну побудову аналога і як пізнавальний спосіб. Сутність моделювання полягає в тому, що певні властивості об'єктів

можна досліджувати опосередковано, на моделях цих об'єктів, які доступніші дослідженню. Моделювання як метод наукового пізнання ґрунтується на здатності людини абстрагувати схожі ознаки або властивості різних предметів і встановлювати певні відношення між ними, що найбільш повно відображено в юридичних конструкціях.

Як метод пізнання моделювання передбачає наявність двох предметів або систем: 1) предмет (система), про який треба здобути знання, але який через певні обставини не може бути об'єктом безпосереднього вивчення (зразок, оригінал або прототип); 2) предмет (система), який певним чином імітує зразок і який безпосередньо вивчається, тобто модель [145, с. 259].

Моделювання – це вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення та дослідження його моделі, яка заміняє оригінал, ті його сторони та властивості, що є предметом наукового інтересу. Метод моделювання надзвичайно розширює можливості наукового пізнання, оскільки дає змогу наочніше уявити досліджувані явища, «наближати» їх, усувати шкідливий вплив супровідних сторонніх чинників, тобто досліджувати їх у «чистому вигляді» [146, с. 271-272].

Метод моделювання передбачає застосування таких логічних операцій (прийомів), як аналіз, абстрагування, ідеалізація, аналогія, узагальнення. Усі вони відомі і детально описані в літературі з філософії та логіки.

Моделювання як метод наукового вивчення об'єктивної дійсності включає аналогію як обов'язковий елемент. В основі моделювання лежить аналогія, побудована на знанні лише істотних ознак, елементів порівнюваних явищ, одно з яких підлягає вивченню як імітація іншого і при цьому знання про одне явище є необхідною основою висновку про друге.

Створювані методом моделювання юридичні конструкції не тільки відтворюють структуру реальних правових явищ, а й дозволяють врахувати їх динаміку, тенденції розвитку, що означає можливість їх застосування для проектування змін структури існуючих правових явищ та створення нових. Звичайно, юридичні конструкції не є засобами безпосередньої побудови,

конструювання правових явищ. Вони це здійснюють опосередковано через нормативно-правові приписи.

Звідси, другою функцією юридичних конструкцій є функція формування нормативних приписів, а точніше її можна назвати нормоутворюючою функцією. Перш за все, треба з'ясувати поняття нормативно-правового припису. Традиційно в юридичній літературі його розуміють як нормативне державно-владне веління. Так, С.С. Алексєєв дає таке визначення: це «елементарне логічно завершене державно-владне нормативне веління, безпосередньо виражене у тексті нормативного юридичного акта» [3, с.293]. Проте, як видається, і юридичну норму можна охарактеризувати як нормативне державно-владне веління. Тим більше, що з позиції вказаного вченого і нормативний припис і логічна норма (тобто власне норма права) є елементами системи права [3, с.293-297].

Також існує і інша точка зору на поняття нормативно-правового припису, під яким розуміється логічно і граматично завершене судження як елемент системи законодавства [61, с.153] або як елемент системи джерел права [42, с.186]. Така позиція дає можливість трактувати нормативно-правовий припис як окреме правове явище, не ототожнюючи його з юридичною нормою. Проте судження як форма мислення не може бути «граматично завершеним». Воно набуває такої якості, якщо його розглядати у поєднанні з мовними засобами, а саме – з реченнями, які слугують формою об'єктивації суджень. В логіці такий феномен визначається як висловлювання, тобто речення, яке виражає певне судження [147, с.19]. Отже, саме висловлювання постає як граматично правильне речення, узятє разом із смислом (змістом), яке ним виражається [148, с.46].

Сказане уможлиблює погодитися з точкою зору, згідно з якою нормативно-правовий припис визначається як безпосередньо виражене у тексті нормативно-правового акта деонтичне висловлювання, що використовується для формування юридичної норми та забезпечення її дії [40, с.63].

Як вже зазначалося, нормативні приписи поділяються на нормостворюючі (регулятивні, охоронні, захисні) та нормообслуговуючі. За допомогою юридичних конструкцій формуються саме регулятивні, охоронні, захисні нормативні приписи. При цьому регулятивні приписи складаються з гіпотези та диспозиції, охоронні – з гіпотези та штрафної санкції, захисні – з гіпотези та відновлюваної санкції. У свою чергу, регулятивні нормативні приписи за змістом диспозиції поділяються на уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі [87, с.92].

Будь-яка юридична норма утворюється шляхом поєднання уповноважуючого і зобов'язуючого, або уповноважуючого і забороняючого приписів, охоронного і захисного приписів. Загалом же регулятивні, охоронні та захисні нормативні приписи виражають зміст юридичних норм і виступають як форми їх відображення у тексті законів. При цьому гіпотези регулятивних приписів мають містити вказівку на склад правомірної поведінки та інші фактичні обставини. У диспозиціях зазначаються права та обов'язки суб'єктів (активні або пасивні). У гіпотезах охоронних приписів описується склад певних видів правопорушень, а санкції містять вказівку на міри юридичної відповідальності за зазначені у гіпотезах правопорушення.

Гіпотези захисних приписів містять вказівку на суб'єкти, об'єкти, протиправні діяння (винні чи без вини), які призвели до порушення прав суб'єктів, а санкції визначають заходи відновлення порушених прав суб'єктів.

Загалом для створення нормативно-правових приписів використовуються юридичні конструкції відповідних галузей права. Так, для створення цивільно-правових регулятивних нормативних приписів застосовуються юридичні конструкції цивільних правовідносин, окремих цивільно-правових договорів. На їх основі формуються гіпотези (з використанням таких їх елементів, як суб'єкти цивільного права, об'єкти, договір-факт), диспозиції (з використанням таких елементів, як зміст правовідносин, договір-правовідношення, договір-форма тощо) регулятивних

приписів. Для створення охоронних приписів використовується юридична конструкція цивільного правопорушення та цивільно-правової відповідальності. Захисні приписи створюються за допомогою елементів конструкції цивільного правопорушення, загальної конструкції цивільно-правової відповідальності та конструкції відповідальності без вини.

Наведені у додатках таблиці 1-10 наочно ілюструють роль відповідних юридичних конструкцій у формуванні цивільних, цивільно-процесуальних, кримінально-процесуальних та кримінальних нормативно-правових приписів і свідчать про виконання ними нормоутворюючої функції.

Отже, враховуючи змістовну та функціональну характеристику юридичних конструкцій, можна дати таке визначення їх поняття: юридичні конструкції – це закріплені у законодавстві ідеальні узагальнюючі моделі структури однорідних правових явищ, створених для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності і визначеності законів.

2.2. Вимоги до юридичних конструкцій

Минулого століття вчені, які досліджували поняття юридичної техніки та її складових, описували вимоги, яким повинна відповідати юридична конструкція. Ще Р. Ієрінг виклав загальні вимоги, яким повинна відповідати юридична конструкція, хоч називав їх законами. По-перше, закон співпадіння з позитивним матеріалом, який виражає вимогу повноти: конструкція повинна відповідати позитивному праву; всі окремі випадки конструкції повинні вкладатися в її загальні межі. По-друге, закон не протиріччя або системної єдності, який виражає вимогу послідовності позитивного права. Юриспруденція, як зазначалося, «не повинна при своїх конструкціях вступати в протиріччя з самою собою, з поняттями, тезами, виставленими нею в іншому місці, її конструкції повинні узгоджуватись як самі в собі, так і між собою... Проба конструкції в тому, що наука проводить

своє тіло¹ через усілякі побудови, робить різні поєднання його з іншими тілами, порівнює його з кожним з своїх тез. Тільки, якщо всі співпадають, тоді тіло витримало свою пробу, є справжнім і достовірним» [10, с. 85-87]. По-третє, закон юридичної краси. Вчений пише, що одні конструкції задовольняють нас своєю природністю, прозорістю, простотою, наглядністю, інші відштовхують нас своїм протилежним, неприродним, здаються штучними. Але «тяжка, натягнута конструкція, поки на її місце не можна поставити кращої, є необхідною. ...Дуже заплутані відносини нерідко конструювалися римлянами шляхом найпростіших засобів (наприклад, конструкція юридичної особи), конструкції, які виглядають натягнуто і складно, повинні з самого початку викликати в нас справедливу недовіру. Конструкція *наглядна*, якщо вона розглядає відношення з точки зору, яка легко доступна нашій уяві, *прозора* – якщо наслідки цього відношення легко віднайти завдяки цій точці зору, як, наприклад, у понятті юридичної особи, *природна* – якщо конструкція не викликає ніякого відхилення від того, що взагалі відбувається в зовнішньому і духовному світі» [10, с. 93,99].

Інший учений, Р. Лукич - називає умови, яким повинна відповідати доброякісна правова конструкція. На його думку, вона має точно і повно охоплювати ті норми, з яких виводиться; повинна носити цілісний і гомогенний характер, відповідати іншим конструкціям, які виведені з інших норм; служити практичним цілям права; її повинні вирізняти зрозумілість, простота і легкість застосування; її основне завдання – полегшити застосування права і пришвидшити процедуру його реалізації [14, с.277].

При побудові юридичних конструкцій можна виділити наступні правила (вимоги), що зумовлюються характеристикою конструкцій як моделей структури правових явищ і як системи термінопонять, за допомогою яких дана модель виражається назовні (яка подана у підрозділі 2.1.).

¹ Як приклади правових тіл, Р. Ієрінг наводив суб'єктивні права, і називав в якості їх елементів суб'єкта права, об'єкт, зміст, дію, позов. Суть юридичної конструкції вчений бачив у встановленні таких відповідних конструктивних елементів будь-якого явища (договору, законодавчого поняття тощо).

По-перше, юридична конструкція повинна бути повною, цілісною; «конструкція, щоб бути повною, повинна покривати собою всі можливі окремі випадки» [12, с.428]. Наприклад, конструкція складу правопорушення повинна охоплювати всі відповідні склади, вироблені галузевими юридичними науками. Юридичні конструкції характеризуються певною структурою, системою елементів, внутрішній зв'язок між якими надає їм цілісність. Як зазначає Т. Кашаніна, «відсутність хоча б одного з елементів призводить до руйнування конструкції загалом» [11; 180].

По-друге, вона повинна мати послідовний, несуперечливий характер; «правильна конструкція повинна бути послідовною і при тому в двоякому відношенні. Вона сама не повинна складати винятки із загальніших юридичних положень, вона повинна бути узгоджена з ними. І крім того, вона повинна бути такою, щоб вирішення всіх окремих питань, які стосуються цього відношення, впливало як необхідний логічний висновок» [12, с.428]. Це означає, наприклад, що конструкція договору купівлі-продажу повинна відповідати загальній конструкції договору, виробленій у теорії права, а конструкції окремих видів договору купівлі-продажу (роздрібна купівля-продаж, контрактація, поставка) повинні впливати із загальної щодо них конструкції договору купівлі-продажу.

По-третє, її повинні відрізняти простота, досконалість. Це означає, що конструкція не повинна включати в себе будь-які другорядні елементи, відсутність яких не викличе прогалин у правовому регулюванні. Наприклад, конструкція пільги для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років – ст. 185 Кодексу законів про працю України: «Власник або уповноважений ним орган повинен у разі необхідності видавати вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей – інвалідів, путівки до санаторіїв та будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також надавати їм матеріальну допомогу» [150]. Зміна цієї статті чи її скасування не тягне за собою особливих наслідків, адже за законодавством такі пільги мають всі працівники.

По-четверте, конструкції повинні бути узгодженими. При побудові за їх допомогою нормативних приписів однієї галузі не повинно бути суперечностей їх з нормами права інших галузей. На стадії підготовки законопроекту не завжди вдається простежити внутрішні зв'язки норм права різних галузей. «Суттєві протиріччя, які знижують чи виключають ефективність правових приписів, спостерігаються інколи між нормами, які мають найвіддаленішу одна від одної правову мету» [149, с.113]. Необхідно, щоб конструкції «вбудовувалися» уніфіковано в нормативно-правовий зміст.

По-п'яте, конструкції повинні бути стабільними, оскільки це одна з основних вимог до всіх нормативно-правових актів, де закріплюються конструкції. Проте, в силу такої своєї властивості, як динамічність, нормативно-правові акти змінюються, тому юридичних конструкцій не повинно бути забагато і вони повинні відповідати вимогам часу.

По-шосте, юридичні конструкції повинні відповідати потребам правового регулювання та законотворчої практики, мати мету і бути спрямовані на досягнення мети, бути корисними, придатними для реалізації, своєчасними. Юридична конструкція повинна бути «придатною формою для наочного і точного відтворення всіх властивостей правових явищ та їх взаємовідносин. Придатність для цієї мети прийому усталених юридичних конструкцій як конструкції відносин краще за все доводиться успішним її застосуванням на практиці» [12, с.427].

Ж.Дзейко зазначає: «якість закону значною мірою залежить від вибору тих чи інших конкретних юридичних конструкцій для його створення та мети їх використання, змісту, соціального призначення та ін.... Навряд чи вдалими будуть закони, у яких не узгоджені політичні, економічні та інші інтереси суб'єктів і використані невідповідні їм юридичні конструкції, у яких закріплені в них юридичні конструкції є неповними (не створений механізм реалізації, неповно визначена об'єктивна сторона правопорушення тощо), суперечать одні одним (в одній статті закріплена міра можливої поведінки суб'єктів, а в іншій – винятки з загального правила роблять практично

неможливою її реалізацію чи відсутні механізми суб'єктивного захисту тощо), мають недостатній ступінь абстрагування (унаслідок неналежного здійснення абстрагування створюється модель, в якій є протиріччя між загальним і одиничним, тощо)... Юридичні конструкції норм права, які застосовуються при створенні законів, повинні лише певною мірою відповідати об'єктам реальної дійсності, які вони відображають. Це зумовлюється, перш за все, тим, що у юридичних конструкціях норм права закріплюються правила поведінки загального характеру, а також тим, що норми законів створюються на тривалий період і законодавець має врегульовувати суспільні відносини, враховуючи прогнози розвитку та зміни в різних сферах суспільного життя – економічній, політичній, соціальній та інших з метою уникнення частих змін у чинному законодавстві» [8, с.9-10].

Використання запропонованих юридичною наукою юридичних конструкцій законодавцем веде до досконалості законодавства. Наприклад, договір на користь третьої особи не є новелою в цивільному праві, але конструкція договору у новому Цивільному кодексі України дещо змінилася. Тепер з моменту вираження третьою особою боржнику наміру скористатися своїм правом за договором сторони не можуть розірвати або змінити укладений договір без згоди третьої особи (ст.696 ЦК України). Тобто тепер з'явилася можливість забезпечити захист суб'єктивних прав третіх осіб, на користь яких укладено сам договір.

По-сьоме, юридичні конструкції повинні відповідати вимогам юридичної техніки при створенні нормативно-правових приписів з метою ефективності їх застосування: а) стабільності, яка означає, що формулюючи норму, законодавець повинен повністю зазначити всі елементи правовідносин, застосовувати не конкретні, а узагальнюючі описання; б) узгодженості між собою; в) точності та простоти – формулювання норм і приписів повинно підпорядковуватися певним правилам, що забезпечить зрозумілість, доступність припису для адресатів.

Створення конструкцій – складна і відповідальна справа, до якої слід братися з особливою увагою, бо наслідки невмілих і неякісних правових конструкцій можуть бути тяжкими і небезпечними. На наш погляд Р.Лукич слушно зазначає, що «створення конструкцій (в праві, як і в інших галузях науки) – важка, відповідальна і небезпечна справа. Важка вона є тому, що необхідно знайти кращий спосіб розуміння і відображення надзвичайно складної реальності; відповідальна і небезпечна тому, що наслідки недоброякісних або зайвих конструкцій можуть видатись доволі тяжкими» [14, с.278]. Адже питання про правову конструкцію має й інший аспект. Утворившись, вона служить для створення того, чого в реальній дійсності нема, того, що покликане доповнити цю реальність.

Таким чином, юридичні конструкції являють собою комплекси елементів, які утворюють типові моделі, що відповідають певному різновиду суспільних відносин та інших явищ. Юридичні конструкції відіграють значну роль в юридичному навчанні, оскільки вони дозволяють брати за основу вивчення змісту законодавства, яке постійно змінюється, стійкіші відносини, що обумовлює неперервність вивчення права, подальше поглиблення і розширення знань про юридичне право. Крім того, їх використання полегшує формування юридичних приписів, надає нормативній регламентації суспільних відносин точності та визначеності. Важливе завдання при створенні юридичних приписів полягає в тому, щоб підібрати такі конструкції, що відповідали б змісту нормативного матеріалу, дозволяли б з максимальною ефективністю забезпечити поставлені законодавцем завдання. Вони надають системі законодавства нову якість, служать показником рівня її інтелектуального, конструктивного змісту, допомагають підтримати високий рівень ефективності регулювання суспільних відносин.

Саме юридичні конструкції, їх відпрацьованість є показником вдосконалення законодавства. Також як в техніці, в інженерній справі, досконалість законодавства значною мірою виражається в тому, наскільки відпрацьована сама побудова правового матеріалу, тобто наскільки при його

розробці враховано типові схеми і моделі (конструкції) певних правових явищ.

Отже, основними вимогами до створення юридичних конструкцій є повнота та цілісність; послідовний, несуперечливий характер; простота та досконалість; узгодженість із іншими конструкціями; стабільність; відповідність потребам правового регулювання та законотворчої практики, своєчасність; відповідність вимогам юридичної техніки.

2.3. Види юридичних конструкцій

При дослідженні юридичних конструкцій як і будь-якого правового явища може застосовуватися такий вид поділу, як класифікація, тобто багатоступеневий, систематичний поділ логічного обсягу поняття. Родове поняття ділиться на види, які у свою чергу - на підвиди. В результаті утворюється розгалужена структура, в якій кожна група предметів займає певне місце. Класифікація сприяє розкриттю обсягу поняття, його змісту та дає можливість виявити певні особливості, риси об'єктів, що класифікуються. У нашому випадку класифікація юридичних конструкцій дозволяє з більшою повнотою розкрити їх зміст і призначення.

В юридичній літературі питання про види юридичних конструкцій розглядалися різними вченими. Так, П.І. Люблінський наводить класифікацію юридичних конструкцій німецького професора Штампе, який виділяв: 1) конструкцію правової норми, до якої звертаються при недостатності існуючого права; 2) конструкцію юридичних понять, завдання якої шляхом розчленування і систематизації так змінити існуючий стан справ, щоб полегшити їх засвоєння та запам'ятовування; 3) конструкцію опосередковану принципами, яка складається із загальних принципів, що не містяться в тексті закону, але мають за мету заповнити всі існуючі в законі прогалини. Сам автор погоджувався лише з другим видом конструкцій, тобто конструкцією понять [37, с.120].

П.І. Люблінський наводить простішу класифікацію конструкцій, виділяє лише два їх види: по-перше, конструкція як метод теоретичного узагальнення («тут вона, – пише науковець, – має справу виключно з діючим позитивним правом, різноманітність якого вона зводить до ряду основних типів чи правових інститутів» [37, с.120-121]); по-друге, конструкція як метод правової творчості [37, с.120-121].

А.Ф. Черданцев розрізняє нормативну і теоретичну конструкції, залежно від функцій, які вони виконують: «Юридичні конструкції, які знаходять певне закріплення і вираз в нормах права, можна назвати нормативними юридичними конструкціями, на відміну від теоретичних, які використовуються в правовій науці як методи дослідження. Безумовно, між нормативною юридичною конструкцією і юридичною теоретичною конструкцією немає межі, яка б повністю відокремлювала одну від другої. ...Нормативна юридична конструкція може відображатися в конструкціях юридичної науки, і навпаки, конструкції юридичної науки можуть перетворитися в юридичні конструкції. У більшості випадків ті і інші співпадають. Точніше було б говорити про єдину юридичну конструкцію, яка здійснює різні функції: гносеологічну і нормативну» [24, с.150]. Учений вважає, що раніше виникає нормативна конструкція поза відповідним науковим поясненням, в силу логічного характеру самих правових норм [24, с.150-151]. Межі між ними нема ще й тому, «що юридична наука вивчає норми права, а отже і юридичні конструкції, так чи інакше виражені в нормах права» [23, с.12-19].

Розглядаючи теоретичні конструкції, А.Ф. Черданцев зазначає: «Лише з виникненням професії юристів осмислюється характер системного викладу норм права, усвідомлюється їх конструктивний зв'язок, і наука виробляє юридичні конструкції, які стають важливим орієнтиром, методом пізнання права. Спираючись на досягнення науки, і законодавець починає свідомо використовувати юридичні конструкції як засіб побудови нормативного матеріалу. Далі нормативні конструкції та конструкції правової науки ідуть

пліч-о-пліч, збагачуючи одне одного. Правова наука не лише осмислює ті конструкції, які виражені в праві. Аналізуючи ці конструкції, вона виявляє їх недоліки, висуває пропозиції з метою їх удосконалення, а також розробляє нові конструкції, що адекватніше відображають врегульовані правом відносини, краще відповідають інтересам держави на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Використання досконалих юридичних конструкцій законодавцем, в свою чергу, веде до вдосконалення законодавства» [23, с.12-19].

Підтримують таку точку зору і В.М. Баранов та Ю.Л. Марєєв, які зазначають: «Конструкції можуть виступати результатом нормотворчої діяльності (нормативні), але частіше за все в них формулюються результати теоретичного моделювання (теоретичні конструкції)» [5, с. 726-735].

Термін «нормативна конструкція» є досить умовним і стосується лише ілюстрації різниці між юридичними конструкціями, що відображені в нормах права, і теоретичними юридичними конструкціями. Слід зазначити, що юридична конструкція, перш ніж бути закріпленою у законодавстві, повинна бути змодельована вченими, тобто теоретичний етап передує нормативному закріпленню.

Найбільш розгорнуту класифікацію юридичних конструкцій пропонує В.В. Чевичелов. Він виділяє такі їх види: 1) техніко-юридичні і теоретико-юридичні; 2) за сферою дії: публічно-правові і приватно-правові, а також загальноправові, міжгалузеві, галузеві (матеріальні і процесуальні); 3) за обов'язковістю елементів: конструкції з обов'язковими та необов'язковими елементами; 4) за джерелом права: конструкції, закріплені в нормативно-правових актах, актах судової нормотворчості, нормативних договорах, правових звичаях; 5) за значенням і роллю у правовому регулюванні: регулятивні та охоронні; 6) за взаємодією елементів: статичні і динамічні; 7) за достовірністю: істинні та хибні; 8) за методом правового регулювання: імперативні та диспозитивні [26, с.145-146]. Подібної позиції дотримується Ж. Дзейко, яка, на відміну від попередньої класифікації, не виділяє види

юридичних конструкцій за обов'язковістю їх елементів, за джерелами права, за їх достовірністю, за методами регулювання тощо. Проте, вона вводить декілька додаткових критеріїв і виділяє юридичні конструкції також за часом дії (постійні і тимчасові); за ступенем повноти (повні та часткові); за способом закріплення (безпосередньо закріплені у нормах права і виведені зі змісту законів та загальних принципів права); за видами об'єктів, які вони відображають (конструкції правопорушення, юридичної особи, фізичної особи) [8, с.14-15].

Не з усіма положеннями вказаних авторів щодо критеріїв поділу юридичних конструкцій можна погодитися. Так, навряд чи доцільно поряд з публічно-правовими та приватно-правовими конструкціями виділяти ще й конструкції за обов'язковістю їх елементів та окремо за методами правового регулювання. Як видається, що характеристика останніх охоплюється змістом приватно- та публічно-правових конструкцій. Не можна погодитися також з поділом конструкцій на постійні та тимчасові, повні та часткові. Стосовно перших встановити час їх дії просто неможливо, а ототожнювати час їх дії з часом дії законів неправильно, оскільки юридичні конструкції, які були використані у тимчасовому законі, можуть з таким самим успіхом використовуватися у стабільних, постійно діючих законах.

Вочевидь не може бути і часткових конструкцій, інакше перед нами постане якесь інше явище, а не конструкція. Т.В. Кашаніна зазначає, що характер зв'язку між елементами суспільного відношення, явищами носить завжди жорсткий характер, відсутність хоча б одного з елементів призводить до руйнування конструкції загалом [11, с.180]. Інша справа, що законодавець з тих чи інших причин при побудові нормативних приписів використав не всі елементи конструкції. Але від того вона навряд чи стає частковою.

Слід зазначити також, що поділ конструкцій на регулятивні та охоронні є досить умовним, оскільки самі вони нічого не регулюють і не охороняють. Інша справа, що за їх допомогою створюються регулятивні та охоронні нормативні приписи.

Отже, враховуючи те, що ми розглядаємо юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки, їх можна поділити за такими критеріями: за сферою застосування (загальноправові, міжгалузеві та галузеві), за видами галузей позитивного права (конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо), за поділом системи права на публічне та приватне (публічно-правові та приватно-правові), за функціями галузей у правовому регулюванні (матеріальні та процесуальні), за складом (прості та складні), за формою законів, в яких закріплюються конструкції (кодифікаційні, конструкції поточної законотворчості), за способом закріплення (текстуальні і смислові).

Розглянемо зазначені види юридичних конструкцій.

За належністю до матеріальних чи процесуальних галузей права конструкції можна поділити на:

- юридичні конструкції матеріальних галузей, наприклад, у цивільному праві – загальна конструкція договору та конструкції окремих договорів, конструкції цивільного правовідношення та цивільного правопорушення; у конституційному праві – конструкція конституційного статусу особи; в податковому праві – конструкція податку;

- юридичні конструкції процесуальних галузей, наприклад, конструкції цивільної процесуальної форми та кримінально-процесуальної форми, конструкція рішення суду (ст. 215 ЦПК України), конструкція вироку суду (ст.446 КПК України), конструкція позову (ст. 119 ЦПК України). С.С. Алексєєв стосовно конструкції позову зазначає: «Відображаючи такі, що повторюються, типові правові ситуації, позовні формуляри одночасно конституують чітко визначену модельну схему або типову будову правомочностей, обов'язків, відповідальності, процедур, що носять математично чіткий характер. Це і є якраз юридичні конструкції в самому точному значенні цього поняття» [151, с.43].

За галузями права: конструкція має специфіку, яка обумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується. У кожній галузі права є

стійкі конструкції, стан і розробка яких є основним показником досконалості даної галузі права, рівня її розвитку. У конституційному праві – конструкції законодавчого процесу, правового статусу вищих органів державної влади, громадянства. В адміністративному праві – конструкції правового статусу органів виконавчої влади, адміністративних актів, адміністративних правопорушень. У фінансовому праві – конструкції бюджету, мита, податку. У цивільному праві – конструкції права власності, права інтелектуальної власності, договору, конструкції речових прав, особистих немайнових прав, конструкції фізичної особи та юридичної особи тощо. У корпоративному праві – конструкції акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, повного товариства, командитного товариства, комерційної угоди тощо. У трудовому праві – конструкції трудового договору, контракту, колективного договору. У кримінальному праві – конструкція кримінального правовідношення, загальна конструкція складу злочину та конструкції окремих складів злочинів.

Існує думка, що юридичні конструкції виражені в основному в кодифікованих нормативних актах. Вони складаються на основі досвіду правотворчості (в основному кодифікаційного), у процесі якого відбираються найбільш доцільні і відкидаються застарілі моделі побудови нормативного матеріалу [1, с.276] (наприклад, ст.230 ЦК України - недійсність правочину, вчиненого під впливом обману).

Проте з'являється все більше юридичних конструкцій у поточних законодавчих актах. Або деякі юридичні конструкції, що були розроблені в індивідуальних актах (договір про надання послуг), і які згодом були включені в кодифікований акт. Тому можна говорити про конструкції, закріплені в кодифікованих актах, та конструкції, закріплені в актах поточної законотворчості.

За сферою застосування: загально-правові – це юридичні конструкції, які поширюються на всю систему позитивного права. Вони максимально узагальнюють правове явище і використовуються в більшості галузей права

(конструкція правовідношення, правового статусу суб'єкта правовідношення, склад правопорушення, склад договору, конструкція суб'єктивного права, юридичного обов'язку);

- галузеві – поширюються на конкретні галузі права, у кожній галузі є свої усталені конструкції, які в основному виражаються в кодифікованих нормативних актах;

- міжгалузеві – конструкції, притаманні кільком галузям, наприклад, конструкція складу правоздатності та дієздатності, форм вини фізичної особи у вчиненні правопорушення.

Можна говорити про публічно-правові та приватно-правові конструкції. Публічне право характеризується притаманним йому імперативним методом правового регулювання. Тому конструкції публічного права складаються лише з обов'язкових елементів. Наприклад, конструкція складу злочину є імперативною для правозастосовця, який зобов'язаний встановити в діянні особи для притягнення її до кримінальної відповідальності об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону, в іншому випадку – звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Конструкції з додатковими елементами характерні для приватного права (наприклад, відсутність тих чи інших умов цивільно-правового договору в певних випадках можна доповнити за правилами диспозитивних норм, закріплених в Загальній частині ЦК України). Так, ч. 1 ст. 691 ЦК України вказує, що якщо ціна не встановлена у договорі і не може бути визначена виходячи з його умов, покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, що визначається відповідно до ст. 632 ЦК України, тобто вона визначається, виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи та послуги на момент укладення договору (ч.4 ст. 632 ЦК України). Конструювання тут діє за принципами договірного права – визначеність окремих умов цивільно-правового договору на основі відповідних норм права.

В.М. Баранов та Ю.Л. Марєєв виділяють такі підстави для класифікації юридичних конструкцій: за взаємодією елементів – статичні та динамічні. Цей поділ вони пояснюють тим, що «елементи одних конструкцій аналізуються в статичних взаємозв'язках (наприклад, склад цивільно-правової угоди), інші конструкції досліджуються в динаміці утворюючих її елементів (наприклад, конструкція зупинення перебігу строків позовної давності, звільнення від кримінальної відповідальності» [5, с.734-735]. За достовірністю, тобто ступінню наближення до реальних правових явищ – істинні та хибні конструкції. «Істинні або субстанційні юридичні конструкції ідентичні за своєю природою оригіналу. Таких конструкцій більшість. Навпаки, у хибних юридичних конструкціях такої відповідності не спостерігається. Серед хибних юридичних конструкцій рекомендується виділити конструкції фіктивні, які свідомо спотворюють властивості реального об'єкта з метою моделювання потрібного результату (причому як соціально позитивного так і соціально шкідливого). До числа таких конструкцій належать, наприклад, конструкція «зупинення перебігу позовної давності», якою в дійсності на рівні правозастосування моделюється «продовження строку захисту права в суді на період дії певних подій». Соціально шкідливою юридичною конструкцією є, наприклад, конструкція «прокату або оренди грошей», яка моделює в дійсності незаконні операції зі вкладами населення. Хибні конструкції є результатом нормотворчої або дослідницької помилки, яка спотворює реальні властивості об'єкта. Їх використання призводить до непередбачуваних результатів, які зазвичай негативно впливають на соціальні процеси» [5, с.735]. З точкою зору авторів на існування хибних конструкцій можна погодитись, оскільки конструкція, включаючи в себе певний набір елементів, покликана відображати об'єктивні, а не суб'єктивні (розумові, уявні) елементи явища. Прикладом хибної законодавчої конструкції (одного з її елементів) є розповсюдження форм вини (умислу та необережності) на юридичних осіб, бо останні не наділені психікою. Такий висновок можна зробити з того, що у Кодексі

України про адміністративні правопорушення [152] не вживається термін «фізична особа», а використовується тільки термін «особа». А ця обставина, як зазначають науковці, дає змогу висунути припущення про те, що суб'єктом адміністративного правопорушення може бути і юридична особа [153, с. 277-278].

За складом юридичні конструкції поділяємо на прості та складні. Прикладом простої є конструкція цивільно-правового зобов'язання, а складної – конструкція податку, яка включає суб'єкт оподаткування з його видовими характеристиками, модель юридичного фактичного складу, модель податкового обов'язку, модель відповідальності платника податку. В.Н. Іванова зазначає, що «юридична конструкція податку – складна система, що складається з підсистем, а кожна з підсистем складається з елементів. Юридична конструкція податку – сукупність науково обґрунтованих уявлень про модель податку (його елементи, реалізацію). Юридична конструкція податку – система законодавчо закріплених елементів податку. Вона включає загальні та допоміжні елементи. До складу загальних елементів юридичної конструкції податку входять основні (платник податку, об'єкт оподаткування тощо) елементи і допоміжні елементи (масштаб податку, одиниця оподаткування). До складу додаткових елементів входять податкові пільги, звітний період, відповідальність» [32, с.866-867].

Запропонована нами класифікація юридичних конструкцій до певної міри умовна, адже одна і та сама конструкція може підпадати під різні критерії класифікації.

2.4. Юридична конструкція в комплексі елементів законотворчої техніки

Основними засобами та прийомами законотворчої техніки є: 1) галузева типізація; 2) законодавча презумпція; 3) законодавча фікція; 4)

юридична термінологія; 5) законодавчі дефініції; 6) законотворча стилістика; 7) юридична класифікація; 8) нормотворча графіка; 9) правові символи.

Галузева типізація як засіб юридичного виразу волі правотворця полягає в тому, що нормативні приписи повинні включатися в чітко визначену галузь права, відповідати типовим рисам галузевого правовідношення [1, с.276-277]. Конструкції пов'язані з галузевою типізацією насамперед тому, що перш ніж включити той чи інший нормативний припис у відповідну галузь законодавства, він формується за допомогою тієї чи іншої галузевої конструкції і, перш за все, юридичної конструкції галузевого правовідношення. При цьому така конструкція дозволяє не тільки закріпити у приписах елементи правовідношення, а й розташувати приписи у певній послідовності, виходячи з порядку розміщення структурних елементів правовідношення, що відображений у самій конструкції. Отже, галузеві юридичні конструкції передують галузевій типізації нормативних приписів і є її умовами. Конструкції – вищий рівнем техніко-юридичного виразу волі законодавця. «Юридичні конструкції являють собою специфічну побудову нормативного матеріалу, що відповідає певному типу або виду усталених правовідносин, юридичних фактів, їх зв'язку між собою» [1, с.273-274]. Слід відзначити, що юридичні конструкції можуть впливати також і на структуру галузей законодавства, а відтак – і на структуру відповідної галузі права.

Право наділене такою ознакою як системність. Норми права взаємопов'язані, при цьому одні норми визначають умови існування інших норм, порушення яких знову ж таки повинно передбачати застосування норм, які визначають відповідний засіб примусу. Як відомо, критеріями виділення галузі права є предмет та метод правового регулювання. Дозволи, заборони, зобов'язання, які утворюють метод правового регулювання, в своїх поєднаннях визначають особливості правового статусу суб'єктів, підстав виникнення правовідносин, способів визначення прав та обов'язків, галузевих санкцій. Юридичні конструкції самі по собі не впливають на

виокремлення галузей права, бо є ідеальними моделями правовідносин, їх елементів, але можуть позначатися на структурі галузі та інститутів права і законодавства. Так, наприклад, конструкція конституційно-правового статусу може використовуватись для позначення різних правових явищ – конституційного статусу держави, Президента, уряду і т.п. [30, с.24], тому відповідно до цієї конструкції виділяються відповідні інститути конституційного права.

Крім того, та чи інша конструкція може лежати в основі поділу структури законів на загальну та особливу частини. При цьому в загальній частині закріплюються приписи, які стосуються всієї групи однорідних суспільних відносин, що виражаються за допомогою конструкції, а в особливій – конкретизуються елементи загальної конструкції.

Ознаки складів злочинів, загальні для всіх злочинів (досягнення певного віку, осудність, зовнішня форма суспільно небезпечного діяння, форми вини) закріплені законодавцем у Загальній частині КК України, а в диспозиціях статей Особливої частини КК України закріплено елементи, специфічні для тих чи інших окремих складів злочинів. Особлива частина цивільного законодавства присвячена окремим видам договорів, спадкуванню, і позадоговірним зобов'язанням; особлива частина податкового законодавства – конкретизації елементів окремих видів податків. Можна вважати, виходячи з цих міркувань, що галузеві конструкції передують галузевій типізації нормативних приписів і впливають (хоча і опосередковано) на структуру галузей законодавства.

Законодавча презумпція як засіб законодавчої техніки закріплюється в нормативних актах і являє собою припущення про вірогідність певного юридичного факту.

Презумпції - це абстрактні положення, де на основі окремих ознак, ситуацій, явищ шляхом умовиводу робиться загальний висновок, формулюється презумпція. Суттєвою ознакою презумпцій є їх вірогідний характер. В основі їх утворення лежить неповна індукція, тобто індукція через просте

перерахування. Суть її в тому, що на основі узагальнення великої кількості випадків робиться загальний висновок, який є правильним для всіх узагальнених випадків. Але перелік предметів та явищ, на основі яких робиться висновок, не вичерпний. Існують випадки, на які це узагальнення не поширюється.

Нормативна властивість презумпції полягає в тому, що вона виступає як загальне правило, що зобов'язує правозастосовний орган визнати той чи інший факт встановленим чи невстановленим, якщо по справі представлений інший факт, з яким це правило пов'язує конкретні наслідки [6, с.117; 154, с.11].

Властивості законодавчих презумпцій такі: а) вони відображають «звичайний порядок» зв'язків між предметами, явищами лише у сфері права, або лише у зв'язку з правом; б) їх використання зумовлено завданнями правового регулювання; в) вони прямо або опосередковано закріплені в нормах права або інших правових актах [44, с.13].

Аналізуючи законодавчі презумпції, зауважимо, що одні з них мають своїм предметом явища, не пов'язані з правом (презумпція батьківства); інші утворилися лише у зв'язку з правотворчою або правозастосовною діяльністю (припущення, що присутність свідків в залі судового засідання до дачі ними показань може вплинути на їх об'єктивність (ст.293 КПК України)) [44, с.17].

Закріплюються презумпції у нормативних приписах прямо або опосередковано. Про пряме закріплення можна говорити, якщо вони безпосередньо словесно сформульовані у тексті. Часто в таких приписах міститься вислів «... поки не доведено інше ...» (презумпція невинуватості - ст. 62 Конституції України [155] і ст.2 КК України, або припущення вини наймача в погіршенні майна - ст.779 ЦК України). Якщо ж презюмоване положення не викладено у тексті, але його можна вивести шляхом умовиводів із сукупності приписів, то це опосередковане закріплення презумпцій (наприклад, презумпція психічного здоров'я людини – ст.ст.30-35 ЦК України).

Значення законодавчих презумпцій у тому, що вони роблять процес реалізації нормативних приписів економнішим і логічно послідовнішим, що «з їх допомогою вносяться зміни в послідовність розгортання, функціонування нормативних приписів. Вони визначають і специфіку їх взаємодії, обумовлюючи своєрідне переступання через ряд етапів розвитку закономірного законодавчого процесу. Законодавчі презумпції, пронизуючи законодавство, забезпечують оптимальний перебіг, розгорнення процесу реалізації нормативних приписів шляхом встановлення додаткових зв'язків між ними. У законодавстві вони виступають у вигляді тих необхідних явищ, які забезпечують його здатність враховувати специфіку і потреби правового регулювання окремих видів суспільних відносин, а тому сприяють виконанню законодавством свого призначення» [51, с.24-25].

Науковці наголошують, що презумпції повинні закріплюватися власне в законах. «Це пояснюється тим, що цей інститут має вплив не лише на приватно – правові, а й на публічні відносини, що зумовлює більш жорсткий підхід до їх нормативного закріплення» [156, с.49].

Отже, законодавча презумпція - це закріплене в законах припущення про наявність або відсутність певних юридичних фактів.

Законодавчі фікції, як прийом законотворчої техніки відомий з найдавніших часів, але й тепер сприймається неоднозначно. Він розглядається переважно як техніко-юридичний прийом, яким неіснуючий факт або обставина оголошуються існуючими і набувають загальнообов'язкового характеру оскільки закріплені в нормі права.

Правова практика 60-років минулого століття відмовилася від застосування фікцій, мотивуючи це тим, що не варто органам держави «підводити» факт дійсності під формули, що не відповідають або протилежні цим фактам. Тепер фікції існують лише як техніко-юридичний прийом і, зважаючи на невелику кількість норм, які містять фікції, законодавець звертається до їх використання вкрай рідко (як приклад – ст.43 ЦК України – про визнання фізичної особи безвісно відсутньою; ст.46 ЦК України – про

оголошення фізичної особи померлою; навіть якщо співпадуть факти – це вважатиметься випадковим співпадінням). Юридичне значення фікцій в тому, що вони закріплені у нормах права і тому є загальнообов'язковими. Сучасна законодавча фікція застосовується, коли інші засоби досягнення певної мети вичерпані або малоефективні.

Використання фікцій обумовлено внутрішніми особливостями права, зокрема такою його властивістю, як формальна визначеність. Законодавча фікція характеризується вищою формальною визначеністю, що значно полегшує правозастосовну діяльність. Цим, на думку С.С.Алексєєва, обумовлюється застосування фікцій як техніко-юридичного прийому, що дисциплінує учасників процесуальних відносин [157, с.89-105].

Специфічність фікції в тому, що вона може бути індивідуалізована в акті застосування права і лише в цьому випадку забезпечується досягнення юридичного результату, передбаченого тою чи іншою нормою права.

Юридична термінологія. Кожна галузь суспільного життя, в тому числі право, оперують певними поняттями, що виражаються словами або словосполученнями. Такі слова або словосполучення, що використовуються для формулювання понять якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо, називаються термінами [158, с.660]. Сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів мови вважається термінологією [158, с.660]. Засобом словесного викладу нормативних приписів є юридична термінологія - сукупність слів, словосполучень, за допомогою яких у тексті нормативного припису виражаються поняття [159, с.101].

Юридична термінологія – вид спеціальної термінології, тобто сукупність термінів певної галузі людської діяльності, пов'язаної із конкретною системою понять. Така їх пов'язаність, як вже зазначалося, дає можливість вважати їх термінопоняттями. При законотворенні важливо правильно відібрати ті термінопоняття, які найбільше відповідають цілям правового регулювання. Є два різновиди термінопонять: неправові, тобто

запозичені з повсякденного життя, та правові, в тому числі так звані стандартні («справедливість», «довіра», «довіреність») [54, с.51]. Розрізняють також юридичні термінопоняття, які використовуються у законодавстві та юридичній практиці, та юридичні наукові термінопоняття, які не обов'язково фіксуються в нормативних актах, але широко використовуються в юридичній науці (наприклад, «правосвідомість», «деліктоздатність») [47, с.80].

Юридичні термінопоняття мають свої особливості: по-перше, заключним актом формулювання понять є закріплення їх в законі, з цього моменту вони вживаються в тому значенні, яке надав їм нормотворець; по-друге, таке поняття стає обов'язковим для суб'єкта, який застосовує закон; по-третє, зміст понять стає стабільним, непорушним і однозначним; по-четверте, зміни у зміст понять вносить лише законодавець [160, с.140-146]. А.П.Семитко підкреслює: «термінологія є важливим показником юридичної культури» [161, с.55]. Юридична термінологія, як зазначає Н. Артикуца, – це великий і надзвичайно важливий фрагмент літературного словника будь-якої мови. Увага до юридичної термінології та її розбудови на власній національній основі, ступінь розробленості та упорядкування, стан і глибина її наукового вивчення – показники рівня розвитку держави, нації, правосвідомості, національної духовної культури у різних її проявах (культури правової і політичної, мовної та інтелектуальної) [162, с.56].

Юридична термінологія виконує такі функції: 1) сприяє одноманітному розумінню і реалізації нормативних приписів всіма суб'єктами права; 2) робить процес правового регулювання стабільнішим; 3) є засобом оптимізації правового впливу на суспільні відносини; 4) виступає засобом формалізації правової системи [4, с.142].

Основними вимогами, що ставляться до термінології є загальна визначність, стійкість, єдність, системність. Формулюючи думку, нормотворець повинен користуватися загально визнаною термінологією, тобто не використовувати термінологію, яка раніше не вживалася; не використовувати нові терміни, замість загальноновживаного, традиційного; не

зловживати словами іншомовного походження. До речі, від них по можливості взагалі слід відмовлятися, віддаючи перевагу українським відповідникам для позначення того чи іншого поняття, однак не треба штучно витісняти усталені іноземні поняття, які органічно увійшли у побутове спілкування. Варто зазначити, що не слід також використовувати правові термінопоняття, часто не зрозумілі для неспеціаліста, у випадку, коли вони можуть бути легко замінені неправовими.

Стійкість у використанні юридичної термінології означає, що не слід відмовлятися від використання звичних термінів і вводити неологізми, що може ускладнити розуміння і застосування правового примусу. Це не стосується випадку появи нових явищ, які вимагають правового регулювання, наприклад, комерційна таємниця (ст. 232 КК України), психотропні речовини і прекурсори (ст. ст. 305-309 КК України та ін.), СНІД (ст.132 КК України). У цьому сенсі слушним є таке нагадування: «Юридичний термін – це слово (або словосполучення), яке використовується в законодавстві, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, що має точно визначений смисл і характеризується однозначністю та функціональною стійкістю» [58, с.65].

Оскільки предметом правового регулювання є різноманітні суспільні відносини, то характерною рисою юридичних термінів є їх загальнопоширеність. Зрештою, юридична термінологія містить уніфіковані з нормами сучасної мови терміни на міжгалузевому рівні.

Як справедливо зазначається: «юридичній термінології властива системність, тобто внутрішня узгодженість і єдність. Юридичні терміни не існують ізольовано, вони взаємопов'язані і часто проникають один в інший. Крім того, взаємозалежність термінів полягає в тому, що з одного терміну утворюються стійкі словосполучення (наприклад, «правовідношення», «правопорушення», «правосвідомість»). Термін «злочин» не можна зрозуміти без понять «вина», «діяння», «суспільна небезпека» [47, с.80].

Юридична термінологія є основним і інформативно вагомим пластом правничої лексики, який сприяє точному і зрозумілому формулюванню правових приписів, досягненню максимальної лаконічності нормативного тексту. Юридичні терміни, займаючи порівняно невеликий обсяг тексту, є його основним смисловим фундаментом.

Слід відрізнити юридичні конструкції від термінів. Останні служать для позначення понять. Юридичні термінопоняття відображають ідеї, думки, уявлення про право загалом, а також елементи правової дійсності. Юридичні конструкції є однією з форм відображення тих самих елементів правової дійсності, а тому вони передують застосуванню термінів. Для терміну недопустима багатозначність, йому властива логічна і предметна спрямованість, відсутність емоційного забарвлення.

Терміни зручні, бо точно і коротко позначають потрібні поняття, не дозволяють змішувати близькі правові категорії, сприяють чіткішому і компактнішому викладу нормативних приписів і тим самим кращому розумінню і правильному застосуванню. «Єдиний недолік – вони не завжди зрозумілі для широкого кола осіб» [47, с.81].

Терміни служать основою для побудови норми права. «Терміни в юридичній термінології – це позначення юридичних понять, які виражають природу норм, *юридичних конструкцій* (курсив наш. – А.Д.), галузеву типізацію норм, тобто інших засобів техніки, які відносяться до глибших пластів юридичної матерії, до змісту права» [1, с.273].

Юридичні конструкції не можна ототожнювати також із законодавчими дефініціями (визначеннями) понять, які належать до тієї ж групи нормативних узагальнень, що і конструкції. Дефініції чітко закріплені у статтях законів. Законодавчі дефініції необхідні для точного розуміння термінопоняття, недопущення помилок у практиці його застосування. Особливість їх, як зазначають науковці, в тому, що законодавець дає юридичному термінопоняттю єдине визначення, яке повинно увібрати в себе всі суттєві для застосування відповідної норми ознаки, тобто такі, які носять

регулюючий характер, мають правове значення [163, с.109]. Дефініції, за висловом Горшенєва В.М., мають «загально-нормативну природу і не можуть набувати індивідуалізованої форми. Найсуттєвіше в дефініції – закріплення загальнообов'язкового поняття того чи іншого стану чи явища, призначеного для послідовного дотримання вимог формальної визначеності права. Вони розкривають зміст правового стану чи явища» [154, с.13].

Доцільно подавати дефініції важливих термінопонять, які вживаються в нормативному акті, в одній статті, як правило, на початку. Але порівняно з дефініціями в юридичних конструкціях досягається значно більша ступінь відокремленості від індивідуальних характеристик правових явищ і навіть від їх змістовної сторони. Якщо правове поняття відображає ознаки правового явища, то конструкція – елементи його структури. Якщо за допомогою дефініцій визначаються ознаки реально існуючих предметів чи явищ, то за допомогою конструкції в праві може створюватися ідеальна модель реально неіснуючих явищ. Наприклад, в дійсності є лише злочин, а не його склад, бо останній є техніко-юридичною моделлю (конструкцією) злочину.

Юридичні конструкції як нормативні узагальнення, органічно поєднані з дефініціями, бо також сприяють визначеності і чіткості у механізмі правового регулювання. Проте дефініції формулюються безпосередньо в тексті закону. Для конструкцій характерніше їх смислове закріплення. Наприклад, конструкція складу злочину виводиться із сукупності приписів, що містяться у кількох статтях; конструкція двостороннього оплатного письмового договору в цивільному законодавстві (поставка, підряд, перевезення) – також. Т.В. Кашаніна зазначає, «Якщо в понятті і в дефініції, яка його роз'яснює, об'єднуються різнорідні явища, предмети, дії, їх результати і т.п. за багатьма притаманними їм суттєвими ознаками (наприклад, депутати – виборні представники народу від різних виборчих округів), то в конструкції предметом узагальнення є різні явища (бандитизм, крадіжка, зґвалтування і т.п.). Тобто, виділити загальні ознаки з цих ситуацій не видається можливим. ... На відміну від понять юридична

конструкція узагальнення є глибшим. Якщо в дефініції відображаються загальні ознаки однорідних явищ, предметів, дій, тобто їх суттєві властивості, то в юридичній конструкції, крім елементів, які її складають, відображаються зв'язки між цими елементами різних явищ, юридичних фактів або суспільних відносин. Так, у конструкції «необхідна оборона» слід встановити зв'язок між захистом особи та її прав від насильства, небезпечного для життя і спричиненою шкодою нападаючому» [11, с.179] (як приклад – ст.36 КК України). Водночас треба підкреслити, що використання юридичних конструкцій також передуює застосуванню багатьох законодавчих дефініцій. Спочатку законодавець закріплює у нормативних приписах елементи правових явищ, що відображаються юридичною конструкцією, а потім розкриває їх зміст шляхом використання законодавчих дефініцій.

Законотворча стилістика — сукупність правил найдоцільнішого використання мовних засобів при формулюванні нормативних документів [1, с.284]. Стиль «концентрує воедино і використання засобів юридичної техніки (термінології, юридичних конструкцій), і загальні вимоги до мови офіційних документів, і вимоги сучасної літературної мови» [164, с.126-127].

Основними рисами стилю законодавства є точність і лаконізм, одноманітність використання мовних засобів, так званих кліше – «судимість погашена», «обвинувальний висновок», «кримінальна справа», «очна ставка» тощо.

Особливості офіційно-ділового стилю, що притаманні й стилю законодавства, полягають, по-перше, у переважанні стилістично нейтральних слів; по-друге, у широкому вживанні професійної термінології; по-третє, у використанні віддієслівних іменників (наприклад, «здійснення», «винесення», «порушення»); по-четверте, у поширеності кліше, які не замінюються дієсловами (наприклад, провести обшук, а не обшукати) [165, с. 9-10].

До лінгвістичних ознак цього стилю відносять – використання складних речень, перевагу складнопідрядних речень, використання речень з прямим порядком слів, переважання іменників над дієсловами [166, с.48].

Усталені вимоги пред'являються до стилю нормативного припису, який повинен бути лаконічним, послідовним. Думка нормотворця має бути завершеною за смыслом, слова вжиті в їх прямому значенні. Крім того, стиль викладу повинен характеризуватися раціональністю та економічністю.

Від юридичних конструкцій слід відрізнити також *юридичну класифікацію*. Класифікація у законодавстві визначається як «прийом законотворчої техніки, який являє собою формально-юридичний поділ правового матеріалу на класи (групи, види) у відповідності з певним критерієм, який має державно-владний нормативний характер і своєю метою відокремлення об'єктів правової сфери» [167, с.53]. Класифікація широко застосовується законодавцем, а її результати закріплюються у законах. Наприклад, ст.177 ЦК України закріплює види об'єктів цивільних прав; Розділ III ЦК України регламентує окремі види зобов'язань; ст.51 КК України встановлює види покарань, а Особлива частина цього кодексу побудована на класифікації видів злочинів.

Основна відмінність полягає у тому, що юридичні конструкції є моделями структури правових явищ, а юридичні класифікації є моделями видів правових явищ. Водночас слід підкреслити їх тісний зв'язок і взаємозалежність, які полягають у тому, що, по-перше, застосування конструкцій обумовлює використання класифікації, так, за допомогою конструкцій у приписах законів фіксуються елементи правових явищ (наприклад, ст. 80 ЦК України – юридична особа), а за допомогою класифікації закріплюються види таких елементів (ст. 81 ЦК України – види юридичних осіб); по-друге, навпаки – застосування класифікації зумовлює застосування певних юридичних конструкцій (наприклад, у Розділі III ЦК України встановлено окремі види договорів, які зумовлюють використання

відповідних конструкцій для їх регламентації). Проте, частіше саме юридичні конструкції зумовлюють необхідність використання класифікації.

В останні роки вчені все частіше звертаються до проблеми *нормотворчої графіки*, під якою розуміють «прийоми та символізацію організації змісту юридичного тексту» [48, с.59]. Причому «графічні засоби вираження права... поєднують мовні начала з логікою членування тексту права (статей, глав, розділів та інших частин нормативно-правових актів... Особливість правової графіки залежить від статусу юридичного документа... і поділяється на такі види – нормативна графіка, графіка індивідуальних актів, графіка фіксуючих юридичних документів і цінних паперів» [49 с.59-60].

Нас цікавить лише нормотворча графіка, тобто графіка законів як засіб законотворчої техніки, що полягає у розподілі та організації змісту певного джерела права на структурні елементи [168, с.168-172]. Нормативно-правовий акт має свою структуру, яка визначається головним призначенням права у життєдіяльності суспільства – владно регулювати суспільні відносини, впорядковувати їх, передбачати обов'язкові варіанти для поведінки людей. Такий акт повинен оформлятися у чітко визначеній формі, мати відповідні формальні атрибути, що свідчать про його офіційний характер і юридичну силу. Організація змісту юридичного акту, доцільне розташування нормативно-правових приписів та інших атрибутів називається структурою нормативного акту [169, с.52]. Чітка, логічно послідовна структура допомагає швидко орієнтуватися у змісті нормативного акту, полегшує користування ним на практиці. Юридична конструкція структури нормативного правового акту може складатися з таких елементів як Загальна та Особлива частини, поділ на Розділи, Глави, статті тощо.

На нашу думку, можна виділити формальні і змістовні елементи нормативного акту. Юридичні конструкції застосовуються, як правило, в нормативно-правовому змісті, який належить до змістовних елементів нормативного акту.

Преамбула (змістовний елемент нормативно-правового акту) – це вступна частина нормативного акту, де викладаються мотиви, завдання і мета його прийняття. Правила законодавчої техніки не вимагають, щоб в усіх законах була преамбула (в підзаконних актах її, зазвичай, нема). Не потрібна преамбула і в тих нормативних актах, де мотиви і завдання випливають зі змісту приписів. Дехто з учених радить уникати преамбули, бо, на їх думку, «тексти дуже часто змінюються... В разі існування преамбули, зміни, що вносяться після набрання чинності певного акту, можуть не цілком узгоджуватись з преамбулою і створювати тим самим ризик іншої інтерпретації» [170, с.1].

Основною вимогою до преамбули є те, що вона не повинна містити норм права або окремих елементів норм і не застосовуватися до конкретних випадків. Визначаючи мету і завдання, які стоять перед нормативними актами, преамбула офіційно констатує ці положення, проголошує їх і тим самим зобов'язує виконавців мати їх на увазі при застосуванні окремих норм акта. Тому положення преамбули мають певне нормативно-регулююче значення, але впливають на суспільні відносини через норми, сформульовані у статті нормативного акту [101, с.272]. Юридичні конструкції у преамбулах не використовуються.

Деякі нормативні акти містять додатки. Це – різні переліки, схеми, таблиці, зразки документів, що мають прикладне значення. Додатки подаються окремо від основних норм акту, що робить нормативний акт зручним для користування. Недоцільно у додатках вміщувати звичайні нормативні приписи. Якщо в додатку є кілька абзаців, то є сенс їх пронумерувати. Відсутність нумерації утруднює їх цитування, посилання на них, внесення змін і доповнень, облік і систематизацію. Розглядаючи юридичну конструкцію структури нормативного правового акту, можемо вважати додатки елементом цієї структури.

Важливим різновидом нормотворчої графіки є графіка статей. Стаття, як елемент структури нормативного правового акту, є основою останнього. У

ній формулюються юридичні норми, які регулюють конкретні варіанти поведінки суб'єктів.

Вимоги законодавчої техніки до формулювання статей нормативних актів, на нашу думку, такі: 1) кожна стаття повинна мати порядковий номер; 2) статті потрібно давати заголовки; 3) стаття повинна бути присвячена одному питанню, а це означає формулювання, по можливості, в одній статті однієї норми права (гіпотези, диспозиції, санкції); в будь-якому випадку конструювати статтю потрібно так, щоб в ній були всі елементи логічної структури норми і щоб вона виражала закінчену думку. Як відомо, в окремих випадках стаття нормативного акту не містить у собі правових норм, а «являє собою лише законодавче положення, яке фіксує правовий принцип, юридичне визначення, мотиви видання нормативного акту» [171, с. 35] .

В.А.Федосова зазначає, що «дотримання правил законодавчої техніки як умова ефективної дії норм передбачає правильний вибір характеру державно-правового припису (зобов'язання, уповноваження, дозвіл) і форми його викладу (категорична, диспозитивна, рекомендаційна), вмiле винесення «за дужки» мети і засобів правових норм, доцiльне використання відсильних чи бланкетних статей закону» [172, с.55]. У конструкціях можуть міститися і відсильні приписи, тобто конструкція поєднується з прийомом відсилання [42, с.243]. Наприклад, ст.97 КК України – «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру»: неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання». У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч.2 ст.105 КК України. Складність створення такої конструкції з відсильним приписом у тому, щоб врахувати всі варіанти, які можуть виникнути при застосуванні даного припису і формулюванні їх в концентрованому вигляді.

У літературі вказується на недопустимість порушення вимог нормативної побудови, зокрема «створення статей, прийняття та скасування

яких не тягнуть практично за собою ніяких наслідків..., або... окремі статті основних актів містять посилання на норми, які не встановлюються протягом багатьох років» [149, с.116-117]. Отже, нормотворча графіка – це організація та символізація тексту законів. Проте вона застосовується вже після застосування всіх інших засобів та прийомів законотворчої техніки, у тому числі і юридичних конструкцій.

Юридичні конструкції слід відрізнити від так званих *«правових символів»*, які вважаються елементами юридичної техніки, бо символи є поряд з конструкціями, презумпціями та фікціями засобом формалізації в праві [4, с.40-41; 173, с. 44-51]. Використання правових символів (прапор, герб, гімн) в праві звільняє від необхідності давати або повторювати описи тих чи інших правових явищ, надає законодавству поряд з лаконічністю і строгістю образність. Правові символи, за визначенням М.М. Вопленка, «це правове опосередкування знакових кодованих регуляторів суспільних відносин, які історично склалися на рівні звичаїв, традицій. Це не виключає можливості формулювання правових символів в початково правовій формі – дорожні знаки, форма для окремих категорій працівників» [174, с.71].

Отже, аналіз основних елементів законотворчої техніки та спроба їх порівняння з юридичними конструкціями дозволяє зробити висновок про те, що юридичні конструкції зумовлюють подальше використання багатьох засобів та прийомів законотворчої техніки при створенні законів, зокрема, галузевої типізації, юридичної класифікації, юридичної термінології, законодавчих дефініцій, нормотворчої графіки.

Висновки до другого розділу

1. Юридичним конструкціям притаманні певні ознаки, що характеризують їх особливості як засобів законотворчої техніки. По-перше, вони є відображенням структури однорідних правових явищ, які потребують законодавчої регламентації. По-друге, юридичні конструкції є ідеальними моделями структури правових явищ, які: 1) як ідеальні моделі існують у

вигляді певної системи термінопонять; 2) є моделями саме структури правових явищ, а не моделями їх ознак, властивостей, функцій; 3) є системами термінопонять, елементи яких визначаються елементами правових явищ, які вони відображають; 4) є абстрактно-узагальнюючими моделями, які можуть застосовуватись законодавцем для регламентації майбутніх явищ, якщо виявиться подібність їх структури з явищами, відображеними у конструкціях. По-третє, юридичні конструкції закріплюються у законодавстві двома способами: текстуальним (словесним виразом змісту конструкції у тексті законів) та смисловим (логічним виводом змісту конструкції із сукупності нормативно-правових приписів). По-четверте, юридичні конструкції використовуються законодавцем для досягнення точності і визначеності змісту законів та законодавства в цілому.

2. Точність змісту законів полягає в однозначній відповідності їх нормативних приписів суспільним відносинам, що ними регламентуються, а їх визначеність означає відображення і закріплення у нормативних приписах всіх елементів, ознак суспільних відносин, при якому кожній ознаці, елементу перших однозначно відповідає елемент чи ознака других. Оскільки юридичні конструкції є моделями структури правовідносин та інших правових явищ, а також гомоморфними моделями, то їх використання дозволяє законодавцю закріпити у приписах закону повний склад елементів певних явищ і у такий спосіб, щоби між приписами та явищами, що ними регламентуються, існувала однозначна відповідність. Загалом юридичні конструкції сприяють досягненню точності та визначеності змісту законів.

3. Застосування для характеристики юридичних конструкцій логіко-філософських понять «ідеальна модель», «модель структури об'єкта», «узагальнююча модель» тощо дає можливість відмежувати юридичні конструкції від інших засобів законотворчої техніки як моделей ознак, властивостей правових явищ, моделей функцій правових явищ.

4. Юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки виконують дві основні функції: конструктивно-прагматичну (структурування

існуючих та майбутніх правових явищ); нормоутворюючу (формування нормативно-правових приписів).

5. Юридичні конструкції є засобами формування саме нормоутворюючих приписів (регулятивних, охоронних, захисних), які виражають зміст юридичних норм і виступають як форми їх відображення у тексті законів.

Для формування регулятивних приписів використовуються здебільшого відповідні галузеві конструкції регулятивних правовідносин, змістом яких є міра можливої та необхідної правомірної поведінки суб'єктів права. Для формування охоронних приписів використовуються відповідні конструкції правоохоронних відносин, змістом яких є суб'єктивне право і обов'язок відповідного компетентного органу держави щодо призначення правопорушнику міри юридичної відповідальності і суб'єктивний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних благ і цінностей, що йому належали. В основі формування захисних приписів лежать відповідні конструкції захисних правовідносин, змістом яких є суб'єктивне право потерпілого на захист свого порушеного права і суб'єктивний обов'язок правопорушника відновити порушене право потерпілого.

6. З урахуванням змістовної та функціональної характеристик юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки можна дати таке визначення їх поняття: юридичні конструкції – це закріплені у законодавстві ідеальні узагальнюючі моделі структури правових явищ, створюваних для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності і визначеності законів.

7. Основними вимогами до створення юридичних конструкцій як системи термінопонять, що відображають структуру правових явищ, є: повнота та цілісність; послідовний, несуперечливий характер; простота та досконалість; узгодженість з іншими конструкціями; стабільність; відповідність потребам правового регулювання та законотворчої практики; відповідність вимогам юридичної техніки.

8. У комплексі елементів законотворчої техніки використання юридичних конструкцій при створенні законів передує і зумовлює подальше застосування інших засобів і прийомів – юридичної класифікації, юридичної термінології, законодавчих дефініцій, нормотворчої графіки тощо.

9. Юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки можна поділити на види за такими критеріями: за сферою застосування (загально-правові, міжгалузеві та галузеві), за видами галузей позитивного права (конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо), за поділом системи права на публічне та приватне (публічно-правові та приватно-правові), за функціями галузей у правовому регулюванні (матеріальні і процесуальні), за складом (прості і складні), за формою законів, в яких закріплюються конструкції (кодифікаційні, поточної законотворчості), за способом закріплення (текстуальні і смислові).

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ЗАКОНОТВОРЧІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

3.1. Використання юридичних конструкцій у цивільному законодавстві

3.1.1. Конструкція цивільних правовідносин

Юридична конструкція цивільних правовідносин є моделлю їх структури. Для її характеристики важливими є теоретичні положення про цивільні правовідносини, розроблені наукою цивільного права. Отже, з'ясуємо ці положення.

Суспільні відносини, які регулює цивільне право, - це майнові та особисті немайнові відносини. Характерною ознакою цих відносин є те, що вони засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ст. 1 ЦК України). Внаслідок врегулювання нормами цивільного права суспільних відносин за участю громадян та організацій вони набувають правової форми і стають цивільними правовідносинами. Цивільне правовідношення – це суспільне відношення, врегульоване нормами цивільного права. Для нього характерні ті особливості, які відрізняють цивільно-правові стосунки з-поміж усіх інших. Цивільно-правові відносини регулюються специфічним, характерним лише для них та їх похідних, методом рівності сторін.

Учасникам цивільно-правових відносин притаманна властивість мати певне коло цивільних прав та обов'язків, здійснення яких забезпечується засобами державного примусу. При реалізації захисту цивільно-правових інтересів сторін також реалізується принцип рівності сторін. Учасники цивільних правовідносин характеризуються як юридичною рівністю сторін, так і майновою відокремленістю їх, що зумовлює деякі інші специфічні риси цивільно-правових відносин.

Як відомо, для цивільно-правових відносин характерна ініціатива сторін. Воля й ініціатива сторін необхідна як на етапі формування відносин, так і на етапі реалізації цивільно-правової відповідальності. Найсуттєвішою рисою таких правовідносин є те, що сторони рівні при реалізації своїх прав, незалежні одна від одної, жодна з них не має і не може мати переваг перед іншою або нав'язувати свої умови при укладенні або виконанні договору.

Отже, цивільно-правові відносини – це форма, завдяки якій норми цивільного права реалізуються в житті. Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві ознаки і правових відносин загалом, і галузевих цивільно-правових зокрема.

Особливості цивільно-правових відносин полягають у тому, що це майнові (відносини власності і товарно-грошові) і особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права; їхні учасники характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю; суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів.

Елементами цивільного правовідношення вважають суб'єкти і об'єкти, а також суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок (зміст). Вони відображаються в юридичній конструкції цивільних правовідносин, хоча кожен з них може бути представлений як окрема модель.

У цивільних правовідносинах беруть участь завжди дві і більше особи – учасники відносин, які називаються суб'єктами. Суб'єктом цивільного правовідношення визнається особа, яка бере участь у врегульованому правовими нормами відношенні, поведінка якої трактується правом як юридично можлива або необхідна [175, с.64]. До суб'єктів цивільних правовідносин закон відносить фізичних та юридичних осіб, державу, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права (ст. 2 ЦК України).

Учасники правовідносин повинні бути наділені правосуб'єктністю, тобто здатністю бути суб'єктом правовідносин. Вона характеризується наявністю правоздатності – здатності мати цивільні права та обов'язки, та дієздатності – здатності своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та відповідати у разі їх невиконання. Дієздатність об'єднує поняття деліктоздатності – здатності нести самостійну юридичну відповідальність за наслідки своїх дій. Правоздатність виникає в момент народження і припиняється у момент смерті громадянина, обсяг цивільної правоздатності є однаковим для всіх фізичних осіб. Обсяг дієздатності фізичної особи залежить від рівня інтелектуальної та вольової зрілості особи, повна цивільна дієздатність настає за загальним правилом у віці 18 років.

За малолітніх (до 14 років – за ст. 31 ЦК України) угоди укладають від їх імені батьки (усиновителі) або опікуни. Останні є також учасниками правовідносин, що виникають з таких угод. Цивільні права та обов'язки, яких набувають батьки (усиновителі), опікуни у цивільних правовідносинах, належать малолітнім особам. У ряді випадків малолітні самі здатні здійснити належні їм права (наприклад, право користування жилим приміщенням).

Неповнолітні (від 14 до 18 років – ст.32 ЦК України) мають певний обсяг цивільної дієздатності. Вони мають право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонене законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Від імені фізичної особи, визнаної недієздатною, угоди укладає її опікун, який стає при цьому учасником цивільно-правових відносин. Набуті опікуном цивільні права та обов'язки належать фізичній особі, яка визнана недієздатною (ст. 39 ЦК України).

Обмежено дієздатні особи можуть бути учасниками цивільно-правових відносин, які виникають з дрібних побутових угод. Але вони укладають угоди з розпорядження майном, своєю заробітною платою, пенсією та іншими доходами за згодою піклувальника (ст. 37 ЦК України).

ЦК України пішов шляхом більшого звуження дієздатності осіб, які зловживають спиртними напоями та наркотичними речовинами (ст. 37 ЦК України). Вони позбавлені права отримувати свою заробітну плату, пенсію та інші доходи. Це право належить піклувальнику. Зазначене правило встановлено в інтересах забезпечення матеріального становища самої обмежено дієздатної особи і членів її сім'ї.

Юридичні особи як приватного так і публічного права у цивільно-правових відносинах є рівноправними як між собою, так і в стосунках з іншими суб'єктами цивільного права. Право- та дієздатність юридичних осіб виникають одночасно, а саме в момент державної реєстрації, і припиняються також одночасно - в момент ліквідації юридичної особи та виключення її з державного реєстру.

Правоздатність юридичної особи може бути як універсальною, так і спеціальною. При універсальній правоздатності юридична особа не обмежується у своїх діях – вона може брати участь у будь-яких передбачених законом правовідносинах. Спеціальна правоздатність передбачає участь юридичної особи лише у певних правовідносинах, коло яких визначене статутом. Такі обмеження встановлюються, як правило, в зв'язку з тим, що юридична особа створюється з певною метою, визначеною засновниками, і не може самостійно визначати свою правосуб'єктність. ЦК України надав юридичним особам можливість укладати будь-які угоди, не заборонені чинним законодавством, тобто універсальну правоздатність.

Елементами юридичної особи за ст.80 ЦК України є: організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку; її цивільна правоздатність і дієздатність. Її ознаки – організаційна єдність; реєстрація відповідно до вимог чинного законодавства; наділення цивільною правоздатністю і дієздатністю; наявність можливості виступати позивачем і відповідачем в суді; майнова відокремленість; самостійна цивільно-правова відповідальність; участь у цивільному обігу від власного імені [175, с.167-168].

Держава як суб'єкт цивільних правовідносин визначається у вигляді органів державної влади (ст.170 ЦК України). Автономна Республіка Крим набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи влади Автономної Республіки Криму в межах їхньої компетенції, встановленої законом (ст. 171 ЦК України). Територіальні громади набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки через органи місцевого самоврядування в межах їхньої компетенції, встановленої законом (ст. 172 ЦК України).

Об'єкти цивільних правовідносин – це матеріальні та нематеріальні блага або предмет їх створення, що складає предмет діяльності суб'єктів цивільного права [175, с.65]. Об'єктами цивільних прав є все те, з приводу чого виникають та здійснюються цивільні права та обов'язки, тобто все те, що є предметом або результатом діяльності учасників цивільного обороту [175, с.109]. Загальним для всіх об'єктів цивільних правовідносин є їх призначення для єдиної мети – здатності задовольняти законні інтереси суб'єктів приватних прав. Зазначається, що різні об'єкти цивільних прав можуть служити задоволенню різноманітних інтересів, але саме призначення об'єктів може бути неоднаковим у різних випадках [176, с.529-531].

Відповідно до ст.177 ЦК України до об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать: речі (в тому числі гроші й цінні папери); інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки; результати робіт, послуги;

результати інтелектуальної діяльності; інформація; інші матеріальні і нематеріальні блага.

Таким чином, об'єктами цивільних прав є лише речі, які мають корисні властивості, усвідомлені та освоєні людством, оскільки за відсутності таких якостей речі не зможуть стати об'єктами цивільно-правових відносин. Причому поданий перелік об'єктів сформульований законодавцем як вичерпний.

Серед перелічених категорій об'єктів можна виділити такі:

- 1) речі – класичний об'єкт, створений людською працею, або природний об'єкт, на який може бути встановлене право власності чи інші речові права;
- 2) майно – окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст.190 ЦК України);
- 3) результати інтелектуальної діяльності – об'єкти виключних прав;
- 4) нематеріальні блага – як правило, об'єкти особистих прав [175, с.66-67].

Речі поділяються на рухомі та нерухомі (ст.181 ЦК України), подільні та неподільні (ст.183 ЦК України), індивідуально-визначені речі та речі, що визначаються родовими ознаками (ст. 184 ЦК України), споживні і неспоживні (ст. 185 ЦК України), головну річ та приналежність (ст. 186 ЦК України), тварини (ст.180 ЦК України).

Майно – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК України). Прикладом майна як об'єкта цивільних прав, що вперше знайшов своє регулювання у ЦК України, є підприємство як майновий комплекс. Він об'єднує усі види майна, що забезпечують його діяльність – земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, право вимоги, борги, послуги, засоби індивідуалізації як підприємства, так і його продукції, інші виключні права тощо (ст.191 ЦК України).

Дії як об'єкт цивільних прав виникають з договорів. Своєю метою вони можуть мати досягнення певного нематеріального результату. Зміст цього об'єкта цивільних прав полягає у виконанні самих дій. Так, об'єктом цивільно-правових відносин з договору перевезення є діяльність (система дій) перевізника, зобов'язаного здійснювати перевізний процес. Ця діяльність набуває характеру транспортної послуги, тобто не пов'язаної зі створенням матеріальних благ. Послуги можуть мати юридичний характер. Об'єктом цивільно-правових відносин, що виникають з договору доручення, є певні юридичні дії, оскільки за цим договором повірений укладає угоди, оформляє спадкові права тощо. Об'єктом цивільно-правових відносин, що виникають з деяких договорів підряду, є дії, спрямовані на досягнення певного результату роботи (ремонт взуття, пошиття одягу тощо).

Результати духовної та інтелектуальної діяльності: результатом здійснення творчої діяльності є юридичні факти, а саме – створення творів мистецтва, телепередачі, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, що є об'єктами цивільно-правових відносин (ст.199 ЦК України). Один з нових об'єктів – інформація – публічно або документально оголошені відомості про події або явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі або навколишньому середовищі (ст.200 ЦК України).

Нематеріальні блага – це особисті немайнові блага фізичної особи: життя і здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, вільний розвиток особистості, свобода та особиста недоторканність, недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, особистого життя, вільний вибір роду занять, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, інформація, свобода об'єднань, авторство, безпечне для життя та здоров'я довкілля, свобода творчості тощо. Ці конституційні права та свободи є найвищою цінністю держави та підлягають державному захисту.

Наведені поняття об'єкта правовідносин та визначення їхнього кола сприймаються в юридичній літературі неоднозначно. Дехто з науковців

дотримуються думки про те, що до об'єктів правовідносин належать тільки реальні блага, на використання або охорону яких спрямовані суб'єктивне право та правовий обов'язок. До них належать: матеріальні блага: жилі приміщення, гроші, предмети домашнього вжитку, техніки тощо; предмети духовної творчості (твори літератури, науки, мистецтва), науково-технічної творчості (винаходи, раціоналізаторські пропозиції, промислові зразки); особисті немайнові блага, особисте життя громадян, честь, гідність тощо [177, с.359, 360].

З об'єктів правовідносин виключено дії. Вони, на думку науковців, не можуть бути об'єктами правовідносин, оскільки дії зобов'язаної особи – це фактична поведінка, яка формується шляхом виконання юридичного обов'язку. Але останній є частиною змісту правовідносин. Отже, маємо збіг питань про об'єкт і зміст правовідносин. Водночас визначається, що об'єктами правовідносин можуть бути поряд з речами не самі дії, а їхні результати. Слід погодитись з тим, що аргументи на користь цієї позиції уявляються непереконаливими, оскільки при цьому не окреслюються об'єкти зобов'язальних відносин, пов'язаних із здійсненням певної діяльності без створення матеріальних благ (наприклад, діяльність перевізника в зобов'язальних відносинах, що виникають із транспортних договорів) [178, с.82].

Зміст цивільного правовідношення становлять суб'єктивні права та обов'язки його учасників. Суб'єктивне цивільне право – міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення. Воно поєднує три правомочності: право здійснювати самостійно фактичні та юридичні дії; можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків; право на захист, яке полягає у можливості використання певного механізму державного примусу у випадках порушення суб'єктивного права.

Суб'єктивним правом, що поєднує ці три правомочності, є право власності, де власник має правомочність здійснювати будь-які юридичні та фактичні дії щодо належного йому майна (володіти, користуватися і

розпоряджатися власним майном у власних інтересах), вимагати від необмеженого кола осіб не порушувати його прав, утримуватися від дій, може звертатися до використання державного механізму примусу для захисту своїх суб'єктивних прав.

Суб'єктивне право пов'язане з правом в об'єктивному розумінні, тобто з цивільно-правовою нормою або із сукупністю норм, у яких воно передбачене. Так, власник на свій розсуд володіє, користується, розпоряджається належним йому майном. Права власника виникають в особі конкретного громадянина, який має право вимагати від кожного і всіх не перешкоджати йому у здійсненні своїх прав. Якщо ж право власності конкретного громадянина порушено, потерпілий залежно від характеру свого порушеного права може, наприклад, пред'явити позов до правопорушника про витребування свого майна від нього.

Крім майнових прав, у цивільному праві є також особисті немайнові права (ст. 269 ЦК України – юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистісністю), – ознаками яких є: належність кожній особі; належність особі довічно; належність за законом; є немайновим; є особистісним. Зміст немайнових прав – можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку в сфері свого приватного життя (ст.271 ЦК України). Отже, елементами особистих немайнових прав є не тільки цивільні права з негативним змістом, тобто лише з виключною можливістю особи – носія вимагати захисту у випадку порушення, загрози порушення, невизнання чи оспорення цих прав. Відомо, що ці права містять і активний зміст (елемент), тобто можливість вчиняти певні активні дії, спрямовані на їх реалізацію, у передбачених законом межах. Обмеження таких прав, які передбачені Конституцією України, може встановлюватись Конституцією України, обмеження особистих немайнових прав, передбачених ЦК України або законами, мають бути визначені ними також. Вони мають здійснюватись особою, як правило, самостійно [175, с.144-145].

Особливості речових прав на чуже майно проявляються у тому, що вони обтяжують право власності; здійснюються незалежно від волі власника; здійснюються лише в певних межах; захищаються від усіх осіб і в тому числі від власника.

Право інтелектуальної власності (ст. 418 ЦК України) – це право особи на результат інтелектуальної творчої діяльності. Елементами права інтелектуальної власності є особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається кодексом та ін. законами. Суб'єктами є: творець об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності. Суб'єкти наділяються такими особистими немайновими правами: на визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі та репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; інші права, встановлені законом [175, с.398].

Елементами майнових прав інтелектуальної власності є: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання [175, с.399].

Суб'єктивний обов'язок – це міра належної поведінки суб'єкта. Суть обов'язків у тому, що суб'єкт повинен виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них. Він також пов'язаний з правом в об'єктивному розумінні. Обов'язок виникає тому, що він встановлений нормою об'єктивного права. Виходячи із змісту суб'єктивного права та суб'єктивного обов'язку, зазначимо, що вони відображають суть цивільних правовідносин.

Відомо, що залежно від характеру зв'язку між суб'єктивним правом і суб'єктивним обов'язком зобов'язана особа відіграє: а) активну роль, тобто виконує певні дії (передає майно, сплачує гроші); б) пасивну роль, тобто у відносинах власності зобов'язана особа повинна утримуватись від посягання на право власності, не перешкоджати здійсненню власником своїх прав.

В більшості цивільно-правових відносин кожен з суб'єктів має права і виконує обов'язки. Тільки у деяких цивільно-правових відносинах, що виникають із договорів, є суто уповноважені і суто зобов'язані особи (наприклад, у договорі дарування).

Отже, аналіз теоретичних положень цивільних правовідносин дозволяє зробити такі висновки щодо їх юридичної конструкції.

По-перше, юридична конструкція цивільних правовідносин відображає їх елементи: суб'єкти, об'єкти, суб'єктивні цивільні права та обов'язки.

По-друге, вона є складною конструкцією, яка включає в себе конструкції учасників цивільних правовідносин (фізичних та юридичних осіб); конструкцію права власності, конструкцію особистих немайнових прав, конструкцію права інтелектуальної власності.

Аналіз ЦК України на предмет використання в ньому юридичної конструкції цивільних правовідносин показав, що вона включає: 1) суб'єкт – фізичні особи (в тому числі фізична особа-підприємець, опікун та піклувальник – підрозділ 1 Розділу 2 ЦК України), юридичні особи (в тому числі господарські товариства та виробничі кооперативи – підрозділ 2 Розділу 2 ЦК України), держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади (підрозділ 3 Розділу 2 ЦК України); суб'єкти правовідносин наділяються правосуб'єктністю – цивільною право- та дієдатністю; 2) об'єкт – речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага (Розділ 3 ЦК України); 3) зміст – суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (суб'єктивні права – Книга 2 ЦК України; низка суб'єктивних юридичних обов'язків закріплена у

статтях ЦК України - ч.2 ст.286, ч. 3 ст.286, ч.4 ст.286, ч.4 ст.291, ст. 298) [див. таблицю 1].

3.1.2. Конструкція цивільно-правового договору

Договір – одна з центральних категорій цивільного права. Як вже зазначалося, елементами договору є договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма. М.І. Багинський розглядає договір у трьох аспектах: як підставу виникнення правовідносин, як власне правовідношення, що виникло з цієї підстави, і як форму, що приймає відповідне правовідношення [179, с.13]. За ЦК України договір – це підстава виникнення правовідносин, тобто юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання і відповідно до ст.11 ЦК України є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. У цьому значенні згідно зі ст.626 ЦК України договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Згідно такого визначення він виступає як юридичний факт і не враховує одну з важливих його властивостей, як пише Ш.В. Калабеков, властивості регулятора суспільних відносин [39, с.20]. На цю властивість договору вказували науковці, але не наполягали на включенні її у визначення договору. О.С. Іоффе зазначав, що «договір, крім властивості викликати вказані в законі наслідки, також відповідно до вимог закону визначає і конкретний зміст прав і обов'язків учасників створюваних ним правовідносин» [180, с.27].

Договір не можна ототожнювати з правочином. Ці поняття співвідносяться як частина і ціле. Термін «правочин» є більш загальним, більш різноманітним. Кожен договір - це правочин (угода), але не кожна угода - це договір. Чітко розрізняє ці два терміни і законодавець. Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України).

Договір як юридичний факт характеризується певними ознаками. О.А. Красавчиков вказував на такі ознаки договору: будь-який договір виражається у домовленості його сторін; договір – це правомірна юридична дія, тобто юридичний акт, який має своєю спрямованістю встановлення, зміну чи припинення правового зв'язку його сторін; універсальність договору. «Про універсальність договору, – зазначає цей науковець, – свідчить той факт, що він є юридичною категорією більшості «матеріальних» галузей права: державного, цивільного, трудового, земельного та інших»; індивідуальність та неповторність будь-якого договору [181, с.7-9]. Таким чином, він відмовився від характеристики договору як вузькогалузевого інституту і вказав ознакою універсальність договору.

Ю.О. Тихомиров виділяє такі ознаки договору: добровільність укладення, тобто вільне волевиявлення; рівність сторін як партнерів; домовленість сторін з усіх суттєвих аспектів договору; еквівалентний, частіш за все оплатний характер; взаємна відповідальність сторін за невиконання чи неналежне виконання взятих на себе зобов'язань; законодавче забезпечення договорів, що надає їм юридичну силу [182, с.182].

Договір як правовідношення складається з таких елементів: відповідний суб'єктивний склад правовідношення, його об'єкт (певні матеріальні й нематеріальні блага та дії) і зміст (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [140 с.5].

Договір як форма розглядається як документ, у якому фіксуються умови договору, права та обов'язки сторін.

Загалом, договір як факт, правовідношення і форма (документ) має такі ознаки, по-перше, це домовленість між учасниками, яка відображає їх волевиявлення (їх волю); незгоду з умовами також можна вважати виявом волевиявлення; згідно з ч.3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

По-друге, як угода сторін договір визначає їх права та обов'язки, а також поведінку, яка може виражатися в дії або бездіяльності; право

суб'єкта, який є стороною договору (суб'єктивне право), - це міра можливої поведінки; юридичний обов'язок – міра необхідної поведінки.

По-третє, договір спрямований на встановлення, зміну або припинення правовідносин. Цю ознаку виділяємо, бо дво- чи багатосторонні правочини мають назву «договори».

По-четверте, договір спрямований на досягнення конкретної мети [39, с.32]. Кожна сторона за договором одержує певне благо – згідно ч.5 ст.203 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлене ним. Р.О. Халфіна зазначає з цього приводу, що «права та обов'язки, взяті на себе кожною з сторін, як правило, різні, але вони повинні бути взаємоузгоджені, повинні в своїй сукупності дати єдиний правовий результат. ...Тільки в цьому випадку можна говорити про наявність домовленості» [183, с.50]. Мета правочину не повинна суперечити нормам позитивного права. Ст. 215 та ст. 203 ЦК України передбачають недійсність правочину, зміст якого суперечить, зокрема, моральним засадам суспільства.

По-п'яте, договір об'єктивується в певній формі, встановленій законодавчо для конкретних видів договорів, або обирається сторонами. Недотримання передбаченої законом форми веде в окремих випадках до недійсності договору. Спірною вважаємо точку зору, згідно з якою договором слід вважати лише волевиявлення, закріплене у письмовій формі [184, с.78]. Зазначимо, що договори розповсюджені в багатьох галузях права, тому для полегшення процедури укладення договорів використовуються типові, стандартні форми договорів. Договір може бути укладеним у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (ч. 1 ст. 639 ЦК України). Для певних договорів встановлене обов'язкове нотаріальне посвідчення або державна реєстрація.

По-шосте, беззаперечною ознакою договору є його універсальний характер. Кожна галузь права, в якій застосовується конструкція договору, вносить у неї свої особливості, але її сутність при цьому не змінюється.

По-сьоме, зміст договору як факту становлять умови (предмет, строк, ціна тощо), що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Власне, це ті умови, на яких сторони погодилися виконувати договір. Таке визначення змісту договору як факту дано у цивілістичній літературі [175, с.472]. Якщо розглядати договір як правовідношення, то змістом договору будуть права та обов'язки сторін. Таку точку зору обґрунтовував ряд науковців [185, с.78; 186, с.41]. Якщо вважати договір документом, то змістом буде сукупність договірних пунктів, які фіксують волевиявлення сторін.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що юридична конструкція договору є моделлю його елементів (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми). Вона є складною, оскільки включає окремі моделі елементів договору. Загалом загальну договірну конструкцію можна представити як складну модель, що відображає суб'єктивний склад договору, його умови (предмет, строк, ціну тощо), права та обов'язки сторін договірних відносин, форму договору. На основі цієї конструкції формуються конструкції окремих видів договорів, які звичайно ж мають свої особливості.

Особливості договорів в цивільному праві випливають з того, що норми цивільного права – диспозитивні, що дозволяє сторонам в тих чи інших ситуаціях діяти на свій розсуд. Інструментом для реалізації такої можливості стає саме договір, конструкція якого найширше використовується саме в цивільному праві. З прийняттям ЦК України розширилося коло застосування договорів, чітко визначені договори, що опосередковують розрахункові відносини, договори факторингу, ренти, лізингу.

ЦК України передбачає велику кількість договірних конструкцій, які раніше не були відомі цивільному законодавству. Свобода договору означає право вибору виду договору, укладення змішаного договору. Згідно з ч. 2 ст. 628 ЦК України сторони мають право укласти договір, в якому містяться

елементи різних договорів (наприклад, змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору.

Новою юридичною конструкцією є договір приєднання, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах. Він може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору загалом. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ст. 634 ЦК України). Виділяють дві сфери застосування такого договору: 1) укладення договору з контрагентом, який займає монопольне становище на ринку продажу певних товарів, виконання робіт чи надання послуг; 2) укладення договору з професійним підприємцем. Недоліки такої конструкції слушно зауважив Ш.В. Калабеков: «Не виключена ситуація, за якої сторона, що приєдналася до такого договору, досягне для себе певних переваг порівняно з тими, які першочергово пропонував оферент. У такому випадку на сторону не буде поширюватися ч.2 ст. 634 ЦК України, яка говорить, що договір може бути розірваний або змінений на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору. Правила цієї статті повинні діяти і по відношенню до контрагента, який зумів добитися певних уступок» [39, с.109].

У зарубіжній літературі наводяться причини можливих порушень, зокрема прав споживачів, у договорах приєднання: а) шрифт тексту і обсяг не викликають у споживача бажання уважно його прочитати; б) найчастіше споживач не може зрозуміти зміст прочитаного тексту; в) споживач, який

навіть зрозумів суть договору, часто розраховує, що подія, з якою пов'язане виключення чи обмеження відповідальності підприємця, не настане, або що підприємець не застосує в цьому випадку застереження, що містяться у договорі [187, с.401].

Інші нові конструкції – публічний договір, у ньому згідно з ч.1. ст. 633 ЦК України одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо), тут викликає сумнів не включення до складу суб'єктів договору некомерційних організацій; та – попередній договір (ст.635 ЦК України), сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором.

Цікавою є конструкція договору позики (ст.ст. 1046-1053 ЦК України). Він має альтернативну конструкцію – безоплатність, але це не виключає можливості сплачувати проценти за договором (ст. 1048 ЦК України).

Аналізуючи ЦК України на предмет використання в ньому юридичної конструкції договору, зазначимо, що вона є основною в цивільному праві. Договір розглядається як факт, як правовідношення та як форма, яку набуває відповідне правовідношення [див. таблицю 2]. Договір – один з найпоширеніших юридичних фактів, з яким закон передбачає виникнення цивільних прав та обов'язків (ч.2 ст.11 ЦК України). Договір, у розумінні його в ЦК України (ст.626 ЦК України), це підстава виникнення правовідносин, тобто юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання. Зі змісту статей кодексу, що регулюють договірні відносини, важко однозначно виокремити договори, які є юридичними фактами, та договори - правовідношення.

Використання договірної конструкції в законодавстві України досліджувалося в науковій літературі [див., наприклад, 188]. Аналізуючи ЦК України щодо використання в ньому юридичної конструкції договору, зазначимо, що окремі договори формулюються через зобов'язання однієї сторони вчинити на користь іншої певні дії (наприклад, договори купівлі-продажу, роздрібної купівлі-продажу, поставки, міни, дарування та ін.). Для цього використовується конструкція договору-правовідношення. Частина договорів формулюється загальними фразами (як приклад ст. 908 ЦК України - «перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення», а в наступних статтях з використанням конструкції договору-правовідношення формулюються конкретні види договорів перевезення). У ряді статей (§4 гл.58 «Найм будівлі або іншої капітальної споруди», §5 гл.58 «Найм (оренда) транспортного засобу») для формулювання змісту договорів зазначена конструкція не використовується. Такі ж зауваження стосуються §3 гл.66 «Спеціальні види зберігання» (ст.971 «Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком», ст.973 «Зберігання речей у гардеробі організації»), та ст. 1102 «Загальні положення про розрахунки із застосуванням розрахункових чеків». Очевидно, на нашу думку, слід було б в окремій статті дати перелік відповідних договорів і вказати, що до них застосовуються загальні положення про відповідні види договорів. У зв'язку з цим доцільно окремо вказати на різновиди договору купівлі-продажу і викласти статтю у такій редакції:

Стаття «Види договору купівлі-продажу»:

1. Видами договору купівлі-продажу є роздрібна купівля-продаж, продаж товару за зразками, продаж товарів з використанням автоматів, договір найму-продажу, поставка, контрактація сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міна.

2. До цих договорів застосовуються загальні положення про купівлю-продаж або інші договори, елементи яких містяться у договорі, якщо інше не встановлено договором або законом та не суперечить суті зобов'язання.

3. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання окремих видів договорів».

Подібним чином можуть бути сформульовані й інші статті. Наприклад, можна доповнити ст.759 «Договір найму» ч.3 у такій редакції: «Різновидом договору найму є договір прокату, договір найму (оренди) земельної ділянки, договір найму будівлі або іншої капітальної споруди, найм (оренда) транспортного засобу, лізинг. Загальні положення про найм поширюються на ці види договорів».

Стосовно конструкції договору як правовідношення, то у ЦК України є статті, в яких вказано предмет договору (наприклад, ст.ст. 656, 760, 788, 798, 807, 812, 980, 1030, 1078, 1116 ЦК України), права, обов'язки та відповідальність сторін, вказівки на сторони договору (наприклад, ст.ст.720, 733, 746, 813, 818, 829, 838, 984, 1032, 1033, 1034, 1079, 1117 ЦК України). Система прав та обов'язків сторін - це зміст конкретного цивільного правовідношення. У самому договорі закріплено конкретну волюву модель того правовідношення, що виникає у відповідності із законом на підставі договору.

В окремих статтях ЦК України є вказівка на форму договорів. На нашу думку, слід доповнити статтю 181 ЦК України «Нерухомі та рухомі речі» ч.3 у такій редакції: «Договори купівлі-продажу, найму нерухомого майна, договори про передачу нерухомого майна під виплату ренти укладаються в письмовій формі, підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації».

Договір може вчинятися усно або письмово. Сторони мають право обирати форму договору, якщо інше не встановлено законом. Якщо в законі не вказано на необхідність укладення договору в певній формі, то застосовуються загальні правила про форму правочину та договору (ст.ст.

205-210, 639 ЦК України). Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, то він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, то такий договір є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення. Договір, вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін. Договір підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом.

Отже, конструкція договору в цивільному праві – це модель, яка відображає елементи договору (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми). З використанням цієї конструкції сформовані нормативно-правові приписи, що містяться у главах 52-77 ЦК України.

3.1.3. Юридична конструкція цивільного правопорушення

Цивільне правопорушення є підставою цивільно-правової відповідальності (штраф, пеня) та застосування заходів захисту порушеного права (тобто відновлення порушених прав), хоча ці заходи можуть застосовуватися на підставі об'єктивно-протиправного діяння (тобто при відсутності вини). Розглянемо ці підстави.

До складу правопорушення входять об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона.

Об'єкт – суспільні правовідносини, що регулюються цивільним правом. Суб'єкт – правопорушник; крім нього безпосереднім заподіювачем шкоди може бути й інша особа. Об'єктивна сторона – шкода, заподіяна правопорушенням; протиправність поведінки правопорушника; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою. Суб'єктивна сторона – вина правопорушника, яка в окремих випадках опосередкована іншими суб'єктивними обставинами (ціль, мета, емоції та ін.).

У випадках, передбачених законом або договором, відповідальність настає при неповному (урізаному) складі правопорушення. У деяких випадках вина не вважається необхідною умовою відповідальності (наприклад, у випадках, встановлених законодавством, відповідальність за завдану моральну шкоду настає незалежно від вини органу державної влади, органу влади АР Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її заподіяла, ст. 1167 ЦК України). Питання про можливість відповідальності без вини є предметом дискусій учених-юристів і поки що остаточно не вирішено.

В юридичній літературі також іноді пропонується вважати можливим притягнення до відповідальності за відсутності збитків і відповідно причинного зв'язку. Яскравим прикладом такого застосування заходів відповідальності є стягнення неустойки. Зокрема, ст.624 ЦК України передбачає, що коли за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі незалежно від відшкодування збитків.

Серед умов відповідальності можна виокремити загальні (типові) умови цивільно-правової відповідальності, властиві більшості випадків притягнення до відповідальності, а також спеціальні умови, які характерні лише для окремих випадків або видів правопорушення (наприклад, особливості відшкодування ядерної шкоди встановлюються законом - ст.1189 ЦК України; у випадках відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, необхідно, щоб заподіювач шкоди відповідав специфічним ознакам посадової або службової особи - ст.1174 ЦК України). Слід відзначити, що останні є лише конкретизацією загальних умов щодо обставин цієї конкретної справи.

Протиправна поведінка – це поведінка відповідальної особи, що не відповідає вимогам закону, договору, яка тягне за собою порушення (зменшення, обмеження) майнових прав (благ) і законних інтересів іншої

особи, дістала вираження у невиконанні або неналежному виконанні договірною зобов'язання або в заподіянні позадоговірної шкоди життю, здоров'ю чи майну іншої особи тощо. Вважають, що протиправність в цивільному праві обов'язково порушує і суб'єктивне і об'єктивне цивільне право [189, с.293].

Під шкодою розуміють зменшення або втрату (загибель) певного особистого чи майнового блага. Зменшення або втрата майна потерпілого тягне за собою виникнення майнової шкоди, а також особистого блага – немайнової шкоди, яку називають моральною шкодою.

Оскільки відшкодування шкоди можна застосовувати у всіх випадках порушення цивільних прав, за деякими винятками, передбаченими законом або договором, то ця форма цивільно-правової відповідальності належить до загальних умов цивільно-правової відповідальності.

Одним із способів відшкодування майнової шкоди є відшкодування збитків – викликані неправомірною поведінкою негативні наслідки у майновій сфері потерпілого [180, с.100]. Збитками також називають грошовий вираз майнової шкоди. Майнова шкода поділяється на реальну шкоду – негативні наслідки, які виражаються у зменшенні (пошкодженні або знищенні) майна потерпілого (ст.22 ЦК України), а також упущену вигоду – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Моральна (немайнова) шкода – це такі наслідки правопорушення, які не мають економічного змісту і вартісної форми, можуть полягати у: 1) фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниженні честі, гідності а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ст. 23 ЦК України).

Доказ наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, якої зазнала потерпіла сторона, є обов'язком кредитора (потерпілого). У зв'язку з тим, що цивільним правом для притягнення до цивільної відповідальності допускається неповний склад правопорушення, встановлення причинного зв'язку є необхідним лише у випадках, коли така шкода дійсно заподіяна. Зазначається, що якщо нема шкоди, немає необхідності доказувати існування причинного зв'язку [175, с.100].

Критерій, за допомогою якого встановлюється юридично значимий причинний зв'язок, фактично залежить від такої суб'єктивної умови, як вина. Завданням цивільного права є усунення шкідливих наслідків, заподіяних правопорушенням, і для нього є важливим лише одне – встановити наявність правопорушення, що дає підстави покласти відповідальність на винну особу, яка його заподіяла [189, с.319]. Вина у цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків [190, с.216].

Відсутність вини доказується особою, яка порушила зобов'язання. Отже, у цивільному праві, на відміну від кримінального, діє припущення (презумпція) вини правопорушника. Особа визнається невинною, якщо за такого ступеня обачності і чутливості, які від неї вимагались відповідно до характеру зобов'язання, вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання. Відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання, адже потерпілий не може знати, до яких заходів вдавався правопорушник, щоб виконати зобов'язання, і які психічні процеси відбувалися. Право порушника доказувати свою невинність не позбавляє потерпілого права давати суду свої докази вини боржника.

Вважається, що вина є умовою відповідальності не лише фізичної особи, а й юридичної особи. У зобов'язаннях із заподіяння шкоди вина юридичної особи проявляється у винних діях чи бездіяльності її працівників, вчинених під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України). Підприємницькі товариства, кооперативи відшкодовують

шкоду, завдану їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу. Така відповідальність є відповідальністю самої юридичної особи, у зв'язку з чим особа відповідає не за чужі, а за свої дії. Вина юридичної особи може виражатися як у діях окремих осіб, так і в діях усього колективу, бо діяльність юридичної особи провадиться не однією особою, а колективом, у якому відсутність, недогляд або помилка певної особи можуть і повинні бути замінені відповідними адекватними діями інших членів колективу. Саме тому невинність конкретного виконавця не означає відсутності вини юридичної особи загалом, і навпаки, вина юридичної особи не може зводитися лише до вини окремих осіб і є виною колективу як єдиного цілого [189, с.301].

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи (ст.1174 ЦК України).

У разі, коли законодавством допускається покладення виконання зобов'язання на третіх осіб, відповідальність за виконання або неналежне виконання зобов'язання несе сторона за договором, з якого виникло правопорушення, якщо законодавством або договором не передбачено, що відповідальність несе безпосередній виконавець. Отже, боржник відповідає як за власну винну поведінку, так і за вину залучених ним до виконання зобов'язання третіх осіб, на яких було перекладено виконання свого обов'язку повністю або частково (ст.ст. 528, 618 ЦК України).

У разі, коли шкода заподіяна за наявності вини обох сторін, тобто як боржника (потерпілого), так і кредитора, вводиться поняття змішаної вини, при якій не можливо визначити, яка частина збитків є наслідком винної поведінки боржника, а яка – самого кредитора, єдиним критерієм, яким

можна керуватися при розподілі між ними збитків, може бути ступінь (форма) вини боржника і кредитора. При чому чим більшим є ступінь вини однієї із сторін, тим більша частина збитків їй належить.

У позадоговірних зобов'язаннях, по-перше, враховується тільки груба вина потерпілого, а проста (легка) необережність значення не має; по-друге, відповідальність безпосереднього заподіювача шкоди може бути не тільки зменшено, а й звільнено його від відповідальності взагалі.

Слід зауважити, що шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується. Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом. Суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину (ст.1193 ЦК України). Через те, що ні в цивільному законодавстві, ні в судовій практиці чітких критеріїв розмежування необережності на легку і грубу немає, вирішення питання існування змішаної вини і зменшення обсягу відповідальності залежить від характеру вимог законодавства, які не дотримані особою в тій чи іншій ситуації.

Юридична конструкція відповідальності без вини полягає в тому, що ст.ст. 612, 900, 950, 1187 ЦК України передбачають можливість притягнення до відповідальності за випадкове заподіяння шкоди на законних або договірних підставах. Принцип генерального делікту проголошує, що будь-яка заподіяна суб'єкту цивільних правовідносин шкода повинна бути відшкодована і що майнові права та інтереси потерпілого навіть у разі заподіяння шкоди невинними діями (бездіяльністю) правопорушника не повинні бути ущемлені. У договірних правовідносинах відповідальність незалежно від вини також може бути передбачена домовленістю сторін (ст. 614 ЦК України).

Розвиток інституту «безвинної відповідальності» обумовив широке застосування страхування цивільної відповідальності, спрямованої, перш за все, на створення засад для повернення відповідної майнової компенсації особі, яка зазнала певної шкоди внаслідок правопорушення. Механізм страхування цивільної відповідальності має ряд переваг порівняно з інститутом безвинної відповідальності, що створює, на думку М.І. Кулагіна, практично абсолютну гарантію отримання компенсації у спрощеному порядку [191, с.282].

Отже, юридична конструкція складу цивільного правопорушення включає суб'єкт правопорушення, об'єкт правопорушення, об'єктивну сторону та суб'єктивну сторону правопорушення [див. таблицю 3].

3.2. Використання юридичних конструкцій у цивільному процесуальному законодавстві

3.2.1. Конструкція цивільних процесуальних правовідносин

Цивільні процесуальні правовідносини — це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу — громадянами і організаціями в цивільному судочинстві [192, с.77]. Юридична конструкція цивільних процесуальних правовідносин включає суб'єкт, об'єкт та зміст.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають і розвиваються на диспозитивній основі внаслідок вольових дій осіб, які звертаються до суду із заявою за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу. Або виникають на публічній основі, коли на захист прав та інтересів таких осіб порушена цивільна справа в суді за заявою Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та ін. (ст. 45 ЦПК України).

Відомо, що вольовий характер цивільних процесуальних правовідносин полягає також у тому, що вони забезпечують правовий зв'язок

двох осіб між собою — одна має право вимагати від іншої вчинення певних процесуальних дій, а інша зобов'язана діяти відповідним чином або утриматися від дій. Але права і обов'язки суду у відносинах з іншими суб'єктами характеризуються особливістю, яка полягає в тому, що вони відображають їх владні повноваження як державних органів судової влади, які здійснюють правосуддя. Суд керує процесом розгляду справи, спрямовує діяльність осіб, які беруть участь у справі, — роз'яснює їм права і обов'язки, попереджає про наслідки їх вчинення і сприяє у здійсненні ними прав, постановляє обов'язкові для виконання рішення, якими розв'язано цивільний спір і здійснено захист їх прав та інтересів. Отже, суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин виступає органом судової влади держави, на якого покладено функцію вирішення цивільної справи по суті, а також розв'язання окремих правових питань, що виникають у судочинстві з її розгляду.

Між судом і кожним з цих суб'єктів виникають окремі самостійні цивільні процесуальні правовідносини. Спочатку – між судом і особою, яка звернулася з вимогою до суду про захист її порушеного права. Це стає юридичною основою для виникнення процесуальних правовідносин між судом і відповідачем, судом і третьою особою, судом і свідком тощо. Виникнувши в суді першої інстанції, вони розвиваються в процесі провадження з розгляду і вирішення справи й припиняються з ухваленням і проголошенням судом рішення.

Цивільні процесуальні правовідносини мають відносний, а не абсолютний характер. В літературі зазначається, що у цивільних процесуальних правовідносинах конкретно відомий суб'єктний склад учасників правовідносин, до того ж з чітким визначенням правового статусу кожного з них [193, с.31].

Спірним питанням структури цивільних процесуальних правовідносин є положення про існування процесуально-правових зв'язків поза судом між сторонами в судочинстві по справі [194, с.50]. Це

правовідносини: між стороною і представником з приводу надання обсягу і оформлення процесуальних повноважень (ст.ст. 42-44 ЦПК України); між сторонами з відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову (ст. 155 ЦПК України); у зв'язку з заборобою провадити операції по вкладах або цінних паперах на пред'явника (ст. 268 ЦПК України); між сторонами з відшкодування судових витрат і винагороди за втрату робочого часу (статті 86-88 ЦПК України); між позивачем і особою, яка завдала збитки невиконанням ухвали про забезпечення позову (ст. 155 ЦПК України). Якщо в перших правовідносинах кореспондують між собою процесуальні права і обов'язки особистого характеру сторони і процесуального представника, то в інших — процесуальні права і обов'язки сторін майнового характеру, що визначають процесуально-правову відповідальність за цивільні процесуальні правопорушення.

Таким чином, цивільні процесуальні правовідносини характеризуються такими ознаками: виникають на підставі норм цивільного процесуального права в результаті їх реалізації; виникають і розвиваються на диспозитивній та публічній основі; виникають між учасниками суспільних відносин — судом і кожним з учасників цивільного процесу під час судочинства в цивільній справі; характеризуються вольовим характером; юридично закріплюють взаємну поведінку суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки; реалізація суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних обов'язків забезпечується заходами правового впливу — санкціями цивільного процесуального, кримінального, адміністративного і трудового права.

Зазначається, що діяльність щодо здійснення правосуддя постає перед нами у вигляді системи процесуальних відносин, загальною і основною метою яких є захист порушеного права особи. Конкретизація мети судової діяльності щодо здійснення правосуддя виявляється у відповідних судових провадженнях [195, с.63].

Особливість правовідносин щодо здійснення правосуддя полягає також у тому, що обов'язковим їх учасником (суб'єктом) завжди виступає суд. Правовий статус суду характеризується тим, що обсяг і характер його прав та обов'язків визначається тим, що вся його діяльність підпорядкована меті – належним чином здійснити правосуддя по кожній конкретній справі, надати особі те, для чого вона звернулася до суду – захист порушеного права [196, с.56].

Незважаючи на велике практичне значення питань підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, в теорії цивільних процесуальних правовідносин вони залишаються найменш розробленими. Частково розглядаються тільки процесуальні передумови виникнення правовідносин, до яких належать норми права, процесуальна правосуб'єктність, юридичні факти.

Вказівка на норму права як передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин має загальний характер і означає наявність сукупності норм, якими участь у цивільному процесі конкретних суб'єктів обумовлюється наявністю або відсутністю певних обставин (наприклад, для участі сторонами по справі такі обставини в систематизованому вигляді визначені ст. 122 ЦПК України). Тому вказівка на норму права як передумову правовідносин має загальне значення для теорії правових відносин і конкретизується для теорії цивільних процесуальних правовідносин.

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідною є наявність підстави, приводу, процесуальних передумов. У чинному цивільному процесуальному законодавстві України підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви (встановлених законом форми і змісту) у справах позовного провадження, заяви у справах наказного та окремого провадження. Цивільні процесуальні правовідносини виникають з приводу необхідності захисту порушеного,

невизнаного або оспорюваного права, свобод чи інтересів у справах позовного провадження. У справах окремого провадження — підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав.

Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин — це обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідними для реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, тобто для порушення справи в суді першої інстанції, в стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами [192, с.84]. Склад і зміст передумов для виникнення цивільних процесуальних правовідносин у справах різного виду провадження, різних стадіях розвитку судочинства і між різними учасниками процесу не збігаються.

Юридична конструкція цивільних процесуальних правовідносин складається з низки елементів [див. табл. 4]. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Суд є обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин. Другим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є особа, щодо участі якої в процесі є норма права і котра в одній із стадій цивільного процесу може виконувати процесуальні дії, спрямовані на досягнення мети процесу. Такими визнаються сторони, треті особи, представники, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; заявники й заінтересовані особи у справах наказного і окремого провадження; інші особи, які сприяють розглядові справи.

З врахуванням існуючих систем класифікації суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, виконуваних ними процесуальних функцій та нормативного їх виділення і визначення вони можуть бути класифіковані на три групи:

1) особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах: а) суди, котрі розглядають і вирішують справи по першій інстанції; б) суди, які перевіряють законність і обґрунтованість рішень у апеляційному і касаційному порядках та у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами;

2) особи, які беруть участь у справі: а) з метою захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів – сторони, треті особи у справах позовного провадження, заявники та заінтересовані особами у справах наказного і окремого провадження, їх представники; б) з метою захисту прав інших осіб, державних і громадських інтересів: Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи (ст. 45 ЦПК України);

3) особи, котрі сприяють судові в розгляді справи — секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу. Вони не мають юридичної заінтересованості у справі, але обійтися без їх участі в цивільному процесі неможливо. Вони сприяють особам, які беруть участь у справі, в доказовій діяльності, судові — у встановленні фактичних обставин по справі.

Перераховані особи можуть бути суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, якщо вони визнані суб'єктом цивільного процесуального права, носіями процесуальних прав і обов'язків. Поняття суб'єкта права нерозривно пов'язано з категорією цивільної процесуальної правосуб'єктності – цивільної процесуальної правоздатності (здатність мати цивільні процесуальні права і обов'язки) (ст.28 ЦПК України) та цивільної процесуальної дієздатності (здатність особисто здійснювати свої права в суді та доручити ведення справи представникові) (ст.29 ЦПК України).

Процесуальною правоздатністю наділені всі громадяни України, іноземні громадяни і юридичні особи, а також особи без громадянства (ст.ст. 411,412 ЦПК України), дієздатністю — громадяни, які досягли повноліття. Неповнолітні віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом.

Як відомо, цивільна процесуальна правосуб'єктність виступає не передумовою суб'єктивних прав, оскільки сама входить до їх складу, а передумовою для набуття і володіння процесуальними правами і обов'язками конкретного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Правосуб'єктність і права суб'єкта правовідносин – пов'язані можливості, які існують паралельно і являють собою різні етапи в її розвитку. З вступом у цивільний процес громадянин і організація не позбавляються правосуб'єктності. Їх право бути суб'єктом захисту своїх чи чужих інтересів не погашається використаною можливістю участі в конкретній справі. А це свідчить про те, що з реалізацією правосуб'єктності громадянин і організація стають конкретними суб'єктами процесуальних правовідносин, набувають відповідних прав і обов'язків та можливості їх здійснення.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність є складовою загальної правосуб'єктності громадян та організацій і тісно пов'язана з адміністративною, цивільною, трудовою й іншими видами і визначається характером зв'язку між цими галузями права. Можливість набути цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх (цивільна правосуб'єктність) перебуває в реальному забезпеченні визнаної за громадянами і організаціями, що нею наділені, цивільної процесуальної правосуб'єктності, наявність якої є процесуальною гарантією охорони, а не захисту першої. Охорона — це загроза вжити заходів, тобто бути учасником процесу, порушити в суді справу. Захист виникає з порушенням цивільної правосуб'єктності і

проявляється в реалізації процесуальної правосуб'єктності на порушення в суді справи. Цивільна процесуальна правосуб'єктність також охороняється процесуальним законом і може бути предметом захисту.

Змістом цивільних процесуальних правовідносин є цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів правовідносин і процесуальні дії з їх реалізації [192, с.94]. Але це не безспірне. У науці переважає думка, що змістом процесуальних правовідносин є тільки права і обов'язки його суб'єктів [197, с.153]. Праву заінтересованих осіб на порушення процесу (ст.3 ЦПК України) відповідає обов'язок суду розглянути звернену до нього вимогу на порушення цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судове засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву. Як суб'єкт процесуальних правовідносин суд має обов'язки, які кореспондують праву іншого суб'єкта цих же правовідносин, і тільки виконання судом обов'язків дає можливість іншому суб'єкту здійснювати свої права і забезпечувати режим законності в цивільному судочинстві.

Загальна модель правовідносин, яка складається з суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (змісту правовідносин), суб'єктів: один – носій права (правомочний), другий – носій обов'язків (зобов'язаний). Об'єкти права, на думку С.Я. Фурси, можуть застосовуватися до матеріальних правовідносин, де чітко можна простежити стабільні взаємні права та відповідні їм обов'язки, але така модель не враховує різноманітності прав, що виникають в осіб на різних стадіях розгляду справи [197, с.153].

Зрозуміло, що до змісту цивільних процесуальних правовідносин входять разом з правами і обов'язками суб'єктів їх поведінка, тобто процесуальні дії, які є засобом реалізації суб'єктами своїх прав і обов'язків. Від дій суб'єктів залежить виникнення і розвиток самих відносин. Так, відповідно до ст.3 ЦПК України кожна заінтересована особа вправі звернутися до суду в порядку, встановленому законом, за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Обов'язок суду приступити до розгляду справи (здійснити захист цивільного права) виникає після того, коли така заінтересована особа подасть до суду позовну заяву. Отже, право заінтересованої особи на звернення до суду за захистом реалізується пред'явленням до суду заяви (виконанням процесуальної дії). Цьому праву відповідає обов'язок суду приступити (виконати процесуальну дію) до розгляду справи.

Обсяг і характер цивільних процесуальних прав і обов'язків встановлений у ЦПК України залежно від тих завдань і процесуальних функцій, які вони покликані здійснювати в цивільному судочинстві. Цивільні процесуальні права і обов'язки суду становлять повноваження, а їх сукупність — компетенцію. Процесуальні права і обов'язки інших суб'єктів правовідносин визначають їх процесуальне становище в цивільному судочинстві. Здебільшого вони складаються з процесуальних прав та обов'язків особистого немайнового характеру і як виняток з процесуальних прав і обов'язків майнового характеру (відшкодування судових витрат).

Цивільні процесуальні правовідносини виникають у процесі правоохоронної діяльності суду, у зв'язку з чим їх об'єкт тісно пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільне судочинство, і це ускладнює його визначення. В теорії цивільного процесу ним називаються: дії суб'єктів правовідносин або тільки діяльність суду; матеріально-правові відносини, які захищаються судом; спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт) [192, с.97; 198, с.65; 199, с.95-148].

Під об'єктом правовідносин С.Я. Фурса розуміє реальні дії суб'єктів у правовідносинах (їх поведінку) з урахуванням зазначеної ними мети. Індивідуальність об'єкта зумовлена специфікою самої галузі цивільного процесу, особливостями конкретної справи, стадією її розгляду, властивостями спірних матеріальних правовідносин та способами захисту, які застосовуються судом у порядку цивільного судочинства [197, с.152, 155].

Об'єктом можуть бути процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Беручи до уваги, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків встановлюється і визначається ЦПК України залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій по справі, з'ясовуємо, що кожен цивільний самостійний об'єкт.

Таку ж думку підтримує О. Шутенко, яка вважає, що «саме по собі благо не може бути об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, оскільки вони є послідовністю правових зв'язків, що виявляються у поведінці учасників процесу і спрямовані на досягнення певної процесуальної мети. Більше того, кожен такий зв'язок має свій об'єкт, свою спрямованість, яка залежить від процесуальної мети участі того чи іншого суб'єкта у процесі. Єдиного об'єкта не існує, мову можна вести лише про об'єкт конкретного процесуального правовідношення» [195, с.63].

На основі аналізу конструкції цивільних процесуальних правовідносин встановлено, що її елементи закріплені у тій частині ЦПК України, яка регулює загальні засади судочинства. Особливостями конструкції правовідносин є, по-перше, об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, який виводиться із завдання судочинства (ст.1 ЦПК України); по-друге, суб'єкт – органи і особи, які беруть у них участь - одним з суб'єктів процесуальних відносин завжди виступає орган держави, наділений владними повноваженнями (суд); здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин породжує відповідні процесуальні обов'язки інших; по-третє, зміст відрізняється специфікою прав і обов'язків суб'єктів [див. табл. 4].

На нашу думку, доцільно об'єднати в одну статтю під назвою «Сторони та їх процесуальні права та обов'язки» існуючі ст. 30 ЦПК України «Сторони» та ст.31 ЦПК України «Процесуальні права та обов'язки сторін». В окремих статтях стосовно кожного суб'єкта слід закріпити процесуальний

статус, права та обов'язки кожного з названих учасників. Наприклад: стаття «Свідок»

1. Свідком може бути викликана судом кожна особа, якій можуть бути відомі обставини, що належить з'ясувати у справі.

2. Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі та не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати з цього приводу показання;

2) представники в судовому процесі, захисники у кримінальних справах – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

3. Фізична особа має право відмовитися від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

4. Свідок викликається в судове засідання з ініціативи суду або осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, заявляючи клопотання про виклик свідка, повинна зазначити його ім'я, місце

проживання (перебування), роботи чи служби та обставини, щодо яких він може дати показання.

5. Свідок зобов'язаний прибути до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

6. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

7. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

8. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність».

3.2.2. Конструкція позову

Позов визначають як вимогу заінтересованої особи про здійснення захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка пред'являється до суду у встановленій законом процесуальній формі.

У теорії цивільного процесу є різні підходи до елементів позову. Дехто з учених серед елементів позову виділяють предмет і підставу, інші, крім предмета і підстав, ще включають зміст.

Предметом позову традиційно вважають матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, стосовно якої він просить ухвалити рішення (зміст позовних вимог – п. 3 ч.2 ст.119 ЦПК України); підставою позову є обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п.5 ч.2 ст.119 ЦПК України); змістом позову є вимога позивача про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту. Зміст позову як окремий елемент не зазначений у ЦПК України.

Елементи позову дозволяють розмежувати позови за різними видами судочинства (цивільним, адміністративним, господарським), розмежувати

різні категорії справ за видами проваджень у цивільному судочинстві, здійснити класифікацію позовів на види, встановити предмет доказування та тотожність позовів, дозволяють здійснити захист інтересів позивача та відповідача.

Процесуальною формою вираження позову є позовна заява, тобто, позов та позовна заява співвідносяться між собою як зміст та форма. У позовній заяві виражається сукупність елементів позову. У практиці цивільного судочинства предметом позову є назва позовної заяви – про відшкодування збитків, про виселення тощо; підставою – обставини справи, які викладає позивач та якими обґрунтовує свої вимоги із зазначенням доказів, що підтверджують кожну обставину; а змістом – прохання до суду про ухвалення рішення з приводу зазначених у назві позовної заяви дій.

На нашу думку, для усунення суперечностей, що існують серед науковців з приводу двох чи трьох елементів позову, слід доповнити ч.2 ст.119 ЦПК України п.8 такого змісту: «клопотання позивача», яка б стосувалася не лише матеріальних, а й процесуальних вимог позивача, які можуть бути вжиті судом для захисту прав позивача, наприклад, клопотання про вжиття заходів забезпечення позову, або забезпечення доказів, про відстрочку або розстрочку сплати судового збору, про необхідність призначити або замінити законного представника, якщо він не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом.

Позовна заява, будучи процесуальною формою вираження позову, має свою власну форму та зміст, які передбачено ст. 119 ЦПК України. Стосовно конструкції позову С.С. Алексєєв зазначає: «Відображаючи такі, що повторюються типові правові ситуації, позовні формуляри одночасно конституюють чітко визначену модельну схему або типову побудову правомочностей, обов'язків, відповідальності, процедур, що носять математично чіткий характер. Це і є як раз юридичні конструкції в самому точному значенні цього поняття» [151, с.43]. Позовна заява може вміщувати у собі декілька вимог, пов'язаних між собою – самостійних позовів, кожний з

яких ґрунтується на нормах матеріального та процесуального права, тобто не тільки фактичних, а й юридичних підставах позову.

Для пред'явлення позову особі необхідно дотриматися сукупності умов для реалізації права на пред'явлення позову – необхідна наявність цивільної процесуальної правоздатності, наявності спору про право цивільне, підвідомчість даної справи суду загальної юрисдикції, відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п.3 ч.2 ст.122 ЦПК України), відсутність рішення суду, що набрало законної сили, рішення чи ухвали суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладення мирової угоди сторін у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п.2 ч.2 ст.122 ЦПК України), відсутність рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим (п.4 ч.2 ст.122 ЦПК України) та умов, необхідних для дотримання процесуального порядку пред'явлення позову: позовну заяву слід оформити за встановленою формою та змістом (ст. 119 ЦПК України), оплатити позовну заяву судовим збором згідно зі ст. 79 ЦПК України, особа повинна бути дієздатною, у представника повинні бути повноваження на ведення справи від імені позивача, дотриматись правил про підсудність, встановлених ст.ст. 107-116 ЦПК України.

Отже, конструкція позову [див. табл. 5] як вимоги про захист права належить до смислових юридичних конструкцій, елементи (частини) якої – предмет, підстава та зміст у сукупності з необхідними умовами для реалізації права на пред'явлення позову та умовами, необхідними для дотримання процесуального порядку пред'явлення позову виводяться з норм права.

3.2.3. Конструкція цивільної процесуальної форми

Процесуальна форма – встановлений цивільним процесуальним правом зовнішній спосіб вчинення процесуальних дій, виконуваних за визначеними правилами, в певному порядку судом та всіма учасниками процесу при розгляді й вирішенні справи, перевірці законності й обґрунтованості ухваленого у ній рішення, а також у закріпленні процесуальних дій у передбачених процесуальних документах. Процесуальна форма є гарантією, що забезпечує законність і обґрунтованість у застосуванні судом права і його реалізації учасниками процесу. Вона існує не сама по собі, а для вираження певного змісту (процесуальної дії), тобто в діалектичній єдності форми і змісту. Цивільна процесуальна форма зумовлена існуючими в Україні суспільними відносинами і характеризується демократизмом, що базується на закріплених у нормах цивільного процесуального права принципах, оптимально поєднуючи в собі простоту і доступність, необхідність і доцільність, вона покликана забезпечити як оперативність, так і результативність виконання завдань, покладених на цивільне судочинство [192, с.13-19].

Залежно від характеру процесуальних дій їх цивільна процесуальна форма буває усною і письмовою, безпосередньою і опосередкованою, відкритою (гласною) і таємною (закритою), безперервною і перерivanoю (ст.ст. 6,159 ЦПК України).

Цивільна процесуальна форма, на думку С.Я. Фурси, має такі ознаки: об'єктивність, універсальність і наперед визначений у нормативно-правових актах порядок розгляду справи та вимоги до процесуальних документів; системність правил; простота і доступність; оперативність та доцільність; неупередженість суду, законність і обґрунтованість його дій; імперативний характер вимог до процесуальної форми [197, с.60-61]. Процесуальна форма забезпечує умови послідовного здійснення принципів судочинства; створює стабільний, стійкий, юридично визначений режим провадження по справах і покликана забезпечити законність у діяльності відповідних органів; містить

гарантії прав і законних інтересів громадян; створює умови, що забезпечують повноту, всебічність і об'єктивність досліджування обставин справи, як кожної з них окремо, так і в їх сукупності, правильне і справедливе застосування закону; має важливе значення для авторитету суду і переконливості його рішення, здійснення виховного і загально-запобіжного ефекту судочинства.

Аналіз використання цієї конструкції в ЦПК України [див. табл. 6] показав, що конструкція цивільної процесуальної форми виводиться зі змісту відповідних статей ЦПК України та включає порядок розгляду справ судами різних інстанцій та процесуальні документи.

На нашу думку, необхідно привести у відповідність найменування стадій процесу у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинствах, а саме, у ЦПК України назву глави 4 «Судовий розгляд» замінити словами «Судовий розгляд справи».

3.3. Використання юридичних конструкцій у кримінальному законодавстві

3.3.1. Конструкція кримінально-правових правовідносин

Кримінально-правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані нормами кримінального права, які визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили; це результат впливу кримінально-правових норм на поведінку суб'єктів, внаслідок якого між ними виникають сталі правові зв'язки. Кримінально-правова норма містить абстрактну конструкцію кримінально-правового відношення, яка складається з суб'єкта, об'єкта та змісту. Сутність такої конструкції полягає в тому, що норма від імені держави визначає належну поведінку кожного із тих, кому вона адресована. Вона встановлює обов'язкові правила, за якими відбувається «спілкування». Ці правила формулюються як взаємні права та обов'язки.

З моменту вступу норми в дію відносини між сторонами будуються в рамках її приписів. Зв'язки, які існували на момент прийняття норми, упорядковуються як того вимагає норма та набувають характеру юридичних зв'язків або правових відносин. Оскільки йдеться про кримінально-правові норми, то ці юридичні зв'язки будуть кримінально-правовими відносинами.

Кримінально-правові відносини завжди мають державно-владний характер, тобто один із суб'єктів завжди наділений державою владними повноваженнями щодо інших суб'єктів. Виникнення кримінально-правових відносин – це, по суті, об'єктивізація загальної волі держави в реальній поведінці конкретних суб'єктів. Цей процес складається з трьох послідовних етапів: 1) визначається необхідність і можливість встановлення конкретного кримінально-правового відношення; 2) створюється відповідна юридична конструкція, своєрідний абстрактний макет (склад) кримінального відношення, що закріплюється у певних кримінально-правових нормах; 3) це реалізація норм і, як наслідок, виникнення сталих правових зв'язків між адресатами норм, тобто кримінально-правових відносин.

Відзначають, що взаємодія особи, яка вчинила злочин, і суду та спеціальних органів держави, врегульована нормами кримінального права і здійснювана в рамках певних правовідносин, що називаються кримінально-правовими відносинами [200, с.29]. Ряд учених вважає, що ці правовідносини виникають з моменту вчинення злочину, а інші – або з моменту порушення кримінальної справи, або притягнення особи як обвинуваченого, або навіть з моменту винесення чи набуття законної сили обвинувального вироку суду. Відповідь на це та інші питання залежить від розуміння того, що являють собою ці правовідносини, який зміст їх структурних елементів, в чому полягає їх взаємодія, в якому співвідношенні перебувають кримінальна відповідальність та аналізовані правовідносини тощо [200, с.29-30].

Вважається, що з моменту, коли особа вчинила злочин, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, в силу яких у такої особи та держави виникають взаємні права та обов'язки. Злочинець зобов'язаний

засудити осуду за вчинений злочин, а також позбавлень та обмежень, передбачених КК України. У той же час він має право, щоб до нього було застосовано саме ту статтю КК України, яка передбачає вчинене ним діяння; призначено покарання лише у межах санкції даної статті; враховано відповідні положення Загальної та Особливої частин КК України тощо. Своєю чергою держава повноважна засудити злочинця та вчинене ним діяння, а також обмежити його правовий статус у межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та строків погашення або зняття судимості, проте при цьому зобов'язана забезпечити правильну кваліфікацію вчиненого, призначення покарання відповідно до вимог КК України з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, особи винного, а також обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання тощо. *Взаємні права й обов'язки сторін* в аналізованих правовідносинах становлять його *юридичний зміст* [200, с.30] (курсив наш – А. Д.). Вони об'єктивно виникають з моменту вчинення злочину незалежно від того, чи злочин виявлений органами держави, чи ні (доказом цього є хоча б те, що строки давності відповідно до ст. 49 КК України починають обчислюватися саме з дня вчинення злочину). Процесуальні ж акти порушення кримінальної справи, притягнення особи як обвинуваченого або винесення обвинувального вироку не породжують і не створюють кримінально-правових відносин, а лише констатують їх, оскільки і до винесення цих актів між злочинцем і державою уже виникли реальні юридичні відносини.

Суб'єктами таких відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого – держава, насамперед, в особі органів дізнання, слідства і прокуратури. Ці правовідносини є динамічними, бо увесь час розвиваються, уточнюються і змінюються в результаті дій суб'єктів з реалізації їх взаємних прав і обов'язків (наприклад, винний може з'явитися із зізнанням, активно сприяти розкриттю злочину, відшкодувати заподіяну шкоду тощо, що зрештою породжує у відповідних органів і посадових осіб обов'язок врахувати ці обставини при визначенні міри відповідальності). На певному

етапі розвитку правовідносин органом, що представляє державу, виступає суд. «Саме обвинувальний вирок суду, – зазначає М.І. Бажанов, – *остаточно засвідчує існування кримінальних правовідносин* (курсив автора) [200, с.30-31]. Вирок є формою вираження державного осуду злочинця і вчиненого ним діяння та індивідуалізує вид і міру тих обмежень, яким має бути піддано засудженого. Таким чином, із моменту набуття законної сили обвинувальним вироком правовідносини досягають своєї повної визначеності.

Об'єктом таких правовідносин є ті особи, майнові або інші блага особи, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми, за якою особа визнається винною у вчиненні злочину і які визначені обвинувальним вироком суду. Надалі, під час відбування засудженим покарання, суб'єктами, які представляють державу в кримінально-правових відносинах є органи, що відають виконанням призначеного судом покарання. Паралельно з кримінально-правовими тут виникають і розвиваються кримінально-виконавчі правовідносини.

Кримінальні правовідносини, за загальним правилом, існують протягом усього часу відбування засудженим покарання та ще якийсь час після – до моменту погашення або зняття судимості (ст. 89 КК України). Проте кримінально-правові відносини можуть бути припинені і на більш ранньому етапі. Підстави такого припинення можуть бути різними, наприклад, смерть особи, сплив строків давності (ст.ст.49, 80 КК України), звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст.45-48 КК України), видання акта амністії або помилування (ст.ст.85-87 КК України) тощо [200, с.30-31].

Особливості кримінально-правових відносин полягають у тому, що вони виникають із приводу забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності та інших законодавчо визначених суспільних відносин і цінностей; регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину; для них характерна наявність обов'язкових суб'єктів (зокрема, органів дізнання, досудового слідства, прокуратури,

суду); коло прав та обов'язків їх учасників чітко визначене законом; всі кримінально-карані діяння мають бути описані в законі про кримінальну відповідальність; вони виникають, змінюються і припиняються кримінально-правові відносини на підставі певного юридичного факту, яким є злочин.

На підставі аналізу конструкції кримінально-правових відносин з'ясовано, що вона включає: 1) об'єкт – права і свободи людини і громадянина, власність та інші законодавчо визначені суспільні відносини і цінності; блага особи, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми; 2) суб'єкт – учасниками кримінально-правових відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого – держава, що виступає в особі уповноважених на те органів (це, зокрема, органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, суд); 3) зміст – характеризується особливим колом прав та обов'язків учасників правовідносин, зазначені суб'єкти (органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, суд) мають право і зобов'язані притягнути особу до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин і застосувати до неї покарання чи вжити інших кримінально-правових заходів. Особа, яка вчинила злочин, зобов'язана понести покарання та інші обмеження, пов'язані з кримінальною відповідальністю, і має право вимагати, щоб це повністю відповідало положенням кримінального закону.

3.3.2. Конструкція складу злочину

Склад злочину - це своєрідна юридична абстракція (конструкція), що встановлена наукою кримінального права. Чинний КК України не містить загального поняття складу злочину. Його формулювання базується на законодавчому визначенні підстави кримінальної відповідальності (ч.1 ст.2 КК України), матеріально-формальному понятті злочину (ст.11 КК України) та теоретичному узагальненні ознак складів злочинів, передбачених нормами Особливої частини КК України. Визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочином є винятковим правом законодавця. З іншого

боку, у чинному законодавстві міститься вичерпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, що тепер визначені як злочинні.

Відомо, що тільки сукупність вказаних у законі ознак, суттєвих для визначення суспільної небезпеки та характеру певного виду злочину, утворює склад злочину, факт встановлення якого і є підставою для кримінальної відповідальності та кваліфікації злочину за певною статтею КК України. Ст.2 КК України як підставу кримінальної відповідальності визначає факт «вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбачений цим Кодексом». Законодавче визначення підстави кримінальної відповідальності надає можливість виділити характерні риси складу злочину [201, с.64]. По-перше, відомо, що кожне суспільно небезпечне діяння володіє різноманітними ознаками об'єктивного та суб'єктивного характеру. Але при цьому кримінальним законом повинні бути закріплені, насамперед, стійкі, постійні й типові для більшості діянь ознаки. Оскільки поняття складу злочину як підстави кримінальної відповідальності тісно пов'язане з поняттям злочину як суспільно небезпечного діяння, то ці ознаки повинні в своїй сукупності визначати рівень суспільної небезпеки діяння взагалі, а кожна з них окремо - впливати на ступінь суспільної небезпеки зокрема.

По-друге, склад злочину – це законодавче поняття про злочин, що вказує лише на ті його ознаки, що закріплені в законі про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст.3 КК України «законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Тобто ознаки складу злочину встановлюються лише кримінальним законом, а не будь-якими іншими законодавчими актами, за деякими винятками.

Зазначається, що законодавець не в змозі (та у цьому і немає необхідності) виділити і нормативно закріпити всю сукупність ознак конкретного злочину. Тому законодавець виділяє з усієї сукупності ознак, що

характеризують той чи інший злочин, найбільш важливі, значущі і найбільш типові, що однаково притаманні всім злочинам певного виду [200, с.88]. Отже, обсяг ознак, що характеризують конкретно вчинений злочин, значно ширший за обсяг тих юридично значущих ознак, що визначають суспільно небезпечні діяння певного виду як злочинні. Водночас склад злочину виступає і як більш широке поняття, бо містить характеристику не одного конкретного злочину, а всіх злочинів певного виду. Тому при встановленні ознак складу в конкретно вчиненому злочині потрібно йти не шляхом їх ототожнення, а через їх виявлення у вчиненому діянні та зіставлення з ознаками (елементами) видового поняття складу злочину, закріпленого в кримінальному законі.

Формулюючи ознаки конкретного складу злочину, законодавець завжди виходить із тих закріплених у нормах Загальної частини КК України ознак злочину, що мають загальний характер і входять до складу будь-якого злочину. Наприклад, завжди враховуються закріплені у ст.ст.18, 19 і 22 КК України вимоги, що стосуються суб'єкта злочину (фізична, осудна особа, яка досягла визначеного в законі віку). Тому вже при конструюванні конкретних кримінально-правових норм нема необхідності кожного разу вказувати на вимоги, що належать до загальної характеристики суб'єкта злочину. Так само нема необхідності у кожній статті КК України розкривати зміст умислу та необережності, оскільки зміст цих понять закріплено у ст.ст.24 і 25 КК України.

Відомо, що в кримінально-правовій нормі закріплюються вказані ознаки з урахуванням дій виконавця в закінченому злочині. Відобразити ж у конкретній нормі особливості цих злочинів з урахуванням стадій вчинення злочину і різної ролі в ньому всіх співучасників нема необхідності, оскільки ці особливості, зрештою, мають загальний, типовий для всіх злочинів характер і тому вони закріплені в Загальній частині КК України: (ст.ст.13-16, а також у ст.ст.26-28 КК України).

Завдяки дослідженням німецького вченого Белінга, під складом злочину у вузькому значенні слова почали розуміти опис у законі індивідуальних ознак злочину, що характеризують притаманний для даного злочину зміст, за яким він відрізняється від інших злочинів.

Відомий російський учений-юрист М.С. Таганцев визначив склад злочину як сукупність своєрідних рис або ознак, на підставі яких злочинне діяння входить до групи юридичних відносин як кримінально карана неправда [202, с.141].

У сучасному вітчизняному кримінальному праві найбільшого поширення набуло поняття складу злочину, сформульоване А.Н. Трайніним, який визначив склад злочину як сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин [203, с.59-60].

Тому склад злочину – це його законодавча модель, без якої конкретне діяння не можливо визнати злочинним. Склад злочину – це, насамперед, сукупність передбачених законом ознак. Відсутність хоча б однієї з цих ознак свідчить про відсутність складу злочину загалом, що відповідно до кримінально-процесуального законодавства України (п.2 ст.6, ст.213, ст.324 КПК України) усуває можливість настання кримінальної відповідальності.

Поряд зі складом конкретного злочину в теорії кримінального права виділяють загальне поняття складу злочину. Вчення про загальне поняття складу злочину ґрунтується на теоретичному узагальненні всіх типізованих ознак, властивих всій сукупності складів конкретних злочинів. Слід погодитися з тим, що це не законодавче, а теоретичне поняття [200, с.90-91]. У ньому узагальнено ознаки, що характеризують об'єктивні та суб'єктивні ознаки всіх складів злочинів, передбачених чинним кримінальним законодавством.

І.В. Красницький пропонує таке визначення складу злочину як теоретичної конструкції : «Це науково обґрунтована система об'єктивних та суб'єктивних ознак, які використані законодавцем при визначенні суспільно

небезпечних діянь як злочинів» [204, с.318]. Наука кримінального права визначає поняття складів окремих груп злочинів, що посягають на однорідні суспільні відносини. Склади певних злочинів (вбивство, грабіж, контрабанда тощо) визначаються відповідними нормами закону про кримінальну відповідальність. Диспозиціями цих норм передбачено найбільш характерні та специфічні ознаки, притаманні конкретному злочину. Склади конкретних злочинів охоплюють не лише закінчений злочин, а й готування чи замах на злочин, а також дії співучасників у вчиненні злочину. Причому склади таких злочинів визначаються не лише за допомогою норм Особливої частини КК, а й з використанням норм Загальної частини КК України (ст.ст.14, 15, 26, 27, 28, 29, 30), що містять у собі характеристику як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак зазначених різновидів злочинної діяльності.

У нормах Загальної частини містяться тільки ті суб'єктивні та об'єктивні ознаки складу, що притаманні всім злочинам чи багатьом з них. Саме ці ознаки в поєднанні з ознаками, описаними у конкретних нормах Особливої частини, і утворюють склад конкретного вчиненого злочину. Коли говориться, що всі ознаки будь-якого складу включені в кримінальний закон, то при цьому враховується, що ці ознаки зовні не завжди очевидні, бо вони певною мірою формалізовані, і у самому тексті закону можуть зазначатися як безпосередньо, так і через систему юридичних понять і категорій.

Наприклад, у ст. 185 КК України докладно закріплені ознаки складу крадіжки як таємного викрадення чужого майна. Тут визначено предмет посягання (чуже майно), описано характер дії (таємне викрадення), однак нічого не сказано про суб'єкта злочину, форму вини й інші ознаки цього складу. Усі ці ознаки мають загальний характер і тому закріплені в нормах Загальної частини, до яких і потрібно звертатися. Наприклад, зі змісту ст.18, 19 і 22 КК України випливає, що суб'єктом крадіжки може бути лише осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Порівняльний же аналіз ст.ст.24 і 185 КК України свідчить, що крадіжка як діяння, свідоме і цілеспрямоване на одержання наживи, може бути вчинена лише з прямим умислом. Зважаючи

на місце розташування ст. 185 КК України у системі Особливої частини (Розділ 6 «Злочини проти власності»), бачимо, що об'єктом крадіжки є відносини власності.

Склад злочину являє собою юридичне поняття про злочини певного виду (склад крадіжки, убивства, зґвалтування тощо), у якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні їх ознаки. Тому, наприклад, крадіжки, вчинені різними особами, завжди відрізняються тією чи іншою мірою одна від одної своїми особливостями, але склади цих крадіжок тотожні, однакові. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що обсяг ознак злочину і складу злочину є різним. З одного боку, обсяг ознак злочину ширший за обсяг ознак складу, оскільки він містить лише найзагальніші, типізовані, тобто властиві усім злочинам певного виду, ознаки. З іншого – склад злочину ширший від кожного конкретного злочину, бо він має ознаки не одного конкретного злочину, а всіх злочинів певного виду.

Різним є практичне призначення понять загального і конкретного складів злочинів. Загальне поняття складу злочину як наукова абстракція є засобом пізнання конкретних складів, містить рекомендації з їх конструювання, дозволяє здійснювати їхню наукову класифікацію. У конкретному ж складі злочину – всі описані у законі ознаки певного виду злочинів. Тому встановлення цих ознак у суспільно небезпечних діях особи свідчить, що вона вчинила злочин.

Слід погодитися з твердженнями про те, що, по-перше, склад злочину являє собою визначену сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне; по-друге, тільки в кримінальному законі встановлюється сукупність зазначених ознак; по-третє, перелік складів злочинів, передбачених законом, є вичерпним; по-четверте, тільки у складі злочину визначається характер та обсяг відповідальності за вчинений злочин [200, с.91].

Значення складу злочину у тому, що з урахування його можна провести чітке розмежування між злочином і проступком, відмежувати один

злочин від іншого, визначити межі розслідування, оскільки основним завданням слідства є встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину. У законодавчій практиці за допомогою ознак складу злочину здійснюється криміналізація (декриміналізація) суспільно небезпечних діянь. Значущість складу злочину і у вирішенні питань про злочинність чи ні того чи іншого діяння, правильну кваліфікацію вчиненого і точне застосування закону. У рамках самого вчення про склад злочину досліджуються і розвиваються всі основні інститути кримінального права.

Відповідно до ч.1 ст.2 КК України «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою, суспільно небезпечного діяння, що містить у собі склад злочину, передбаченого цим Кодексом». У цій нормі відбито найважливіше значення складу злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і жодні інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. Таким чином, склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є все необхідне для кримінальної відповідальності [200, с.92].

При дослідженні складного явища його спочатку поділяють на певні складові, які дослідити простіше, а згодом, об'єднуючи вже досліджені складові в одне ціле, формують уявлення про явище загалом. Склад злочину утворюють чотири елементи, а саме: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона. Його юридична конструкція і є відображенням цих елементів.

Кожен з елементів складу злочину характеризується певними ознаками. Так, до ознак об'єкта злочину, крім суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, віднесено предмет злочину. Об'єктивну сторону характеризують дія (бездіяльність), злочинні наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) та наслідками, що настали, час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину. Суб'єкта

злочину характеризують осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність, посадове становище, відношення до військової служби тощо, а суб'єктивну сторону – вина, мотив, мета та емоційний стан.

З ознак, що наповнюють правовий зміст елементів складу злочину, обов'язковими (необхідними) є ознаки складу злочину, притаманні всім злочинам без винятку. Відсутність таких ознак свідчить про відсутність певного елемента складу злочину і, відповідно, самого складу злочину. До таких обов'язкових ознак складу злочину належать: суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом; злочинна дія (бездіяльність); ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність); вина (умисел або необережність). Факультативними (необов'язковими) ознаками, притаманними не усім, а тільки окремим складам злочину є: предмет злочину; злочинні наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідками, що настали, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину; ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, державно-правове становище тощо); мотив, мета та емоційний стан.

У тих випадках, коли названі ознаки вказані безпосередньо, у законі про кримінальну відповідальність вони стають обов'язковими для даного складу злочину і підлягають встановленню і доказуванню. Так, склад одержання хабара (ст.368 КК України) фіксується лише за умови, що суб'єкт цього діяння – службова особа. Розподіл ознак на обов'язкові та факультативні має сенс тільки на рівні загального поняття про склад злочину, а для конкретного складу (наприклад, крадіжки чи зґвалтування) усі описані в законі ознаки є важливими та обов'язковими.

Окремі елементи та ознаки складу злочину отримали своє законодавче визначення безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність (зокрема, суб'єкт злочину – у ст.18 КК України, осудність – ст.19 КК України, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність – ст.23 КК України). Інші ж (такі, як об'єкт, об'єктивна сторона, предмет, спосіб,

знаряддя, мотив) законодавчого визначення не мають, а характеризуються кримінально-правовою наукою.

Об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди або створюючи загрозу завдання такої шкоди [201, с.79]. Такий висновок ґрунтується на чинному кримінальному законодавстві (ст.ст. 1, 11, 111, 258, 377 КК України). Деякі статті вказують на окремі елементи суспільних відносин, що охороняються (ст.ст. 115-118, 146, 152, 162, 296, 331 КК України), або на різні норми права, що регулюють відповідні суспільні відносини (ст.ст. 143, 202, 213, 223, 236, 240 КК України). У ст.1 КК України наводиться перелік найважливіших, найголовніших об'єктів, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Проте повний і вичерпний перелік міститься в Особливій частині кодексу.

У вітчизняній теорії кримінального права прийнято виділяти такі структурні елементи суспільних відносин: 1) суб'єкти (носії) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин [201, с.80].

Суб'єктами суспільних відносин є держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Чітке встановлення кола учасників суспільних відносин, тобто їх суб'єктного складу, а також їх соціальних функцій у самих відносинах, дозволяє визначити та відокремити ті суспільні відносини, які є об'єктом того чи іншого злочину.

Предмет суспільних відносин – все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини (майно, речі, матеріальні та духовні цінності, сама людина). Соціальний зв'язок як зміст відносин - це певна взаємодія, взаємозв'язок суб'єктів цих відносин.

Загальний об'єкт – вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону (життя, здоров'я, інтереси особи, національна безпека, власність, громадська безпека тощо). Існування загального об'єкта дозволяє розкрити спрямованість злочину на зміну

суспільних відносин, адже суспільна небезпека злочинного діяння і полягає в тому, що воно змінює встановлені у суспільстві відносини. Саме так розуміється загальний об'єкт злочину у ст.1 КК України. Загальний об'єкт об'єднує вичерпне коло суспільних відносин взятих під охорону закону про кримінальну відповідальність. Якщо ж ті чи інші відносини не взяті під охорону, то завдання їм шкоди не є злочином.

Родовий об'єкт – окрема група однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування. Суспільні відносини даного виду становлять собою менш високий рівень узагальненості та охороняються визначеною сукупністю кримінально-правових норм. Родовий об'єкт відображає характер і ступінь суспільної небезпеки окремої групи злочинів, через що є своєрідним критерієм об'єднання окремих злочинів у групи та подальшого розташування таких груп в Особливій частині КК України (наприклад, Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності») [див. табл.10].

Безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він заподіює конкретну шкоду (при вбивстві – життя конкретної особи, при хуліганстві – громадський порядок у конкретному місці).

Об'єктивна сторона – сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [201, с.88]. Об'єктивна сторона визначає: у чому полягає злочин; яким чином він скоюється; у яких умовах місця, часу, обстановки він протікає; за допомогою яких засобів і знарядь він вчинюється. Основні ознаки об'єктивної сторони зазначаються в диспозиціях статей Особливої частини КК (наприклад, шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою – ст. 190 КК України).

Об'єктивна сторона є важливим показником ступеня суспільної небезпеки злочинного діяння. Вона визначає характер заподіяної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, дає можливість відмежувати один злочин від іншого. Об'єктивну сторону необхідно розглядати у взаємозв'язку з іншими елементами складу злочину, а особливо з суб'єктивною стороною, оскільки злочин є завжди свідомим актом волевиявлення суб'єкта злочину.

Відомо, що структурно об'єктивну сторону утворюють: 1) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками (у злочинах із матеріальним складом). Це – основні ознаки, а. факультативними є спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину.

Об'єктивна сторона складу злочину, сформульована у назвах статей Особливої частини КК України словами «дії», «неналежне виконання обов'язків», «ненадання допомоги», «незаконні дії», «несанкціоновані дії», «злочинні дії», вказана у 13 статтях кодексу (≈4% від усіх статей Особливої частини КК України). У назвах інших статей цієї частини вживаються слова «посягання», «примушування», «ухилення», «розголошення». І лише у деяких статтях об'єктивна сторона в назві не вказана, а сформульована у тексті статті (наприклад ст.111 «Державна зрада» – «Державна зрада, тобто діяння, умисне вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності ...»; ст. 113 «Диверсія» – «Вчинення з метою ослаблення держави вибухів ...») [див. табл.10].

Суб'єкт злочину (ч.1 ст.18 КК України) – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно до чинного КК України суб'єктами злочину можуть бути громадяни України, особи без громадянства, іноземці, що не володіють дипломатичним імунітетом. Питання про кримінальну відповідальність дипломатів та деяких інших категорій осіб, які не

підлягають юрисдикції українського суду, вирішується дипломатичним шляхом.

Досягнення встановленого законом віку є однією з обов'язкових умов притягнення особи до кримінальної відповідальності. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч.1 ст.22 КК України).

Осудна особа – це фізична особа, яка за віком і станом психічного здоров'я може усвідомлювати свої діяння (усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку) і керувати ними під час вчинення злочину.

Суб'єкт злочину, в тому числі спеціальний («мати», «медичний працівник», «фармацевтичний працівник», «капітан судна», «особи, які керують транспортними засобами», «посадова особа», «працівник державного підприємства, установи чи організації», «особа, яка має право доступу до інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах», «суддя», «свідок», «експерт», «перекладач» «військовослужбовець», «військова службова особа» та ін.) прямо названий у 25 статтях КК України (≈7% від усіх статей Особливої частини КК України). В окремих статтях суб'єкт злочину виводиться не з назви, а зі змісту статті (наприклад, ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці» – «Порушення вимог законодавства чи інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності...») [див. табл.10].

Суб'єктивна сторона визначається як внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків [205, с.129].

Суб'єктивна сторона – це психологічний зміст злочину, його внутрішня (щодо об'єктивної сторони) сторона. Сутність визначення цього елемента складу злочину пов'язується із психічним ставленням суб'єкта, яке

розглядається та враховується лише відносно суспільно небезпечного діяння та його наслідків і повинно характеризуватися конкретною формою вини.

До ознак, які утворюють суб'єктивну сторону складу злочину, віднесено вину, мотив, мету злочину, емоційний стан. Вина – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину, мотив і мета – факультативні ознаки суб'єктивної сторони, вони вимагають свого встановлення лише у тих випадках, коли про це прямо зазначено у законі (в диспозиціях статті Особливої частини КК України) або коли вони однозначно впливають із змісту злочину.

Основні критерії, які характеризують вину - зміст, її сутність, форма та ступінь. Ознаки, які утворюють суб'єктивну сторону, в реальній дійсності становлять єдине ціле. Суб'єктивна сторона складу злочину прямо зазначена («умисно», «необережно» і т.п.) у 26 статтях Особливої частини КК України (≈7% від усіх статей Особливої частини КК України).

Не торкаючись усіх специфічних ознак складу злочину як юридичної конструкції в кримінальному праві, наголосимо на ряді принципових моментів, а саме: – склад злочину як галузева юридична конструкція – це реально існуючий компонент «правової матерії» — один із засобів виразу змісту кримінального права; – цей компонент відносно самостійний — за своїм змістом і будовою він не співпадає ні з кримінально-правовою нормою загалом (так званою логічною нормою), ні з окремими нормативними приписами чи дефініціями окремих термінів; – за допомогою складу злочину як юридичної конструкції у кримінальному праві фіксується (моделюється) певний тип суспільно небезпечної поведінки, який законодавець визнає злочином певного виду; – склад злочину як юридична конструкція є засобом виразу змісту кримінального права досить високого рівня системності. Отже, зважаючи на зазначене, для найменування цієї юридичної конструкції в кримінальному праві доцільно використати термін «юридичний склад злочину», адже це своєрідна юридична абстракція (конструкція), що встановлена наукою кримінального права.

3.4. Використання юридичних конструкцій в кримінально-процесуальному законодавстві

3.4.1. Конструкція кримінально-процесуальних правовідносин

Кримінально-процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами кримінально-процесуального права відносини, що виникають, розвиваються, змінюються і припиняються у сфері кримінального судочинства [206, с.25]. Кримінально-процесуальні відносини, як справедливо зазначає М.С. Строгович, являють собою правову форму діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і суду, а сама ця діяльність є змістом кримінально-процесуальних відносин [207, с.34].

Кримінально-процесуальні відносини – це, по-перше, правовідносини між органом дізнання, особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором та судом; по-друге, це правовідносини вказаних суб'єктів процесу з потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим та іншими учасниками процесу, а також правовідносини цих учасників процесу між собою [208, с.15].

Органи й особи, які беруть у них участь, називаються суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин. Здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин породжує відповідні процесуальні обов'язки інших.

Кримінально-процесуальні відносини виникають при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ між органами дізнання, досудового слідства, прокуратурою і судом, а також між цими органами і підозрюваними, обвинуваченими, потерпілими, свідками, понятими, експертами, спеціалістами та іншими особами, між громадськими організаціями і трудовими колективами.

Науковці визначають особливості кримінально-процесуальних правовідносин, які полягають у тому, що вони виступають тільки у формі правовідносин; органічно пов'язані з кримінально-правовими відносинами; виникають, розвиваються, змінюються і припиняються у нерозривному зв'язку з кримінально-процесуальною діяльністю; характеризуються

особливим колом суб'єктів; відрізняються специфікою прав і обов'язків суб'єктів [209, с.31-52].

Враховуючи специфіку завдань кримінально-процесуальної діяльності, підкреслимо, що для процесуального права характерний імперативний метод правового регулювання. Одним із суб'єктів кримінально-процесуальних відносин завжди є орган держави, наділений владними повноваженнями. За наявності певного юридичного факту він здійснює визначені йому законом дії, реалізуючи свої повноваження.

Орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя (суд) наділені правом вимагати від громадян, службових осіб підприємств, установ, організацій відповідної поведінки і вживати заходів кримінально-процесуального примусу в разі невиконання цих вимог. Процесуальні дії та рішення органу дізнання, слідчого, прокурора, судді (суду) є не тільки засобом виконання їх обов'язків з викриття й розслідування злочинів, викриття винних та їх покарання, а й засобом забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу. Наприклад, застосовуючи своє право подати заяву про вчинений злочин, громадянин вступає у відповідні правовідносини з державним органом, а той зобов'язаний прийняти заяву, пояснити представнику відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину і за наявності в заяві, що надійшла, достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, порушити кримінальну справу.

У процесі реалізації передбачених нормами права кримінально-процесуальних прав і обов'язків відбувається зміна правовідносин, що виникли. Кримінально-процесуальні відносини виникають, змінюються, припиняються в процесі кримінально-процесуальної діяльності на різних стадіях кримінального процесу.

Більшість учених схиляється до думки, що кримінально-процесуальні відносини на стадії судового розгляду виникають, розвиваються, змінюються і припиняються під керівництвом процесуальною діяльністю головуєчого в судовому засіданні. В основі – процесуальні норми. Головуючий відкриває

судове засідання, керує судовим розглядом, усуває всі питання, що не стосуються справи. Фактично відносини, що встановлюються між учасниками судового розгляду, поза судом і без його участі не мають процесуального значення, вони не набувають відповідної правової форми і тому не є процесуальними.

Завданням кримінального судочинства відповідно до ст. 2 КПК України є охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть у ньому участь; швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. У зв'язку з цим науковці зазначають, що «основне значення і сутність кримінального процесу полягає у забезпеченні кожній особі через механізм дотримання встановленої законом процесуальної форми права на недоторканість її життя, здоров'я, честі та гідності, інших особистих прав, порушення яких вона зазнає внаслідок розслідування злочину, розгляду справи в суді. Стаючи підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, особа зазнає порушення своїх прав з боку держави. Захист прав такої особи, недопущення безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності – ось мета кримінального процесуального права. Таким чином, у кримінальному судочинстві ... на перший план виходить не та особа, право якої порушене злочинцем, а особа, яка потрапила у сферу кримінальної юстиції та зазнає порушення своїх особистих прав з боку держави у зв'язку із розслідуванням злочину і вирішенням кримінальної справи в суді» [195, с.62].

Юридична конструкція кримінально-процесуальних правовідносин складається з суб'єкта кримінального процесу, об'єкта кримінального процесу та змісту [див. табл.7].

Суб'єкти кримінального процесу. Поняття і класифікація учасників кримінального процесу, коло суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності в КПК України не визначено. У главі 3 КПК України лише

названо учасників процесу, які мають зацікавленість у провадженні справи. Щоправда, законодавець їх коло не обмежує. До учасників (суб'єктів) кримінального судочинства необхідно також зараховувати всіх осіб, діяльність яких і правовідносини між якими становлять сутність провадження у кримінальній справі. У широкому розумінні учасниками процесу є всі особи, які беруть участь у справі, мають процесуальні права і несуть визначені обов'язки. В главі 3 КПК України «Учасники процесу, їх права та обов'язки» названо тільки тих учасників процесу, що, як правило, заінтересовані у розгляді справи. Ні закон, ні правова теорія не обмежують коло учасників процесу тільки тими, що вказані в цій главі.

Учасники кримінального процесу – це всі державні органи, службові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки [206, с.78]. Для визнання особи суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності необхідно, щоб однією із сторін правовідносин були орган влади або службова особа, яка веде процес. Але, на думку Є.Г. Коваленка та В.Т. Маляренка, учасниками кримінального процесу є посадові особи, які вступають у кримінально-процесуальні правовідносини у зв'язку з вирішенням питань про порушення кримінальної справи, при провадженні дізнання, досудового слідства і в судових стадіях на основі норм кримінально-процесуального законодавства [206, с.78].

Учасники кримінально-процесуальної діяльності розрізняються за своїм процесуальним становищем, роллю у процесі, виконують різні кримінально-процесуальні функції і завдання, переслідують різну мету, вступають між собою у різні правовідносини. Тому їх класифікують таким чином:

1. Органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження: орган дізнання (особа, яка провадить дізнання), слідчий, начальник слідчого відділу (відділення,

управління, головного управління), прокурор, суд, суддя, обвинувач. Спільним для них є охорона державних інтересів та виконання функцій, спрямованих на досягнення завдань кримінального процесу. Вони наділені владно-розпорядчими повноваженнями та повинні бути особисто не заінтересовані в результатах розгляду справи.

2. Особи, які мають або відстоюють власні інтереси: підозрюваний, обвинувачений, правопорушник у справах протокольної форми досудової підготовки матеріалів, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

3. Особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб: захисник, представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, законний представник неповнолітнього.

4. Особи, які сприяють кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя: свідок, поняті, перекладач, спеціаліст, експерт, секретар судового засідання та ін. Ці учасники кримінального процесу сприяють кримінальному судочинству виконуючи завдання, покладені на них законом [206, с.79].

Учасники процесу характеризуються тим, що вони: а) беруть участь у справі на підставах і в порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом за умови, що немає обставин, за яких закон виключає можливість їх участі у справі; б) мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації); в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку; г) вступають у процесуальні правовідносини; д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників; е) мають проявляти толерантність, поважати честь і гідність інших учасників процесу; є) мають право на забезпечення особистої безпеки [208, с.126-127].

Аналіз конструкції кримінально-процесуальних правовідносин в КПК України показав, що її елементи закріплені в тій частині кодексу, яка регулює загальні засади судочинства [див. табл.7]. Особливостями конструкції

правовідносин є: 1) об'єкт кримінально-процесуальних правовідносин, що виводиться із завдань судочинства (ст.2 КПК України – охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний); 2) суб'єкт – органи і особи, які беруть у них участь, одним із суб'єктів процесуальних відносин завжди виступає орган держави, наділений владними повноваженнями; 3) зміст – відрізняється специфікою прав і обов'язків суб'єктів; здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин породжує відповідні процесуальні обов'язки інших.

На нашу думку, доцільно в окремій статті КПК України перерахувати всіх учасників процесу. Наприклад, доповнити статтею «Особи, які беруть участь у справі» у такій редакції: «Особами, які беруть участь у справі є обвинувачений, підозрюваний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, органи дізнання і досудового слідства...».

В окремій статті «Особи, які є іншими учасниками процесу» слід зазначити цих осіб, виклавши статтю у такій редакції: «Учасниками процесу, крім осіб, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач». В окремих статтях стосовно кожного суб'єкта доцільно закріпити процесуальний статус, права та обов'язки кожного з них. Наприклад, у статті «Свідок» - 1. Свідком може бути викликана судом кожна особа, якій можуть бути відомі обставини, що належить з'ясувати у справі.

2. Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі та не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати з цього приводу показання;

2) представники в судовому процесі, захисники у кримінальних справах - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

3. Фізична особа має право відмовитися від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

4. Свідок викликається в судове засідання з ініціативи суду або осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, заявляючи клопотання про виклик свідка, повинна зазначити його ім'я, місце проживання (перебування), роботи чи служби та обставини, щодо яких він може дати показання.

5. Свідок зобов'язаний прибути до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

6. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

7. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

8. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність».

3.4.2. Конструкція кримінально-процесуальної форми

Відомо, що процесуальна форма – це специфічна процесуальна гарантія законності правосуддя і прав особи, що є основою процесуальної діяльності всіх осіб, які беруть участь у справі. Це також невід’ємна частина кримінального судочинства. Слідча та судова діяльність у кримінальних справах спрямована на втілення в життя норм кримінального закону і регулюється як кримінальним, так і кримінально-процесуальним правом. В останньому визначено норми, що встановлюють порядок (форму) кримінального судочинства.

Кримінально-процесуальна форма (процесуальний порядок) кримінального процесу є правовою формою діяльності органів розслідування, прокуратури і суду щодо порушення кримінальних справ, їх розслідування і вирішення, а також учасників процесу та інших осіб, притягнених до справи в тій чи іншій якості, і відносин, пов’язаних з цією діяльністю.

Кримінально-процесуальна форма утворює врегульований, обов’язковий правовий режим провадження у кримінальних справах. Це сукупність встановлених процесуальним законом умов, за яких провадиться як діяльність загалом, так і кожна процесуальна дія зокрема, приймається кожне рішення у справі, і якими визначаються зв’язок і послідовність провадження дій і прийнятих рішень [206, с.19]. Кримінально-процесуальна форма судочинства повинна забезпечувати як можливість встановлення об’єктивної істини, так і надійний захист прав і свобод людини, справедливість прийнятих рішень.

Процесуальна форма – це відповідні змісту і принципам кримінального процесу, передбачені кримінально-процесуальним правом

умови, послідовність та порядок діяльності учасників процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття юридичних рішень, а також режим документування процесуальної діяльності, покликані забезпечити розв'язання завдань та досягнення мети кримінального процесу [208, с.21]. Процесуальна форма покликана забезпечити встановлення об'єктивної істини у справі та правильне застосування закону. Процесуальна форма створює детально врегульований, обов'язковий, стабільний та захищений державою правовий режим провадження у кримінальних справах, покликаний забезпечувати істину, свободу і справедливість.

Процесуальна форма повинна відповідати вимогам: доцільності (забезпечувати швидке, безпомилкове й ефективне правосуддя); простоти (бути вільною від непотрібних бюрократичних формальностей); надійності (гарантувати досягнення істини й справедливості); толерантності (забезпечувати повагу до прав і свобод людини); ясності, моральності та етичності. Вона повинна бути пронизана духом поваги до честі і гідності особи, захисту прав і свобод людини [208, с.21].

У процесуальній формі дістає своє вираження зміст кримінального процесу. Законодавець встановлює порядок судочинства відповідно до поставлених завдань, змісту і характеру слідчої і судової діяльності. Цим зумовлюється як структура процесу, його побудова загалом, а насамперед принципи, що лежать в його основі, так і порядок кожної стадії. Процесуальна форма безпосередньо впливає на зміст кримінального судочинства, яке прямо залежить від тієї чи іншої побудови процесу.

Кримінально-процесуальна форма:

- забезпечує умови послідовного здійснення демократичних принципів кримінального судочинства;
- створює стабільний, стійкий, юридично визначений режим провадження по кримінальним справах і покликана забезпечити законність у

діяльності суду, органів дізнання і досудового слідства, а також прокурорського нагляду по кримінальних справах;

- містить умови, покликані забезпечити активність органів прокуратури, досудового слідства і суду в боротьбі із злочинністю (своєчасність порушення ними кримінальних справ за наявності приводів і підстав для цього, вжиття всіх передбачених законом заходів до розгляду їх у суді);

- містить гарантії прав і законних інтересів громадян – обвинуваченого, потерпілого та інших осіб, які притягаються до справи, або інтереси яких зачіпаються у процесі провадження;

- створює умови, що забезпечують повноту, всебічність і об'єктивність досліджування обставин справи, як кожної з них окремо, так і в їх сукупності, встановлення істини, правильне і справедливе застосування закону;

- включає засоби, що забезпечують можливість виявлення у процесі провадження по справі причин і умов вчинення злочину і прийняття процесуальних заходів попередження злочинів у майбутньому;

- має важливе значення для авторитету суду і переконливості його вироку, здійснення виховного і загально запобіжного ефекту кримінального судочинства [210, с.12].

Зміст загальних умов судового розгляду, а саме: безпосередність, усність судового розгляду (ст.257 КПК України); незмінність складу суду при розгляді справи (ст. 258 КПК України); керівне становище головуєчого в судовому засіданні (ст. 260 КПК України); рівність прав сторін у судовому процесі (ст. 261 КПК України) тощо, свідчить, що вони є такими процесуальними формами кримінального процесу, в яких закріплюються специфічні процесуальні гарантії законності правосуддя і прав особи.

Законність вимагає найсуворішого дотримання гарантій особи від зловживання владою і свавілля. Завдання суду і прокуратури в судовому процесі полягає у забезпеченні такого ведення процесу, в ході якого суворо

виконуються вимоги закону, охороняються права та законні інтереси усіх осіб, які беруть участь у справі, виконуються усі, без винятку, норми права. Система правових гарантій стоїть на твердих, непохитних основах законності.

Отже, порядок провадження кримінальних справ устанавлюється кримінально-процесуальним законом, який забезпечує компетентним органам влади, що ведуть кримінальне судочинство, нормальне функціонування, гарантує обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, цивільному позивачеві і всім іншим особам реалізацію належних їм процесуальних прав та обов'язків.

Аналіз КПК України на предмет використання конструкції кримінально-процесуальної форми показав, що ця юридична конструкція виводиться зі змісту відповідних статей КПК України і включає порядок розгляду справ судами різних інстанцій та процесуальні документи [див. табл.8].

Як зазначалося, необхідно привести у відповідність найменування стадій процесу у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинстві. Коли йдеться про зміни у КПК України, то на нашу думку, слід назву глави 23 цього кодексу «Загальні положення судового розгляду» змінити на «Судовий розгляд справи», додати у КПК України (на зразок ЦПК України та Кодексу адміністративного судочинства України [211]) розділ «Перегляд судових рішень», який буде складатися з глав «Апеляційне провадження» (замість глави 29 чинного КПК України «Подача апеляцій»), «Касаційне провадження», додати до КПК України главу «Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами».

3.5. Особливості юридичних конструкцій приватного та публічного права

Для виявлення особливостей юридичних конструкцій у приватному та публічному праві видається необхідним з'ясувати їх поняття і сутність, а також критерії їх розмежування. Це пов'язано з тим, що, попри довгу історію існування доктрини дуалізму права, і на теперішній час мають місце багато концептуальних підходів до розв'язання цієї проблеми.

Існують різні точки зору щодо поняття публічного та приватного права. Для прикладу наведемо деякі з них. Так, публічне право визначають як функціонально-структурну підсистему права, що регулює відносини у сфері державної влади та виконавчо-розпорядчої, судової та комп'ютерної діяльності, а приватне право – як сукупність норм різних галузей права, що регулює відносини, які забезпечують приватні інтереси, автономію та ініціативу індивідуальних юридично рівноправних власників в їх майновій діяльності і особистих відносинах [75, с. 103,104].

О.Ф. Скакун публічне право визначає як «сукупність узгоджених норм, які регулюють державні, міждержавні і суспільні відносини; структурно розподілені по галузях, підгалузях та інститутах...», а приватне право – як «сукупність узгоджених норм, які регулюють майново-вартісні та особисті немайнові відносини; структурно розподілені по галузях, підгалузях та інститутах...» [19, с. 390-391]. Г.Г. Шмельова під публічним правом розуміє систему юридичних норм, які регулюють владні (вертикальні) відносини імперативним методом, а під приватним правом – систему юридичних норм, які регулюють рівносторонні (горизонтальні) відносини диспозитивним методом [40, с. 16]. Л.А. Луць визначає публічне право як підсистему норм права, що регулює відносини між юридично підпорядкованими суб'єктами імперативним методом, а приватне право як підсистему норм права, що регулює відносини між юридично рівними суб'єктами диспозитивним методом [41, с. 156]. Інші науковці під публічним правом розуміють сукупність галузей права, предметом регулювання яких є

відносини у сфері реалізації публічних (державних) інтересів за допомогою імперативного методу регулювання; під приватним правом – сукупність галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою диспозитивного методу регулювання [111, с. 255].

Під публічним правом також розуміють систему норм, що врегульовують відносини між державними органами та між державою й особою (суспільством), під приватним правом – систему норм, що врегульовують відносини між приватними фізичними й юридичними особами [212, с.260]. Різниця у розумінні різними науковцями публічного та приватного права в основному зводиться до того, що є критеріями їх формування.

Існує думка, що поділ права на приватне та публічне має «найзагальніший характер, є в основному доктринальним» [213, с.158]. Проте такий поділ має і практичну значимість: не можуть бути однаково врегульованими публічні та приватні суспільні відносини. Про це йшлося ще під час обговорення питання щодо дуалістичної будови системи права у 30-40-х роках ХХ ст. радянськими вченими [214, с.86-107]. Аналіз праць, присвячених розмежуванню публічного та приватного права, показав, що критеріями такого розмежування є:

- 1) приватний інтерес, що охороняється нормою права та публічний інтерес;
- 2) юридична централізація у публічному праві і децентралізація у приватному праві, тобто відповідно імперативний і диспозитивний методи;
- 3) характер норм права – примусово-зобов'язальний (імперативні норми) у публічному праві та субсидіарний (диспозитивні норми) у приватному праві; при цьому зазначається, що «норми приватного права діють лише у тих випадках, коли сторони не домовилися про інше, тоді як норми публічного права підлягають застосуванню незалежно від поглядів учасників правовідносин» [215, с.80];

4) суб'єктний склад відносин, що регулюються – у приватному праві – рівноправність суб'єктів, (приватне право регулює відносини індивідів між собою); у публічному – підпорядкування та субординація (публічне право регулює відносини індивіда з державою);

5) ініціатива конкретних суб'єктів у виникненні суб'єктивного права [39, с.101-104]. Ш.В. Калабеков пише, що «публічні суб'єктивні права виникають з норм, які видані законодавцем, а приватноправові – з норм, що є результатом узгодження конкретних інтересів суб'єктами права, на основі їх взаємного та вільного волевиявлення. Приватне право можна визначити як сукупність диспозитивних норм законодавства і правил поведінки, які формулюються самими суб'єктами права, для реалізації власних інтересів, обов'язкових для суду та інших державних органів» [39, с.102]. Далі цей науковець зазначає, що «зміст приватного права ніколи не залишається незмінним. ...В міру усвідомлення державою свого соціального призначення, сфера приватної ініціативи почала піддаватися ревізії зі сторони публічного права, що набирало обертів. Але мета такого втручання повинна бути спрямована перш за все на *захищеність приватноправових норм* (виділено автором) зі сторони держави. Проникнення публічно-правових начал у сферу приватної ініціативи повинно насамперед мінімізувати зловживання, які невідворотні в класичному (чистому) приватному праві. ... Держава повинна захищати не будь-які приватно-правові норми, а лише ті, які відповідають наступним умовам: *не порушують принципи права, не суперечать нормам публічного права, не порушують інтереси інших осіб* (виділено автором) і не використовуються їм на шкоду» [39, с.103].

Подібну точку зору висловив В.Мамутов, який вважає, що «будь-який закон, який приймає держава є публічним явищем» і «якщо публічного інтересу немає, то закон не приймається» [216, с.51]. На його думку, всі нормативні акти держави є за визначенням актами публічними. Приватним може бути лише те, що встановлене приватними особами, а не державою. Закон як публічний акт може відносити вирішення тих чи інших питань на

розсуд окремих суб'єктів права. Тому під приватним правом слід розуміти «правила поведінки, норми, встановлені угодою окремих осіб у наданих їм законом, тобто публічним актом, межах» [216, с.59, 61]. Проте, як справедливо зазначають науковці, приватну угоду між сторонами важко назвати «правом» як це робить В. Мамутов, оскільки праву як соціальному регулятору притаманна ознака загальнообов'язковості норм [215, с.77].

Р.Б. Сивий підкреслює, що «поняття «публічне» може вживатись як у широкому, так і у вузькому розумінні. Право як регулятор суспільних відносин є публічним (у широкому розумінні) явищем, і навряд чи можливо знайти таку правову норму, яка б охороняла виключно приватні інтереси конкретної особи (чи осіб). ...Не заперечуючи «публічності» юридичного права, ми вживаємо цей термін тоді, коли говоримо про галузь права, яка на засадах формальної рівності сторін та свободи їхнього волевиявлення регулює відносини між фізичним та/або юридичними особами» [215, с.77];

б) предмет правового регулювання. Так, В.Попондопуло стверджує, що суспільні відносини як форма породжуються їх змістом – соціальною діяльністю. Тип діяльності (вільна, невільна) визначає режим діяльності її суб'єктів (приватних осіб і публічних органів) і природу відповідних суспільних відносин: 1) приватних відносин, які виникають між приватними особами і пов'язані зі здійсненням ними вільної діяльності, заснованої на приватному інтересі; 2) публічних відносин, які виникають між публічними органами і приватними особами, а також між самими публічними органами і які пов'язані з регламентованою організацією (регулюванням) приватних відносин у публічних інтересах. Оскільки саме суспільні відносини визначають метод правового регулювання, цей науковець робить висновок, що предмет правового регулювання є визначальним критерієм для поділу права на приватне та публічне, а метод правового регулювання - додатковим, похідним. Тому суспільним відносинам, які опосередковують зв'язки між незалежними одна від одної приватними особами, відповідає метод рівності, тому що сама діяльність кожної з цих осіб є вільною,

заснованою на власному інтересі. А суспільним відносинам, які опосередковують зв'язки між взаємно субординованими суб'єктами, відповідає метод влади і підпорядкування, тому що діяльність кожного з них не є вільною: публічний орган діє, суворо дотримуючись своєї компетенції, а зобов'язана особа повинна точно виконувати волю публічного органу [217, с.22];

7) ініціатива захисту порушених прав: у публічному праві ініціатором захисту прав потерпілого виступає орган держави, у приватному праві - сам потерпілий.

Узагальнюючи вищевикладене можна зробити певні висновки щодо ознак приватного та публічного права. Отже, ознаками приватного права можна вважати: його предметом є горизонтальні (рівносторонні) відносини; диспозитивний метод правового регулювання (у правовому регулюванні беруть участь суб'єкти конкретних правовідносин); переважно використовуються дозволи; основним засобом правового регулювання є договір; переважно використовуються правовідновлювальні санкції, ініціатором захисту виступає сам потерпілий; спрямованість на забезпечення приватних інтересів.

Ознаками публічного права є: предметом публічного права є вертикальні відносини (відносини влади-підпорядкування); метод – імперативний (правове регулювання здійснює лише держава); переважно використовуються позитивні зобов'язання та заборони (над дозволами); переважно використовуються каральні санкції, а суб'єктом (ініціатором) захисту прав потерпілого є орган держави; спрямованість на забезпечення публічних інтересів.

У систему приватного права включають цивільне, сімейне і трудове право [218, с.9]; цивільне право, спадкове право, сімейне право, авторське право, патентне право, трудове, земельне, підприємницьке право [39, с.106]. У систему публічного права, як правило, включають норми конституційного, адміністративного, фінансового права, екологічне право, кримінальне право

та процесуальні галузі. Однак, «чисто» публічних або приватних галузей права нема. Науковці вказують на взаємне проникнення публічних засад у галузі приватного права, а приватних засад у галузі публічного права [45, с.402]. Про це свідчить, наприклад, дослідження співвідношення елементів публічного та приватного права у конституційному праві [219, с.47-115]. Тому слід погодитися з думкою тих учених, які вважають, що публічне та приватне право є не сукупністю відповідних галузей права, а являють собою певні системи норм права і є підсистемами у структурі системи права. (Про позиції цих учених йшлося вище).

На підставі викладених положень спробуємо виявити особливості юридичних конструкцій публічного та приватного права. Вони, на нашу думку, зумовлені передусім їх предметом та методом правового регулювання. Відомо, що предметом правового регулювання є сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються позитивним правом, а метод правового регулювання є сукупністю юридичних прийомів (способів) впливу на певну сферу однорідних суспільних відносин.

Предметом публічного права є владні (вертикальні) відносини, один з суб'єктів яких має владні повноваження щодо інших (підпорядкованих) суб'єктів. Його методом є імперативний, елементи (прийоми) якого такі: 1) наділення одного з суб'єктів державно-владними повноваженнями щодо інших суб'єктів; 2) виникнення правовідносин на підставі актів застосування права компетентних суб'єктів; 3) визначення змісту прав і обов'язків суб'єктів самою державою; 4) встановлення самою державою процедури реалізації прав і обов'язків; 5) встановлення каральних санкцій (заходів юридичної відповідальності) за правопорушення.

Це дає підстави зробити такі висновки. По-перше, у публічному праві основними юридичними конструкціями є конструкція владних правовідносин, конструкції актів правозастосування, конструкції процесуальних форм, конструкції складів відповідних правопорушень, конструкція охоронних правовідносин. По-друге, використовуючи вказані

конструкції, законодавець у відповідних нормативно-правових приписах повно і детально визначає зміст кожного елемента цих конструкцій.

Предметом приватного права є рівносторонні (горизонтальні) відносини, суб'єкти яких є юридично рівними, навіть якщо у число їх учасників згідно зі ст.2 ЦК України входять суб'єкти публічного права. Його методом є диспозитивний метод, елементами (прийомами) якого є: 1) наділення всіх суб'єктів рівним правовим статусом; 2) виникнення правовідносин на підставі договорів; 3) визначення змісту своїх прав та обов'язків самими суб'єктами; 4) встановлення самими суб'єктами процедури реалізації своїх прав та обов'язків; 5) встановлення правовідновлювальних санкцій (заходів захисту порушених прав).

Враховуючи значення наведених положень, можемо зробити такі висновки. По-перше, у приватному праві основними юридичними конструкціями є конструкція рівносторонніх правовідносин, договірні конструкції, конструкція захисних правовідносин. По-друге, використовуючи вказані конструкції, зміст їх елементів визначається як законодавцем (у відповідних нормативно-правових приписах), так і конкретними учасниками цих правовідносин і договорів (у відповідних правореалізаційних актах).

Ці висновки підтверджуються також проведенням аналізом ЦК України, ЦПК України, КК України, КПК України на предмет використання в них юридичних конструкцій, результати якого представлені у відповідних таблицях, що містяться у додатках роботи.

Висновки до третього розділу

1. Загальною конструкцією для всіх галузей права, дістала відображення у галузевий кодексах, є юридична конструкція правовідносин. Вона виводиться зі змісту сукупності нормативних приписів проаналізованих галузевих кодексів. Структурні елементи цієї конструкції – суб'єкт, об'єкт, зміст (суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки) – розміщені у різних статтях кодексів. Загалом вона є складною

моделлю структури правовідносин, яка включає моделі структури окремих елементів правовідносин.

2. Юридична конструкція цивільних правовідносин включає: 1) суб'єкт – фізичні особи (в тому числі фізична особа-підприємець, опікун та піклувальник – підрозділ 1 Розділу 2 ЦК України), юридичні особи (в тому числі господарські товариства та виробничі кооперативи – підрозділ 2 Розділу 2 ЦК України), держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади (підрозділ 3 Розділу 2 ЦК України); суб'єкти правовідносин наділяються правосуб'єктністю – цивільною право- та дієдатністю; 2) об'єкт – ті, що передбачені ЦК, – речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага (Розділ 3 ЦК України); 3) зміст – суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (суб'єктивні права – Книга 2 ЦК України; ряд суб'єктивних юридичних обов'язків закріплено у ЦК України - ч.2 ст.286, ч. 3 ст.286, ч.4 ст.286, ч.4 ст.291, ст. 298).

3. Конструкція цивільно-правового договору є складною моделлю, яка включає окремі моделі елементів договору (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми) і загалом відображає суб'єктивний склад договору, його умови (предмет, строк, ціну тощо), права та обов'язки сторін договірних відносин, форму договору. З її використанням сформовані приписи статей, що містяться у главах 52, 53 ЦК України. На основі цієї конструкції утворені конструкції окремих видів договорів, спосіб закріплення яких смисловий.

Договір-правовідношення як самостійна конструкція у складі договірних конструкцій закріплюється текстуально (наприклад, ст.ст. 655, 698, 712, 713, 714, 715, 717, 731, 744, 759, 787, 806, 810, 827, 837 ЦК України). Окремі елементи конструкцій договорів-правовідносин також були використані законодавцем для формування відповідних нормативних приписів (наприклад, ст.ст. 656, 760, 788, 798, 807, 812, 980, 1030, 1078, 1116 ЦК України, в яких йдеться про предмет договорів; ст.ст.720, 733, 746, 813, 818, 829, 838, 984, 1032, 1033, 1034, 1079, 1117 ЦК України – сторони

договорів; ст. ст.658, 659, 660, 662, 667, 689, 721, 725, 739, 740, 749 та ін. – про права та обов’язки сторін договірних правовідносин).

4. На нашу думку, доцільно в окремій статті помістити окремі види договорів, якщо такі є. Наприклад, вказати різновиди договору купівлі-продажу і викласти статтю у такій редакції:

«Стаття «Види договору купівлі-продажу»:

1. Видами договору купівлі-продажу є роздрібна купівля-продаж, продаж товару за зразками, продаж товарів з використанням автоматів, договір найму-продажу, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міна.

2. До цих договорів застосовуються загальні положення про купівлю-продаж або інші договори, елементи яких містяться у договорі, якщо інше не встановлено договором або законом та не суперечить суті зобов’язання.

3. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання окремих видів договорів».

Подібним чином можна сформулювати й інші статті. Зокрема слід доповнити ст.759 «Договір найму» ч.3 у такій редакції: «Різновидом договору найму є договір прокату, договір найму (оренди) земельної ділянки, договір найму будівлі або іншої капітальної споруди, найм (оренда) транспортного засобу, лізинг. Загальні положення про найм поширюються на ці види договорів».

5. Стосовно юридичної конструкції цивільних процесуальних та кримінально-процесуальних правовідносин, то їх елементи закріплені в тій частині кодексів, що регулюють загальні засади судочинства. Особливостями конструкції правовідносин у цих галузях є: 1) загальний об’єкт цивільних процесуальних та кримінально-процесуальних правовідносин виводиться із завдань судочинства, вказаних у перших статтях кодексів; 2) суб’єкт – органи і особи, які беруть у них участь, одним із суб’єктів процесуальних відносин

завжди виступає орган держави, наділений владними повноваженнями; 3) зміст – вказує на специфіку прав і обов'язків суб'єктів.

6. Доцільно об'єднати в одну статтю «Сторони та їх процесуальні права та обов'язки» чинні ст. 30 «Сторони» та ст.31 «Процесуальні права та обов'язки сторін» ЦПК України. У КПК України доцільно в окремій статті «Особа, які беруть участь у справі» перерахувати всіх учасників процесу: «Особами, які беруть участь у справі є обвинувачений, підозрюваний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, органи дізнання і досудового слідства...». В окремій статті «Особа, які є іншими учасниками процесу» слід зазначити осіб, які є іншими учасниками процесу: «Учасниками процесу, крім осіб, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач». В окремих статтях стосовно кожного суб'єкта доцільно закріпити процесуальний статус, права та обов'язки кожного з них. Як приклад наведемо пропоновану нами редакцію статті «Свідок»:

«1. Свідком може бути викликана судом кожна особа, якій можуть бути відомі обставини, що належить з'ясувати у справі.

2. Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі та не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати з цього приводу показання;

2) представники в судовому процесі, захисники у кримінальних справах - про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

3. Фізична особа має право відмовитися від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

4. Свідок викликається в судове засідання з ініціативи суду або осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, заявляючи клопотання про виклик свідка, повинна зазначити його ім'я, місце проживання (перебування), роботи чи служби та обставини, щодо яких він може дати показання.

5. Свідок зобов'язаний прибути до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

6. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

7. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

8. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність».

7. Вважаємо за необхідне доповнити ч.2 ст.119 ЦПК України пунктом 8 «клопотання позивача», яка б стосувалася не лише матеріальних, а й

процесуальних вимог позивача, які можуть бути вжиті судом для захисту прав позивача, наприклад, клопотання про вжиття заходів забезпечення позову, або забезпечення доказів, про відстрочку або розстрочку сплати судового збору, про необхідність призначити або замінити законного представника, якщо останній не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом.

8. Однією з основних процесуальних юридичних конструкцій є конструкція процесуальної форми, яка виводиться зі змісту відповідних статей ЦПК України та КПК України. Процесуальна форма (як кримінальна, так і цивільна) – встановлений процесуальним правом зовнішній спосіб вчинення процесуальних дій, виконуваних за визначеними правилами, в певному порядку судом і всіма учасниками процесу при розгляді й вирішенні справи, перевірці законності й обґрунтованості ухваленого у ній рішення, а також у закріпленні процесуальних дій у передбачених процесуальних документах.

9. Необхідно привести у відповідність найменування стадій процесу у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинствах, а саме, перша стадія – «Відкриття провадження у справі», друга – «Провадження у справі до судового розгляду (попереднє судове засідання)» (а не «Підготовче провадження» - як глава 2 КАС України), третя стадія – «Судовий розгляд справи» (назву глави 4 ЦПК України «Судовий розгляд» слід замінити на «Судовий розгляд справи»; назву глави 23 КПК України «Загальні положення судового розгляду» замінити на «Судовий розгляд справи»), четверта – «Перегляд судових рішень» (додати у КПК України (на зразок ЦПК та КАС) розділ «Перегляд судових рішень», який буде складатися з глав «Апеляційне провадження» (замість глави 29 чинного КПК України «Подача апеляцій»), «Касаційне провадження», «Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами» (а не «Провадження за нововиявленими обставинами» як в КАС України), додати два останніх види провадження до КПК України замість глави 32 «Перегляд судових рішень в порядку

виключного провадження»); п'ята стадія – «Процесуальні питання пов'язані з виконанням судового рішення (або вироку суду)».

10. Конструкція кримінально-правових відносин включає: 1) об'єкт – охорона прав і свобод людини і громадянина, власності та інших законодавчо визначених суспільних відносин і цінностей; 2) суб'єкт – учасниками кримінально-правових відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого – держава, що виступає в особі уповноважених на те органів (це, зокрема, органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, суд; 3) зміст – характеризуються особливим колом прав та обов'язків учасників правовідносин.

11. Аналізуючи юридичну конструкцію складу злочину, зазначаємо, що загальний об'єкт – це вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону (життя, здоров'я та інші інтереси особи, національна безпека, власність, громадська безпека тощо). Існування загального об'єкта дозволяє розкрити спрямованість злочину на зміну суспільних відносин, адже суспільна небезпека злочинного діяння і полягає в тому, що воно змінює встановлені у суспільстві відносини. Саме так розуміється загальний об'єкт злочину у ст.1 КК України.

Родовий об'єкт відображає характер і ступінь суспільної небезпеки окремої групи злочинів, через що виступає своєрідним критерієм об'єднання окремих злочинів у групи та подальшого розташування таких груп в Особливій частині КК України (це розділи Особливої частини КК України, наприклад, Розділ VII – «Злочини у сфері господарської діяльності»).

12. Об'єктивна сторона складу злочину, сформульована у назвах статей Особливої частини КК України словами «дії», «неналежне виконання обов'язків», «ненадання допомоги», «незаконні дії», «несанкціоновані дії», «злочинні дії», вказана у 13 статтях кодексу (≈4% від усіх статей Особливої частини КК України). У назвах інших статей цієї частини вживаються слова «посягання», «примушування», «ухилення», «розголошення». І лише у деяких статтях об'єктивна сторона в назві не вказана, а сформульована в

тексті статті (наприклад ст.111 «Державна зрада»: «Державна зрада, тобто діяння, умисне вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності...»; ст. 113 «Диверсія»: Вчинення з метою ослаблення держави вибухів...»).

13. Суб'єкт злочину, в тому числі спеціальний («мати», «медичний працівник», «фармацевтичний працівник», «капітан судна», «особи, які керують транспортними засобами», «посадова особа», «працівник державного підприємства, установи чи організації», «особа, яка має право доступу до інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах», «суддя», «свідок», «експерт», «перекладач» «військовослужбовець», «військова службова особа» та ін.) прямо названий у 25 статтях КК України ($\approx 7\%$ від усіх статей Особливої частини КК України). В окремих статтях суб'єкт злочину виводиться не з назви, а зі змісту статті (наприклад ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці»: «Порушення вимог законодавства чи інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності...»).

14. Основні критерії, які характеризують вину – це зміст, її сутність, форма та ступінь. Ознаки, які утворюють суб'єктивну сторону, в реальній дійсності являють собою єдине ціле. Суб'єктивна сторона складу злочину прямо зазначена («умисно», «необережно» і т.п.) у 26 статтях Особливої частини КК України ($\approx 7\%$ до усіх статей Особливої частини КК України).

15. Особливості юридичних конструкцій публічного права зумовлені його предметом, яким є владні (вертикальні) відносини та імперативним методом правового регулювання. Основними юридичними конструкціями публічного права є конструкція владних правовідносин, конструкції актів правозастосування, конструкції процесуальних форм, конструкції складів відповідних правопорушень, конструкція охоронних правовідносин, використовуючи які законодавець у відповідних нормативно-правових

приписах повно і детально визначає зміст кожного з елементів цих конструкцій.

16. Особливості юридичних конструкцій приватного права, зумовлені його предметом, яким є рівносторонні (горизонтальні) відносини та диспозитивним методом правового регулювання. Основними юридичними конструкціями приватного права є конструкція рівносторонніх правовідносин, договірні конструкції, конструкція захисних правовідносин, зміст елементів яких при їх використанні визначається як законодавцем (у відповідних нормативно-правових приписах), так і конкретними учасниками цих правовідносин і договорів (у відповідних право реалізаційних актах).

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язано актуальне наукове завдання, яке полягає у комплексному загальнотеоретичному дослідженні юридичних конструкцій та їх використання у законотворчій практиці України.

Виконане дослідження дало змогу дійти таких висновків.

1. Уточнено поняття нормотворчої техніки, яке пропонується визначати як комплекс засобів, прийомів і правил, що використовуються суб'єктами нормотворчості для формування та вираження у відповідних формах позитивного права нормативно-правових приписів. За основними формами (джерелами) позитивного права можна виділити законотворчу техніку, техніку підзаконної нормотворчості, техніку прецедентної нормотворчості, техніку санкціонування звичаїв, техніку договірної нормотворчості.

2. Законотворчу техніку запропоновано визначати як комплекс засобів, прийомів і правил, які використовуються для створення та вираження у законах нормативно-правових приписів. Її елементами є засоби (певні явища – інструменти, за допомогою яких формується і виражається зміст приписів законів), прийоми (певні операції з викладу змісту нормативно-правових приписів у статтях законів і структуруванню законів) та правила (вимоги щодо використання певних засобів і прийомів при створенні законів). За об'єктом застосування вони поділяються на: засоби, прийоми і правила формування та вираження змісту нормативно правових приписів у законах; засоби, прийоми і правила організаційно-документального оформлення законів. Залежно від сфери знань, засоби, прийоми і правила якої використовуються при створенні законів, вони поділяються на спеціально-юридичні, логічні та мовно-стилістичні.

3. Комплексне застосування елементів законотворчої техніки зумовлено тим, що використання засобів і прийомів дозволяє конструювати та виражати зміст нормативно-правових приписів, а також структурно

побудувати і документально оформити закон в цілому; застосування правил дає можливість належно використовувати відповідні засоби та прийоми, а в цілому слугувати створенню якісних (за змістом і формою) законів.

4. Встановлено, що юридичним конструкціям притаманні наступні ознаки, котрі характеризують їх особливості як засобів законотворчої техніки. По-перше, вони є відображенням структури певних однорідних правових явищ, які потребують законодавчої регламентації. По-друге, юридичні конструкції є ідеальними моделями структури правових явищ, які: 1) як ідеальні моделі існують у вигляді певної системи термінопонять; 2) є моделями саме структури правових явищ, а не моделями їх ознак, властивостей, функцій; 3) є системами термінопонять, елементи яких визначаються елементами правових явищ, котрі вони відображають; 4) є абстрактно-узагальнюючими моделями, які можуть застосовуватися законодавцем для регламентації майбутніх явищ, якщо виявиться подібність їх структури з явищами, відображеними у конструкціях. По-третє, юридичні конструкції закріплюються у законодавстві двома способами: текстуальним (словесним виразом змісту конструкції у тексті законів) та смисловим (логічним виводом змісту конструкції із сукупності нормативно-правових приписів). По-четверте, юридичні конструкції використовуються законодавцем для досягнення точності і визначеності змісту законів та законодавства загалом.

5. Виявлено, що юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки виконують дві основних функції: конструктивно-прагматичну (структурування існуючих та майбутніх правових явищ); нормоутворюючу (формування нормативно-правових приписів). Юридичні конструкції є засобами формування саме нормоутворюючих приписів (регулятивних, охоронних, захисних), які виражають зміст юридичних норм і виступають в якості форм їх відображення в тексті законів.

6. Запропоновано визначати юридичні конструкції як закріплені в законодавстві ідеальні, узагальнюючі моделі структури правових явищ,

створювані для формування регулятивних, охоронних та захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності і визначеності законів.

7. На основі аналізу юридичних конструкцій як системи термінопонять, що відображає структуру правових явищ, зроблено висновок, що основними вимогами до створення юридичних конструкцій є: повнота та цілісність; послідовний, несуперечливий характер; простота та досконалість; узгодженість з іншими конструкціями; стабільність; відповідність потребам правового регулювання та законотворчої практики, своєчасність; відповідність вимогам юридичної техніки.

8. Юридичні конструкції як засоби законотворчої техніки можна поділити на види за такими критеріями: за сферою застосування (загально-правові, міжгалузеві та галузеві); за видами галузей позитивного права (конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо); за поділом системи права на публічне та приватне (публічно-правові та приватно-правові); за функціями галузей у правовому регулюванні (матеріальні і процесуальні); за складом (прості і складні); за формою законів, в яких закріплюються конструкції (кодіфікаційні, поточної законотворчості); за способом закріплення (текстуальні і смислові).

9. Доведено, що у комплексі елементів законотворчої техніки використання юридичних конструкцій при створенні законів передуює і зумовлює подальше застосування інших засобів і прийомів – юридичної класифікації, юридичної термінології, законодавчих дефініцій, нормотворчої графіки тощо.

10. Виявлено, що особливості юридичних конструкцій публічного права зумовлені його предметом, яким є владні (вертикальні) відносини та імперативним методом правового регулювання. Основними юридичними конструкціями публічного права є конструкція владних правовідносин, конструкції актів правозастосування, конструкції процесуальних форм, конструкції складів відповідних правопорушень, конструкція охоронних правовідносин, використовуючи які законодавець у відповідних нормативно-

правових приписах повно і детально визначає зміст кожного з елементів цих конструкцій. Особливості юридичних конструкцій приватного права, зумовлені його предметом, яким є рівносторонні (горизонтальні) відносини та диспозитивним методом правового регулювання. Основними юридичними конструкціями приватного права є конструкція рівносторонніх правовідносин, договірні конструкції, конструкція захисних правовідносин, зміст елементів яких при їх використанні визначається як законодавцем (у відповідних нормативно-правових приписах), так і конкретними учасниками цих правовідносин і договорів (у відповідних правореалізаційних актах).

Юридична конструкція цивільних правовідносин

<i>Суб'єкти</i>	
<i>Фізична особа</i>	Глава 4. Загальні положення про фізичну особу (ст.ст.24-49)
<i>Фізична особа-підприємець</i>	Глава 5. Фізична особа-підприємець (ст.ст. 50-54)
<i>Юридична особа</i>	Глава 7. Загальні положення про юридичну особу (ст.ст. 80-112)
<i>Держава</i>	Ст. 167 – Правові форми участі держави у цивільних відносинах; ст. 170 – Органи, через які діє держава у цивільних відносинах; ст. 173 – Представники держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад
<i>Автономна Республіка Крим</i>	Ст. 168 – Правові форми участі Автономної Республіки Крим у цивільних відносинах; ст. 171 – Органи, через які діє Автономна Республіка Крим у цивільних відносинах; ст. 173 – Представники держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад
<i>Територіальні громади</i>	Ст. 169 – Правові форми участі територіальних громад у цивільних відносинах; ст. 172 – Органи, через які діють територіальні громади у цивільних відносинах; ст. 173 – Представники держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад
<i>Об'єкти</i>	
<i>Речі</i>	Ст. 179 – Поняття речі
<i>Тварини</i>	Ст. 180 – Тварини
<i>Гроші та цінні папери</i>	Ст. 192 – Гроші (грошові кошти); ст. 193 – Валютні цінності; Глава 14. Цінні папери (ст.ст. 194-198)
<i>Майно</i>	Ст. 190 – Майно; ст. 191 – Підприємство як єдиний майновий комплекс
<i>Майнові права</i>	Ст. 177 – Види об'єктів цивільних прав
<i>Результати робіт</i>	Ст. 177 – Види об'єктів цивільних прав
<i>Послуги</i>	Глава 63. Послуги. Загальні положення (ст. 901-907)
<i>Результати інтелектуальної, творчої діяльності</i>	Ст. 199 – Результати інтелектуальної, творчої діяльності
<i>Інформація</i>	Ст. 200 – Інформація
<i>Матеріальні та нематеріальні блага</i>	Глава 15. Нематеріальні блага (ст.ст. 199-201)
<i>Зміст</i>	
<i>Суб'єктивні юридичні права</i> Книга 2. Особисті немайнові права фізичної особи (ст.ст. 269-315)	<i>Суб'єктивні юридичні обов'язки</i> Ч.2 ст.286 – забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи; Ч. 3 ст.286 – фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення інформації, зазначеної у ч. 1 цієї статті, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел; Ч.4 ст.286 – фізична особа може бути зобов'язана до проходження медичного огляду у випадках, встановлених законодавством Ч.4 ст.291 – ніхто на має права втручатися у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України. Ст. 298 – Повага до людини, яка померла – кожен зобов'язаний шанобливо ставитись до тіла людини, яка померла. Кожен зобов'язаний шанобливо ставитися до місця поховання людини. Ч.2 ст.302 – фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності

Юридична конструкція цивільно-правового договору

<i>Договір – факт</i>	<i>Договір – правовідношення</i>	<i>Договір – форма</i>
1	2	3
Загальні положення про договір		
Ч.1 Ст. 626 – договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків ст. 628 – зміст договору	ст. 628 – зміст договору	Ст. 639 – форма договору
Договірні зобов'язання		
<i>Купівля-продаж §1 гл. 54</i>		
	Ст. 655. Договір купівлі-продажу 1. За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму. Ст. 656. Предмет договору купівлі-продажу Ст. 658. Право продажу товару Ст. 659. Обов'язок продавця попередити покупця про права третіх осіб на товар Ст. 660. Обов'язки покупця і продавця у разі пред'явлення третьою особою позову про витребування товару Ст. 662. Обов'язок продавця передати товар покупцеві Ст. 667. Обов'язок продавця зберігати проданий товар Ст. 689. Обов'язок покупця прийняти товар	Ст. 657. Форма окремих видів договорів купівлі-продажу 1. Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.
<i>Роздрібна купівля-продаж §2 гл. 54</i>		
	Стаття 698. Договір роздрібної купівлі-продажу 1. За договором роздрібної купівлі-продажу продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.	
<i>Поставка §3 гл. 54</i>		
	Стаття 712. Договір поставки За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму	
<i>Контракція сільськогосподарської продукції §4 гл. 54</i>		

	<p>Стаття 713. Договір контракції сільськогосподарської продукції</p> <p>1. За договором контракції сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.</p>	
<i>Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу §5 гл.54</i>		
	<p>Стаття 714. Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу</p> <p>1. За договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу одна сторона (постачальник) зобов'язується надавати другій стороні (споживачеві, абонентові) енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач (абонент) зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів та дотримуватись передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання.</p>	
<i>Міна §6 гл.54</i>		
	<p>Стаття 715. Договір міни</p> <p>1. За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар.</p> <p>2. Кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який він передає в обмін, і покупцем товару, який він одержує взамін.</p>	
<i>Дарування Гл.55</i>		
	<p>Стаття 717. Договір дарування</p> <p>1. За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.</p> <p>Стаття 720. Сторони у договорі дарування</p> <p>Стаття 721. Обов'язки дарувальника</p> <p>Стаття 724. Одностороння відмова від договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому</p> <p>Стаття 725. Обов'язок обдаровуваного на користь третьої особи</p> <p>Стаття 727. Розірвання договору дарування на вимогу дарувальника</p>	<p>Стаття 719.</p> <p>Форма договору дарування</p> <p>1. Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно.</p> <p>2. Договір дарування нерухомої речі укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.</p> <p>3. Договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним.</p> <p>4. Договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі. Передання такої речі за усним договором є правомірним, якщо суд не встановить, що обдаровуваний заволодів нею незаконно.</p> <p>5. Договір дарування валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір</p>

		неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.
<i>Рента Гл.56</i>		
	<p>Стаття 731. Договір ренти</p> <p>1. За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі.</p> <p>2. Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку.</p> <p>Стаття 733. Сторони у договорі ренти</p> <p>Стаття 739. Право платника безстрокової ренти на відмову від договору ренти</p> <p>Стаття 740. Право одержувача безстрокової ренти на розірвання договору ренти</p>	<p>Стаття 732.</p> <p>Форма договору ренти</p> <p>1. Договір ренти укладається у письмовій формі.</p> <p>2. Договір ренти підлягає нотаріальному посвідченню, а договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягає також державній реєстрації.</p>
<i>Довічне утримання (догляд) л.57</i>		
	<p>Стаття 744. Поняття договору довічного утримання (догляду)</p> <p>1. За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.</p> <p>Стаття 746. Сторони в договорі довічного утримання (догляду)</p> <p>Стаття 749. Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду)</p> <p>Стаття 750. Обов'язок набувача забезпечити відчужувача житлом</p> <p>Стаття 752. Заміна набувача за договором довічного утримання (догляду)</p>	<p>Стаття 745.</p> <p>Форма договору довічного утримання (догляду)</p> <p>1. Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.</p> <p>2. Договір довічного утримання (догляду), за яким передається набувачеві у власність нерухоме майно, підлягає державній реєстрації.</p>
<i>Найм (оренда) Гл.58</i>		
	<p>Стаття 759. Договір найму</p> <p>1. За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.</p> <p>Стаття 760. Предмет договору найму</p> <p>Стаття 777. Переважні права наймача</p> <p>Стаття 782. Право наймодавця відмовитися від договору найму</p> <p>Стаття 783. Розірвання договору найму на вимогу наймодавця</p> <p>Стаття 784. Розірвання договору найму на вимогу наймача</p> <p>Стаття 785. Обов'язки наймача у разі припинення договору найму</p>	
<i>Прокат §2 гл.58</i>		

	<p>Стаття 787. Договір прокату</p> <p>1. За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк.</p> <p>Стаття 788. Предмет договору прокату</p> <p>Стаття 790. Право наймача на відмову від договору прокату</p>	
<i>Найм (оренда) земельної ділянки §3 гл.58</i>		
	<p>Стаття 792. Договір найму земельної ділянки</p> <p>1. За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату.</p>	
<i>Найм будівлі або іншої капітальної споруди §4 гл.58</i>		
	<p>Стаття 796. Надання наймачеві права користування земельною ділянкою</p>	<p>Стаття 793. Форма договору найму будівлі або іншої капітальної споруди</p> <p>1. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) укладається у письмовій формі.</p> <p>2. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню.</p> <p>Стаття 794. Державна реєстрація договору найму будівлі або іншої капітальної споруди</p>
<i>Найм (оренда) транспортного засобу §5 гл.58</i>		
	<p>Стаття 798. Предмет договору найму</p> <p>Стаття 800. Діяльність наймача транспортного засобу</p>	<p>Стаття 799. Форма договору найму транспортного засобу</p> <p>1. Договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі.</p> <p>2. Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню.</p>
<i>Лізинг §6 гл.58</i>		
	<p>Стаття 806. Договір лізингу</p> <p>1. За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).</p> <p>Стаття 807. Предмет договору лізингу</p>	<p>Стаття 806. Договір лізингу</p> <p>2. До договору лізингу застосовуються загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей, встановлених цим параграфом та законом. До відносин, пов'язаних з лізингом, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не</p>

		встановлено законом. 3. Особливості окремих видів і форм лізингу встановлюються законом.
	<i>Найм (оренда) житла Гл.59</i>	
	<p>Стаття 810. Договір найму житла</p> <p>1. За договором найму (оренди) житла одна сторона - власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату.</p> <p>Стаття 812. Предмет договору найму житла</p> <p>Стаття 813. Сторони у договорі найму житла</p> <p>1. Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи.</p> <p>2. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб.</p> <p>Стаття 815. Обов'язки наймача житла</p> <p>Стаття 816. Наймач та особи, які постійно проживають разом з ним</p> <p>Стаття 817. Право наймача та осіб, які постійно проживають разом з ним, на вселення інших осіб у житло</p> <p>Стаття 818. Тимчасові мешканці</p> <p>Стаття 822. Переважні права наймача житла</p> <p>Стаття 824. Заміна наймача у договорі найму житла</p>	<p>Стаття 811.</p> <p>Форма договору найму житла</p> <p>1. Договір найму житла укладається у письмовій формі.</p>
<i>Позичка Гл.60</i>		
	<p>Стаття 827. Договір позички</p> <p>1. За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку.</p> <p>Стаття 829. Позичкодавець</p> <p>Стаття 832. Право позичкодавця на відчуження речі</p> <p>Стаття 833. Обов'язки користувача</p>	<p>Стаття 828.</p> <p>Форма договору позички</p> <p>1. Договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може укладатися усно</p> <p>2. Договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою укладається у письмовій формі.</p> <p>3. Договір позички будівлі, іншої капітальної споруди (їх окремої частини) укладається у формі, яка визначена відповідно до статті 793 цього Кодексу.</p> <p>4. Договір позички транспортного засобу, в якому хоча однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.</p>
<i>Підряд Гл.61</i>		
	<p>Стаття 837. Договір підряду</p> <p>1. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.</p> <p>Стаття 838. Генеральний підрядник і субпідрядник</p> <p>Стаття 841. Обов'язок підрядника зберігати надане йому майно</p> <p>Стаття 849. Права замовника під час виконання</p>	

	<p>роботи</p> <p>Стаття 852. Права замовника у разі порушення підрядником договору підряду</p> <p>Стаття 853. Обов'язок замовника прийняти роботу, виконану підрядником</p> <p>Стаття 856. Право підрядника на притримування</p> <p>Стаття 861. Обов'язок підрядника передати інформацію замовникові</p>	
<i>Побутовий підряд §2 гл.61</i>		
	<p>Стаття 865. Договір побутового підряду</p> <p>1. За договором побутового підряду підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.</p> <p>Стаття 867. Гарантії прав замовника</p> <p>Стаття 868. Надання замовникові інформації про роботу</p> <p>Стаття 872. Права замовника у разі істотного порушення підрядником договору побутового підряду</p>	<p>Стаття 866.</p> <p>Форма договору побутового підряду</p> <p>1. Договір побутового підряду вважається укладеним у належній формі, якщо підрядник видав замовникові квитанцію або інший документ, що підтверджує укладення договору. Відсутність у замовника цього документа не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов.</p>
<i>Будівельний підряд §3 гл.61</i>		
	<p>Стаття 875. Договір будівельного підряду</p> <p>1. За договором будівельного підряду підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладається на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх.</p>	<p>Стаття 877.</p> <p>Проектно-кошторисна документація</p>
<i>Підряд на проектні та пошукові роботи §4 гл.61</i>		
	<p>Стаття 887. Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт</p> <p>1. За договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх.</p> <p>Стаття 889. Обов'язки замовника</p> <p>Стаття 890. Обов'язки підрядника</p>	
<i>Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт Гл.62</i>		
	<p>Стаття 892. Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт</p> <p>1. За договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її. Договір може охоплювати весь цикл проведення наукових досліджень, розроблення та виготовлення зразків або його окремі етапи.</p> <p>Стаття 896. Права сторін на результати робіт</p> <p>Стаття 897. Обов'язки виконавця</p> <p>Стаття 898. Обов'язки замовника</p>	

<i>Послуги Гл.63</i>		
	<p>Стаття 901. Договір про надання послуг</p> <p>1. За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.</p>	
<i>Перевезення гл.64</i>		
<p>Стаття 908. Загальні положення про перевезення</p> <p>1. Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення.</p>	<p>Стаття 909. Договір перевезення вантажу</p> <p>Стаття 910. Договір перевезення пасажирів та багажу</p> <p>Стаття 912. Договір чартеру (фрахтування)</p> <p>Стаття 911. Права пасажирів</p>	<p>Ч.2 ст.909</p> <p>Ч.2 ст.910</p>
<i>Транспортне експедирування Гл.65</i>		
	<p>Стаття 929. Договір транспортно експедирування</p> <p>1. За договором транспортно експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу.</p>	<p>Стаття 930. Форма договору транспортно експедирування</p> <p>1. Договір транспортно експедирування укладається у письмовій формі.</p> <p>2. Клієнт повинен видати експедиторові довіреність, якщо вона є необхідною для виконання його обов'язків.</p>
<i>Зберігання Гл.66</i>		
	<p>Стаття 936. Договір зберігання</p> <p>1. За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності.</p> <p>2. Договором зберігання, в якому зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (професійний зберігач), може бути встановлений обов'язок зберігача зберігати річ, яка буде передана зберігачеві в майбутньому.</p> <p>Стаття 940. Обов'язок прийняти річ на зберігання</p> <p>Стаття 942. Обов'язок зберігача щодо забезпечення схоронності речі</p> <p>Стаття 948. Обов'язок поклажодавця забрати річ після закінчення строку зберігання</p> <p>Стаття 949. Обов'язок зберігача повернути річ</p>	<p>Стаття 937. Форма договору зберігання</p>
<i>Зберігання та товарному складі §2 гл.66</i>		
	<p>Стаття 957. Договір складського зберігання</p> <p>1. За договором складського зберігання товарний склад зобов'язується за плату зберігати товар, переданий йому поклажодавцем, і повернути цей товар у схоронності.</p> <p>Стаття 963. Права володільця складського та заставного свідоцтва</p>	<p>Стаття 957. Договір складського зберігання</p> <p>3. Договір складського зберігання укладається у письмовій формі. Письмова форма</p>

		<p>договору складського зберігання вважається дотриманою, якщо прийняття товару на товарний склад посвідчене складським документом.</p> <p>Стаття 961. Складські документи</p> <p>Стаття 962. Подвійне складське свідоцтво</p> <p>Стаття 965. Просте складське свідоцтво</p> <p>1. Просте складське свідоцтво видається на пред'явника.</p> <p>2. Просте складське свідоцтво має містити відомості, встановлені пунктами 1, 2, 4, 7 та абзацом дев'ятим частини другої статті 962 Цивільного Кодексу України, а також вказівку на те, що воно видане на пред'явника.</p> <p>3. Документ, що не відповідає вимогам цієї статті, не є простим складським свідоцтвом.</p>
<i>Спеціальні види зберігання § 3 гл.66</i>		
<p>Стаття 969. Зберігання цінностей у банку</p> <p>Стаття 970. Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком</p> <p>Стаття 971. Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком</p> <p>Стаття 973. Зберігання речей у гардеробі організації</p>	<p>Стаття 972. Зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту</p> <p>Стаття 974. Зберігання речей пасажирів під час його перевезення</p>	<p>Стаття 969. Зберігання цінностей у банку</p> <p>3. Укладення договору зберігання цінностей у банку засвідчується видачею банком поклажодавцеві <i>іменного документа</i>, пред'явлення якого є підставою для повернення цінностей поклажодавцеві.</p> <p>Стаття 972. Зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту</p> <p>2. На підтвердження прийняття речі на зберігання до камери схову (крім автоматичних камер) поклажодавцеві видається <i>квитанція або номерний жетон</i>.</p>

<p>Стаття 975. Зберігання речей у готелі</p> <p>Стаття 976. Зберігання речей, що є предметом спору</p> <p>Стаття 977. Зберігання автотранспортних засобів</p>	<p>Ч.2 ст.977</p> <p>Стаття 978. Договір охорони</p>	<p>Стаття 977. Зберігання автотранспортних засобів</p> <p>Прийняття автотранспортного засобу на зберігання посвідчується <i>квитанцією (номером, жетоном).</i></p>
<i>Страхування Гл.67</i>		
<p>Стаття 986. Співстрахування</p> <p>Стаття 987. Договір перестрахування</p>	<p>Стаття 979. Договір страхування</p> <p>1. За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.</p> <p>Стаття 980. Предмет договору страхування</p> <p>Стаття 982. Істотні умови договору страхування</p> <p>Стаття 984. Сторони у договорі страхування</p> <p>Стаття 985. Укладення договору страхування на користь третьої особи</p> <p>Стаття 988. Обов'язки страховика</p> <p>Стаття 989. Обов'язки страхувальника</p> <p>Стаття 993. Перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки</p> <p>Стаття 994. Зміна страхувальника - фізичної особи у договорі страхування</p>	<p>Стаття 981. Форма договору страхування</p>
<i>Доручення Гл.68</i>		
	<p>Стаття 1000. Договір доручення</p> <p>1. За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя.</p> <p>Стаття 1002. Право повіреного на плату</p> <p>Стаття 1003. Зміст доручення</p> <p>Стаття 1005. Особисте виконання договору доручення</p> <p>Стаття 1006. Обов'язки повіреного</p> <p>Стаття 1007. Обов'язки довірителя</p> <p>Стаття 1010. Обов'язки спадкоємця повіреного та ліквідатора юридичної особи – повіреного</p>	
<i>Комісія Гл.69</i>		
<p>Стаття 1015. Субкомісія</p>	<p>Стаття 1011. Договір комісії</p> <p>1. За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.</p> <p>Стаття 1012. Умови договору комісії</p> <p>Стаття 1016. Виконання договору, укладеного комісіонером з третьою особою</p> <p>Стаття 1019. Право комісіонера на притримання речі</p> <p>Стаття 1020. Право комісіонера на відрахування з грошових коштів, що належать комітентіві</p>	

	<p>Стаття 1021. Обов'язок комісiонера зберiгати майно комiтента</p> <p>Стаття 1024. Право комісiонера на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням договору комісiї</p> <p>Стаття 1025. Право комiтента на відмову від договору комісiї</p> <p>Стаття 1026. Право комісiонера на відмову від договору комісiї</p>	
<i>Управління майном Гл.70</i>		
	<p>Стаття 1029. Договір управління майном</p> <p>1. За договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителю) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).</p> <p>Стаття 1030. Предмет договору управління майном</p> <p>Стаття 1032. Установник управління</p> <p>Стаття 1033. Управитель</p> <p>Стаття 1034. Особа, яка набуває вигоди від майна, що передане в управління</p> <p>Стаття 1037. Права та обов'язки управителя</p> <p>Стаття 1042. Право управителя на плату</p> <p>Стаття 1043. Відповідальність управителя</p>	<p>Стаття 1031. Форма договору управління майном</p> <p>1. Договір управління майном укладається в письмовій формі.</p> <p>2. Договір управління нерухомим майном підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації.</p>
<i>Позика §1 Гл.71</i>		
	<p>Стаття 1046. Договір позики</p> <p>1. За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.</p> <p>Стаття 1049. Обов'язок позичальника повернути позику</p>	<p>Стаття 1047. Форма договору позики</p>
<i>Кредит §2 гл.71</i>		
<p>Стаття 1057. Комерційний кредит</p>	<p>Стаття 1054. Кредитний договір</p> <p>1. За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.</p> <p>Стаття 1056. Відмова від надання або одержання кредиту</p>	<p>Стаття 1047. Форма договору позики</p>
<i>Банківський вклад §3 гл.71</i>		
<p>Стаття 1063. Договір банківського вкладу на користь третьої особи</p>	<p>Стаття 1058. Договір банківського вкладу</p> <p>1. За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.</p> <p>Стаття 1062. Внесення грошових коштів на рахунок вкладника іншою особою</p>	<p>Стаття 1059. Форма договору банківського вкладу</p>
<i>Банківський рахунок Гл.72</i>		

	<p>Стаття 1066. Договір банківського рахунка</p> <p>1. За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком.</p> <p>Стаття 1067. Укладення договору банківського рахунка</p> <p>Стаття 1074. Обмеження права розпорядження рахунком</p>	
<i>Факторинг Гл. 73</i>		
	<p>Стаття 1077. Поняття договору факторингу</p> <p>1. За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другій стороні (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).</p> <p>Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.</p> <p>Стаття 1078. Предмет договору факторингу</p> <p>Стаття 1079. Сторони у договорі факторингу</p> <p>Стаття 1082. Виконання боржником грошової вимоги факторові</p> <p>Стаття 1084. Права фактора</p> <p>Стаття 1085. Зустрічні вимоги боржника</p> <p>Стаття 1086. Захист прав боржника</p>	
<i>Розрахунки Гл. 74</i>		
		Стаття 1087. Форми розрахунків
<i>Розрахунки з застосуванням платіжних доручень §2 гл.73</i>		
	<p>Стаття 1089. Загальні положення про розрахунки із застосуванням платіжних доручень</p> <p>1. За платіжним дорученням банк зобов'язується за дорученням платника за рахунок грошових коштів, що розміщені на його рахунку у цьому банку, переказати певну грошову суму на рахунок визначеної платником особи (одержувача) у цьому чи в іншому банку у строк, встановлений законом або банківськими правилами, якщо інший строк не передбачений договором або звичаями ділового обороту.</p>	<p>Стаття 1090. Умови виконання банком платіжного доручення</p> <p>1. Зміст і форма платіжного доручення та розрахункових документів, що подаються разом з ним, мають відповідати вимогам, встановленим законом і банківськими правилами.</p>
<i>Розрахунки з акредитивом §3 гл.73</i>		
	<p>Стаття 1093. Акредитив</p> <p>1. У разі розрахунків за акредитивом банк (банк-емітент) за дорученням клієнта (платника) – заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи -бенефіціара</p>	
<i>Розрахунки за інкасовими дорученнями §4 гл.73</i>		
	<p>Стаття 1099. Загальні положення про розрахунки за інкасовими дорученнями</p> <p>1. У разі розрахунків за інкасовими дорученнями (за інкасо) банк (банк-емітент) за дорученням клієнта здійснює за рахунок клієнта дії щодо одержання від платника платежу та (або)</p>	

	акцепту платежу. 2. Банк-емітент, який одержав інкасове доручення, має право залучати для його виконання інший банк (виконуючий банк).	
<i>Розрахунки з застосуванням розрахункових чеків §5 гл.73</i>		
Стаття 1102. Загальні положення про розрахунки із застосуванням розрахункових чеків		Стаття 1102. Загальні положення про розрахунки із застосуванням розрахункових чеків 7. Форма чека та порядок його заповнення встановлюються законом і банківськими правилами.
<i>Розпорядження майновими правами інтелектуальної діяльності Гл.74</i>		
Стаття 1107. Види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності	Стаття 1109. Ліцензійний договір 5. Предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними. Стаття 1112. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності Стаття 1113. Договір про передавання виключних майнових прав інтелектуальної власності	Стаття 1107. Види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності 2. Договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладається у письмовій формі. Стаття 1111. Типовий ліцензійний договір Стаття 1114. Державна реєстрація договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності
<i>Комерційна концесія Гл.76</i>		
Стаття 1119. Договір комерційної субконцесії	Стаття 1115. Договір комерційної концесії 1. За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг. Стаття 1116. Предмет договору комерційної концесії Стаття 1117. Сторони в договорі комерційної концесії Стаття 1120. Обов'язки правоволодільца Стаття 1121. Обов'язки користувача Стаття 1122. Особливі умови договору комерційної концесії Стаття 1124. Право користувача на укладення договору комерційної концесії на новий строк Стаття 1127. Збереження чинності договору комерційної концесії у разі зміни сторін	Стаття 1118. Форма договору комерційної концесії та його державна реєстрація
<i>Спільна діяльність Гл.77</i>		

	<p>Стаття 1130. Договір про спільну діяльність</p> <p>1. За договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законowi.</p> <p>2. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників.</p>	<p>Стаття 1131.</p> <p>Форма та умови договору про спільну діяльність</p>
<i>Просте товариство §2 зл.77</i>		
	<p>Стаття 1132. Договір простого товариства</p> <p>1. За договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети.</p> <p>Стаття 1133. Вклади учасників</p> <p>Стаття 1134. Спільне майно учасників</p> <p>Стаття 1136. Право учасника на інформацію</p> <p>Стаття 1142. Відмова учасника від подальшої участі в договорі простого товариства та розірвання договору</p>	

Юридична конструкція цивільного правопорушення

<p>Об'єкт (суспільні відносини, що регулюються цивільним правом)</p>	<p>Стаття 1. Відносини, що регулюються цивільним законодавством</p>
<p>Суб'єкт (правопорушник)</p>	<p>Стаття 2. Учасники цивільних відносин Стаття 33. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи Стаття 52. Цивільно-правова відповідальність фізичної особи - підприємця Стаття 96. Відповідальність юридичних осіб Глава 11 Відповідальність за зобов'язаннями держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад Стаття 618. Відповідальність боржника за дії інших осіб</p>
<p>Об'єктивна сторона (протиправна поведінка, шкода, причинний зв'язок)</p>	<p>шкоди</p> <p>Стаття 610. Порухення зобов'язання Стаття 22. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди Стаття 623. Відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання Стаття 23. Відшкодування моральної шкоди</p>
<p>Суб'єктивна сторона (вина)</p>	<p>Стаття 614. Вина як підстава відповідальності за порушення зобов'язання Стаття 1166 Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду Стаття 1167 Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду</p>

Таблиця 4

Юридична конструкція цивільних процесуальних правовідносин

Суб'єкти	<p>Суд - Стаття 18. Склад суду Стаття 107. Суд першої інстанції Стаття 291. Суди апеляційної інстанції Стаття 323. Суд касаційної інстанції Стаття 363. Суди, що здійснюють перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами</p> <p>Особи, які беруть участь у справі Стаття 26. Склад осіб, які беруть участь у справі 1. У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб. 2. У справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники. 3. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.</p> <p>Стаття 30. Сторони Стаття 34. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору Стаття 35. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору Стаття 37. Процесуальне правонаступництво Стаття 38. Участь у справі представника Стаття 45. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб</p> <p>Інші учасники цивільного процесу Стаття 47. Особи, які є іншими учасниками цивільного процесу 1. Учасниками цивільного процесу, крім осіб, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.</p>
Об'єкт Загальний	порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави (ст.1 ЦПК України).
Зміст	<p>Загальні права Стаття 3. Право на звернення до суду за захистом Стаття 12. Право на правову допомогу Стаття 17. Право сторін на передачу спору на розгляд третейського суду Стаття 27. Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі Стаття 31. Процесуальні права та обов'язки сторін Стаття 46. Процесуальні права органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб</p> <p>Загальні обов'язки Стаття 27. Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі 2. Особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання. 3. Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Стаття 77. Обов'язок осіб, які беруть участь у справі, повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки в судове засідання Стаття 162. Обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання</p>

Таблиця 5

Юридична конструкція позову

Предмет	П.3 ч.2 ст.119 - зміст позовних вимог
Підстава	П.5 ч.2ст.119 ЦПК - виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги
Зміст	Чітко не зазначено в ЦПК

Юридична конструкція цивільної процесуальної форми

Порядок розгляду справ судами різних інстанцій
<p>Глава 2. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі Глава 3. Провадження у справі до судового розгляду Глава 4. Судовий розгляд Судове засідання - підготовча частина – ст..ст.163-172 ЦПК; розгляд справи по суті – ст..ст. 173-192 ЦПК; судові дебати – ст..ст. 193-194 ЦПК; ухвалення та проголошення судового рішення – ст..ст.195-196 ЦПК; Розділ V Перегляд судових рішень Глава 1. Апеляційне провадження Стаття 297. Порядок прийняття апеляційної скарги до розгляду Стаття 301. Підготовка розгляду справи апеляційним судом Стаття 302. Призначення справи до розгляду в апеляційному суді Стаття 304. Порядок розгляду справи апеляційним судом Стаття 313. Порядок ухвалення рішень та постановлення ухвал апеляційним судом Стаття 317. Проголошення рішення та ухвали апеляційним судом Глава 2. Касаційне провадження Стаття 327. Порядок подання касаційної скарги Стаття 328. Відкриття касаційного провадження у справі Стаття 331. Підготовка справи до касаційного розгляду Стаття 332. Попередній розгляд справи Стаття 333. Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції Стаття 343. Порядок ухвалення рішення та постановлення ухвал судом касаційної інстанції Стаття 347. Оголошення судом касаційної інстанції про прийняте рішення (ухвалу) Глава 3. Провадження у зв'язку з винятковими обставинами Стаття 355. Порядок подання скарги у зв'язку з винятковими обставинами Стаття 356. Допуск скарги до провадження у зв'язку з винятковими обставинами Стаття 357. Порядок провадження у зв'язку з винятковими обставинами Глава 4. Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами Стаття 365. Розгляд заяви Стаття 366. Оскарження ухвали суду Розділ VI. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)</p>
Процесуальні документи
<p>Стаття 23. Заяви про самовідводи та відводи Стаття 42. Документи, що посвідчують повноваження представників Стаття 75. Зміст судової повістки і оголошення про виклик у суд Стаття 98. Форма і зміст заяви про видачу судового наказу Стаття 103. Зміст судового наказу Стаття 119. Форма і зміст позовної заяви Стаття 124. Форма і зміст зустрічної позовної заяви Стаття 134. Заява про забезпечення доказів Стаття 136. Заява про виклик свідка Стаття 144. Ухвала суду про призначення експертизи Стаття 210. Зміст ухвали суду Стаття 211. Окремі ухвали суду Стаття 215. Зміст рішення суду Стаття 226. Форма і зміст заочного рішення Стаття 229. Форма і зміст заяви про перегляд заочного рішення Стаття 295. Форма і зміст заяви про апеляційне оскарження та апеляційної скарги Стаття 315. Зміст ухвали апеляційного суду Стаття 316. Зміст рішення апеляційного суду Стаття 326. Форма і зміст касаційної скарги Стаття 345. Зміст ухвали суду касаційної інстанції Стаття 346. Зміст рішення суду касаційної інстанції Стаття 364. Форма і зміст заяви Стаття 369. Оформлення виконавчого листа, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню</p>

Юридична конструкція кримінально-процесуальних правовідносин

Суб'єкт	<p>Глава 3. Учасники процесу, їх права та обов'язки Стаття 43. Обвинувачений і його права Стаття 43-1. Підозрюваний Стаття 44. Захисник Стаття 49. Потерпілий Стаття 50. Цивільний позивач Стаття 51. Цивільний відповідач Стаття 52. Представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача Глава 9 Органи дізнання і досудового слідства Стаття 101. Органи дізнання Стаття 102. Органи досудового слідства Стаття 259. Запасний народний засідатель</p>
Об'єкт Загальний	<p>Стаття 2. Завдання кримінального судочинства Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.</p>
Зміст	<p>Глава 3. Учасники процесу, їх права і обов'язки Стаття 43. Обвинувачений і його права Стаття 48. Обов'язки і права захисника Стаття 52-2. Права і обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки Стаття 53. Обов'язок роз'яснення і забезпечення прав особам, які беруть участь у справі Стаття 53-1. Обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора і суду щодо вжиття заходів до відшкодування шкоди, заподіяної громадянинуві незаконними діями Стаття 69. Особи, які не підлягають допиту як свідки і особи, які <i>мають право</i> відмовитися давати показання як свідки Стаття 69-1. Права свідка Стаття 70. Обов'язки свідка Стаття 77. Обов'язки і права експерта Стаття 97. Обов'язковість прийняття заяв і повідомлень про злочини і порядок їх розгляду Стаття 103. <i>Повноваження</i> органів дізнання Стаття 114. <i>Повноваження</i> слідчого Стаття 114-1. <i>Повноваження</i> начальника слідчого відділу Стаття 125. Обов'язок забезпечення цивільного позову і передбаченої законом конфіскації майна Стаття 135. Обов'язковість явки обвинуваченого Стаття 142. Роз'яснення обвинуваченому його <i>прав на слідстві</i> Стаття 197. Права обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи Стаття 219. Права захисника при ознайомленні з усіма матеріалами справи Стаття 227. <i>Повноваження</i> прокурора по здійсненню нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства Стаття 255. Забезпечення права на ознайомлення з матеріалами справи Стаття 263. Права підсудного під час судового розгляду Стаття 305. Право свідка використовувати нотатки</p>

Юридична конструкція кримінально-процесуальної форми

<p>Порядок розгляду справ судами різних інстанцій</p>	<p>Гл.8 Порухення кримінальної справи Гл.11 Основні положення досудового слідства Гл.12 Пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого Гл.23. Попередній розгляд справи суддею Гл.24 Загальні положення судового розгляду Гл.25 Підготовча частина судового засідання Гл.26. Судове слідство Гл.27 Судові дебати і останнє слово підсудного Гл.28 Постановлення вироку Гл.29 Подача апеляцій Гл.30 Розгляд справи за апеляцією Гл.31 Касаційне провадження Гл.32. Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження Гл.33 Виконання вироку, хвали і постанови суду Гл.35 Протокольна форма досудової підготовки матеріалів</p>
<p>Процесуальні документи</p>	<p>Гл.6 Протоколи Стаття 118. Окремі доручення Стаття 130. Постанова слідчого і прокурора Стаття 132. Постанова про притягнення як обвинуваченого Стаття 145. Протокол допиту обвинуваченого Стаття 151. Підписка про невиїзд Стаття 165-1. Постанова (ухвала) про застосування, скасування чи зміну запобіжного заходу Стаття 170. Протокол допиту свідка Стаття 176. Протокол пред'явлення для впізнання Стаття 188. Протокол обшуку і виймки Стаття 195. Протокол огляду, освідчування і відтворення обстановки та обставин події Стаття 220. Протокол про оголошення обвинуваченому про закінчення слідства і про пред'явлення йому і його захисникові матеріалів справи Стаття 223. Обвинувальний висновок Стаття 224. Додатки до обвинувального висновку Стаття 244. Рішення судді за результатами попереднього розгляду справи Стаття 315-1. Судові доручення Стаття 333. Вступна частина вироку Стаття 334. Мотивувальна частина вироку Стаття 335. Резолютивна частина вироку Стаття 340. Окрема ухвала суду першої інстанції Стаття 377. Зміст ухвали апеляційного суду Стаття 378. Вирок (постанова) апеляційного суду Стаття 379. Складання ухвали, постанови, вироку, оголошення ухвали (постанови) і проголошення вироку апеляційного суду Стаття 380. Окрема ухвала апеляційного суду Стаття 400-2. Ухвала касаційного суду Стаття 421. Рішення суду в справах про застосування примусових заходів медичного характеру Стаття 446. Зміст вироку</p>

Юридична конструкція складу злочину

Загальна частина	Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Склад злочину	права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, (ст..1 КК)		Розділ IV Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину) Стаття 18. Суб'єкт злочину 1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. 2. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.	Розділ V Вина та її форми Стаття 23. Вина Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Стаття 24. Умисел і його види Стаття 25. Необережність та її види

Юридичні конструкції окремих складів злочинів
Особлива частина КК України
(лише ті, в яких прямо зазначений якийсь з елементів складу злочину)

Об'єкт	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Розділ I Злочини проти основ національної безпеки України	Стаття 109. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади		
Розділ II Злочини проти життя та здоров'я особи	Стаття 131. Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби Стаття 139. Ненадання допомоги хворому медичним працівником Стаття 140. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником	Стаття 117. Умисне вбивство матері'ю своєї новонародженої дитини Стаття 131. Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби Стаття 139. Ненадання допомоги хворому медичним працівником Стаття 140. Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним	Стаття 115. Умисне вбивство Стаття 117. Умисне вбивство матері'ю своєї новонародженої дитини Стаття 119. Вбивство через необережність Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження Стаття 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження Стаття 123. Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання Стаття 124. Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця Стаття 125. Умисне легке тілесне ушкодження Стаття 128. Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження

		працівником	
Розділ III Злочини проти волі, честі та гідності особи			
Розділ IV Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи			
Розділ V Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	Стаття 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)	Стаття 158-1. Голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз Стаття 167. Зловживання опікунськими правами	
Розділ VI Злочини проти власності			Стаття 194. Умисне знищення або пошкодження майна Стаття 194-1. Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики Стаття 196. Необережне знищення або пошкодження майна
Розділ VII Злочини у сфері господарської діяльності	Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення Стаття 221. Незаконні дії у разі банкрутства Стаття 234. Незаконні дії щодо приватизаційних паперів	Стаття 235. Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання	Стаття 209-1. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом
Розділ VIII Злочини проти довкілля			Стаття 252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду
Розділ IX Злочини проти громадської безпеки			Стаття 259. Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності
Розділ X Злочини проти безпеки виробництва			
Розділ XI Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту		Стаття 285. Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден Стаття 286. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами	
Розділ XII Злочини проти громадського порядку та моральності			

<p>Розділ XIII Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення</p>	<p>Стаття 313. Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням</p>	<p>Стаття 308. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем</p> <p>Стаття 312. Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем</p> <p>Стаття 313. Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням</p>	
<p>Розділ XIV Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації</p>			
<p>Розділ XV Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян</p>		<p>Стаття 354. Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації</p> <p>Стаття 357. Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження</p>	<p>Стаття 347. Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу</p> <p>Стаття 352. Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок</p> <p>Стаття 360. Умисне пошкодження ліній зв'язку</p>
<p>Розділ XVI Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку</p>	<p>Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї</p>	<p>Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї</p>	
<p>Розділ XVII Злочини у сфері службової діяльності</p>		<p>Стаття 364. Зловживання владою або службовим становищем</p> <p>Стаття 365. Перевищення влади або службових повноважень</p>	

		Стаття 366. <i>Службове підроблення</i> Стаття 367. <i>Службова недбалість</i>	
Розділ XVIII Злочини проти правосуддя	Стаття 388. Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації Стаття 392. Дії, що дезорганізують роботу виправних установ	Стаття 375. Постановлення <i>суддею (суддями)</i> завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або Постанови Стаття 385. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків	Стаття 371. <i>Завідомо</i> незаконні затримання, привід або арешт Стаття 372. Притягнення <i>завідомо</i> невинного до кримінальної відповідальності Стаття 378. Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного Стаття 383. <i>Завідомо</i> неправдиве повідомлення про вчинення злочину Стаття 384. <i>Завідомо</i> неправдиве показання Стаття 399. Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи
Розділ XIX Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)	Стаття 431. Злочинні дії <i>військовослужбовця, який перебуває в полоні</i>	Стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання <i>військовослужбовцем</i> зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання <i>службовим становищем</i> Стаття 423. Зловживання <i>військовою службовою особою</i> владою або службовим становищем Стаття 424. Перевищення <i>військовою службовою особою</i> влади чи службових повноважень	Стаття 411. Умисне знищення або пошкодження військового майна Стаття 412. Необережне знищення або пошкодження військового майна
Розділ XX Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку			

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2-т. / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит-ра., 1981. – Т.2. – 1982. – 359с.
2. Алексеев С.С. Право: Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 710с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. [2-е изд. перераб. и доп.]/ С.С. Алексеев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576с.
4. Бабаев В.К. Советское право как логическая система: учебное пособие / В.К. Бабаев – М.: Акад. МВД СССР, 1978. – 212с.
5. Баранов В.М. Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока / В.М. Баранов, Ю.Л. Мареев // Проблемы юридической техники: Сб. статей /Под ред. В.М. Баранова. - Н.Новгород: Нижегор. иссл. научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2000. – С.725-737.
6. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве / В.М. Горшенев. // Советское государство и право. – 1978. – №3. – С. 113-118.
7. Деревнин А.А. О понятии юридических конструкций /А.А. Деревнин. // Академический юридический журнал. – 2004. – №4. – С.9-13.
8. Дзейко Ж.О. Поняття юридичних конструкцій як засобів законодавчої техніки /Ж.О. Дейко. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. –№1 (75). – С.5-17.
9. Доценко Т.А. Сущность юридических конструкций / Т.А. Доценко. //Проблемы юридической техники: Сборник статей / Под ред.В.М. Баранова. – Н.Новгород, 2000. – С.316-323.
10. Иеринг Р. Юридическая техника/ Р. Иеринг. – М.: Статут, 2008. – 231с.
11. Кашанина Т.В. Юридическая техника. Учебник / Т.В. Кашанина. – М.: Эксмо, 2007. – 512с.
12. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. Книги 1-4. По изданию 1914 г. Редактирование и комментарии: учебник./ Н.М. Коркунов /

Авт. предисл. И.Ю. Козлихин – науч. изд., [репринтное] – М.: Юридический центр Пресс, 2003. – 430 с. – (Теория и история государства и права).

13. Костюков А.Н. Конструкции в праве: подходы к определению и классификации /А.Н. Костюков. // Вестник Омского государственного университета. – 2002. – №3. – С.123-126.

14. Лукич Р. Методология права /Радомир Лукич; [пер. с сербскохорв. В.М. Кулистикова; Под ред. и с вступит. статьей [с.5-23] Д.А. Керимова] – М.: Прогресс, 1981. – 304с.

15. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника [Текст]. /Анита Нашиц; [пер. с рум. И.Фодор. Под. ред. Д.А. Керимова и А.В. Мицкевича. Послесл. Д.А. Керимова] – М.: Прогресс, 1974. – 256с.

16. Пономарев Д.Е. Генезис и структура юридических конструкций: подходы к пониманию / Д.Е. Пономарев. // Академический юридический журнал. – 2005. – №2. – С.4-8.

17. Пономарев Д.Е. Юридические конструкции: исходная проблематика /Д.Е. Пономарев. // Академический юридический журнал. – 2004. – №3. – С.4-9.

18. Пономарев Д.Е. Юридические конструкции: становление понятия в отечественном правоведении / Д.Е. Пономарев. // Российский юридический журнал. – 2004. – №4. – С.46-53.

19. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. / О.Ф. Скакун. – Харьков: Эспада, 2005. – 840с.

20. Талан Ю.М. Юридические конструкции в советском законодательстве /Ю.М. Талан. // Развитие социальной деятельности советского государства и право: Межвузовский сборник научных трудов / МВ и ССО РСФСР. Свердловский юридический ин-т – Свердловск : Свердловский УрГУ, 1980. – С.18-21

21. Тарасов Н.Н. Юридические конструкции в праве и юридическом исследовании / Н.Н. Тарасов // Российский юридический журнал. – 2000. – №3. – С.25-36.

22. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки: монография /Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного университета, 2001. – 264 с.
23. Черданцев А.Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике / А.Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – №3. – С.12-19.
24. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике [текст]. / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург: УИФ «Наука», 1993. – 192 с.
25. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2003. – 532 с.
26. Чевычелов В.В. Юридическая конструкция (проблемы теории и практики): дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Чевычелов Владимир Владимирович. – Нижний Новгород, 2005. – 180 с.
27. Баталова И.С. Исследование гражданско-правовых конструкций в российском трудовом праве / И.С. Баталова // Юридическая наука и практика: пути развития и совершенствования: Сборник статей. – Пермь, 2003. – С.177-180.
28. Бабін І.І. Юридична конструкція податку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.І. Бабін. – К., 2007 – 20с.
29. Винницкий Д.В. Юридическая конструкция элементов налогообложения в российском налоговом праве / Д.В. Винницкий // Государство и право. – 2004. – №9. – С.55-63.
30. Воеводин Л.Д. Юридическая техника в конституционном праве / Л.Д. Воеводин // Вестник Московского университета. Серия11. Право. –1997. –№3. – С.3-12.
31. Гаврилюк Р. Юридична конструкція податку / Р.Гаврилюк // Право України. – 2006. – №4. – С.113-117.

32. Иванова В.Н. О возможности использования элемента правовой материи «юридическая конструкция» для формирования законодательной дефиниции «юридическая конструкция налога» с целью выражения юридической сущности налога в Налоговом кодексе РФ / В.Н. Иванова // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 г.) / Под ред. В.М. Баранова, П.С. Пацуркивского, Г.О. Матюшкина. – Нижний Новгород: Нижегород. иссл. научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – С.852-867.

33. Иванчин А.В. Состав преступления как юридическая конструкция / А.В. Иванчин // Юридическая техника и проблемы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе: Сборник науч. статей / Под ред. Л.Л. Кругликова. – Ярославль, 1999. – С.100-109.

34. Иванчин А.В. Уголовно-правовые конструкции и их роль в построении уголовного законодательства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Иванчин. – Ярославль, 2003. – 24 с.

35. Кругликов Л.Л. О конструировании составов преступлений / Л.Л. Кругликов // Правоведение. – 1989. – №2. – С.43-49.

36. Кругликов Л.Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, О.Е. Спиридонова; Ассоциация Юридический центр. – науч. – практ. изд. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 336 с.

37. Люблинский П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. / П.И. Люблинский. – М.: Зерцало, 2004. – 248 с.

38. Панько К.К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России: монография / К.К. Панько. – Воронеж, 2004. – 232с.

39. Калабеков Ш. В. Договор как универсальная правовая конструкция : дис. ...кандидата юрид.наук : 12.00.01. / Калабеков Шамиль Владимирович. – М.,2003. – 277 с.

40. Шмельова Г.Г. Короткий російсько-український та українсько-російський термінологічний словник: Теорія держави і права / Г.Г. Шмельова. – Сімферополь, «Таврія», 2005. – 96 с.

41. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К.: Атіка, 2008. – 412 с.

42. Законодательная техника: Научно-практическое пособие. / под ред. Ю.А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.

43. Нормография: теория и методология нормотворчества: учеб.-метод. пособие / Под ред. Ю.Г. Арзамасова. – М.: Академический проект; Трикста, 2007. – 560 с.

44. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве: учеб. пособие / В.К. Бабаев – Горький: М-во внутренних дел СССР. Горьковская высшая школа, 1974. – 124 с.

45. Теория государства и права: учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – 592 с.

46. Биля І.О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.О. Биля. – Харків, 2004. – 20 с.

47. Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития советского общества / АН УзССР, Ин-т философии и права им. И.М. Муминова / Л.М. Бойко. – Ташкент: Фан, 1988. – 91,[2]с. – (Нормативные акты советского соц. г-ва. Правотворчество в СССР).

48. Власенко Н.А. Проблемы точности выражения формы права (лингвологический анализ) : автореф. в форме научного доклада дис. на

соискание науч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений»/ Н.А. Власенко. – Екатеринбург, 1997. – 23 с.

49. Власенко Н.А. Законодательная технология. (Теория. Опыт. Правила) / Н.А. Власенко. – Иркутск: Восточно-Сибирская издательская компания, 2001. – 144с.: табл. – (Законодател. Собрание Иркутской области; Гос. ин-т регионального зак-ва Иркутской обл.).

50. Дідич Т.О. Нормопроекування: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.О. Дідич. – Київ, 2006. – 20 с.

51. Заец А.П. Система советского законодательства: проблема согласованности /АН УССР, Ин-т государства и права / А.П. Заец – Киев: Наук. Думка, 1987. – 97, [2] с.

52. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества. Учебное пособие: в 2-х томах / В.Н. Карташов. – Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 547 с.

53. Карташов В.Н. Юридическая технология или юридическая техника? Некоторые методологические аспекты исследования / В.Н. Карташов // Юридическая техника. – 2007. – №1. – С.16-24.

54. Керимов Д.А. Законодательная техника: науч.-метод. учеб. пособие / Д.А. Керимов. – М.:Норма Инфра-М,1998. – 127 с.

55. Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права: в 2-х т. / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – Т.1. Государство – 752 с.

56. Маршакова Н.Н. Юридическая техника: понятие, виды, средства, основные функции и значение / Н.Н. Маршакова // Юридическая техника. – 2007. – №1. – С.52-59.

57. Подготовка проектов нормативных актов (Организация и методика) / под. ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрид. лит. 1968. – 167 с.

58. Язык закона. / [Боголюбов С.А., Казьмин И.Ф., Локшина М.Д. и др.]; под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрид. лит., 1990. – 190 с. – (ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства).

59. Рабінович П.М. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми / П.М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – №2. – С.18-28.

60. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. – [Вид. 10-е, доп.] / П.М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.

61. Тихомиров Ю.А. О правилах законодательной техники / Ю.А. Тихомиров // Журнал Российского права. – 1999. – №11. – С.110-116

62. Тихомиров Ю.А. Юридическая техника – инструмент правотворчества и правоприменения / Ю.А. Тихомиров // Юридическая техника. – 2007. – №1. – С.12-16.

63. Ушаков А.А. Содержание и форма в праве и советское правотворчество : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 710 «Теория и история государства и права»/ А.А. Ушаков. - Свердловск, 1970. – 42 с.

64. Ушаков А.А. Законодательная техника // Уч. записки Пермского гос. ун-та, 1970. – Т.238. – С.81-83.

65. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 432 с.

66. Черненко А.К. Теоретико-методологические проблемы формирования правовой системы общества. / А.К. Черненко. – Новосибирск : Наука, 2004. – 296 с.

67. Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства» // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – №1. – С. 20-28.

68. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки /Н.И. Козюбра // Методологические проблемы юридической науки :

Сб. науч. тр. отв. ред. Н.И. Козюбра. – Киев : Наукова думка, 1990. – С.12-18.– (АН УССР. Ин-т государства и права).

69. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2 т. – М. : «Юстицинформ», 2000. - Т.1. : Элементарный состав. – 528 с.

70. Цивільний кодекс України : за станом на 21 січня 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=435-15>

71. Цивільний процесуальний кодекс України : за станом на 18 лютого 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=1618-15>

72. Кримінальний кодекс України : за станом на 21 січня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=2341-14>

73. Кримінально процесуальний кодекс України : за станом на 4 березня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=1001-05>

74. Чашин А.Н. Теория государства и права : учебник / А.Н. Чашин. – М. : Изд-во «Дело и Сервис», 2008. – 688 с.

75. Бабаев В.К. Теория государства и права в схемах и определениях: учебное пособие / Бабаев В.К., Баранов В.М., Толстик В.А. – М. : Юристь, 1998. – 251 с.

76. Красавчиков О.А. Советская наука гражданского права (Понятие, предмет, состав и система. / О.А. Красавчиков. – Свердловск, 1961. – 380 с. – (Свердл. юрид. ин-т. Ученые труды. Т.6. Серия «Гражданское право»).

77. Общая теория государства и права. Академический курс: в.2 т. / под ред. М.Н.Марченко. – М., 1998. – Т.2. Теория права. – 622 с.

78. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М. : Изд.группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 328 с.

79. Карташов В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении) / В.Н. Карташов // Проблемы юридической техники / под ред. В.М. Баранова. – Н.Новгород, 2000. – С.20-24.

80. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.М. Жаровська. – Х., 2006. – 20 с.

81. Браудэ И.Л. Вопросы законодательной техники / И.Л. Браудэ // Советское государство и право. – 1957. – №8. – С. 52-59.

82. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. / В.С. Нерсесянц. – М. : Изд. группа ИНФРА·М – Норма, 1997. – 657 с.

83. Гревцов Ю.И. Энциклопедия права: учебное пособие / Ю.И. Гревцов, И.Ю. Козлихин. – СПб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2008. – 772 с.

84. Оль П.А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству: монография /П.А. Оль. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 243 с.

85. Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – 800 с.

86. Марченко М.Н. Источники права: учеб. пособие / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 760 с.

87. Шмелева Г.Г. О некоторых проблемах толкования-уяснения юридических норм / Г.Г. Шмелева // Проблемы толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь: «Таврия-плюс», 2003. – С.90-97.

88. Про нормативно-правові акти : Проект Закону України від 21 січня 2008 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.search.ligazakon.ua/1_doc.2.nst/link1/JF11BO1I.html

89. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №30. – Ст. 260.

90. Зивс С.Л. Источники права/ С.Л. Зивс; ответств. ред. д.ю.н. В.П. Казимирчук – М. : Наука, 1981. – 239 с.

91. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=995_118.

92. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=1906_15.

93. Пригара Л.І. Юридична техніка актів правозастосування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л.І. Пригара – Київ, 2008. – 17 с.

94. Красницька А.В. Процесуальні акти кримінального судочинства: юридична техніка, шляхи вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А.В. Красницька – Київ, 2008. – 17 с.

95. Погорелов Є.В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Є.В. Погорелов. – Харків, 2000. – 17 с.

96. Шевченко Л.И. О понятии, сущности и значении договорного регулирования имущественных отношений в условиях рыночной экономики / Л.И. Шевченко // Государство и право. – 2005. – №10. – С.42-48.

97. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К.: Юрінком інтер, 2005. – 190 с.

98. Юков М.К. Место юридической техники в правотворчестве / М.К. Юков // Правоведение. – 1979. – №5. – С.45-49.

99. Законодательная техника / Под ред. Д.А.Керимова. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – 143 с.

100. Явич Л.С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР / Л.С. Явич; под ред. Корецкого В.И., Раджабова С.А. – Сталинабад, 1957. – 164 с. – (М-во высш. образования СССР. Таджик. гос. ун-т им.В.И. Ленина).

101. Научные основы советского правотворчества. ([О.А. Гаврилов, Н.П. Колдаева, А.С. Пиголкин и др.; Отв. ред. Р.О. Халфина]). – М.: Наука, 1981. – 320 с.

102. Ушаков А.А. О понимании юридической техники и ее основных проблемах / А.А. Ушаков // Уч. зап. Пермского ун-та. – 1961. – Т. ХІХ. – Вып.5. – С.81-83.

103. Ильюк Е.В. Законодательная техника построения диспозиции статьи уголовного закона : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» /Е.В. Ильюк. - Свердловск, 1989. – 17 с.

104. Теоретические вопросы систематизации советского законодательства. / под ред. С.Н.Братуся, И.С.Самощенко – М.: Госюриздат, 1962. – 575 с.

105. Законодательство и законодательная деятельность в СССР. / отв. ред. канд. юрид. наук П.П. Гуреев и канд. юрид. наук П.И. Седугин. - М.: Юрид. лит., – 1972. – 328 с.

106. Чухвичев Д.В. Законодательная техника: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению 030500 «Юриспруденция»/ Д.В. Чухвичев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. – 239 с.

107. Общая теория права : учебник для юридических вузов / под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1997. – 384 с.

108. Ковачев Д.А. Механизм правотворчества социалистического государства. Вопросы теории / Д.А. Ковачев. – М. : Юрид. лит., 1977. – 111 с. (Всесоюзн. н.-и. ин-т сов. з-ва).

109. Ильин И.К. О форме и стиле правовых актов (некоторые вопросы законодательной техники) / И.К. Ильин, Н.В. Миронов // Советское государство и право. – 1960. – №12. – С.65-73.

110. Миренский Б.А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б.А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – №12. – С.106-109.

111. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.

112. Риндюк В.І. Законодавча техніка: зміст, форма, види, проблеми та основні напрями її реалізації в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Віра Іванівна Риндюк – К., 2008. – 20 с.

113. Апт А.Ф. Формы выражения и изложения правовых норм в нормативных актах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория государства и права». / А.Ф. Апт. – М., 1973. – 16 с.

114. Дутко А.О. Юридичні вимоги до нормопроектів / А.О. Дутко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – №1. – С.169-173.

115. Ковалев М.И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М.И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – №8. – С.73-79.

116. Давыдова М.Л. Нормативно-правовые предписания в российском законодательстве : учебное пособие / М.Л. Давыдова. – Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 2001. – 92 с.

117. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. / под общ. ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева. – М.: Юрид. лит., 1976. – 280 с.

118. Чигидин Б.В. Юридическая техника российского законодательства : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02 / Борис Викторович Чигидин – Москва, 2002. – 189 с.

119. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком-Інтер, 2006. – 688 с.
120. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. – М.: НАУКА, 2001. – 608 с.
121. Рарог А.И. Законодательная техника как средство ограничения судебного усмотрения / А.И. Рарог, Ю.В. Грачева // Государство и право. – 2002. – №11. – С.93-100.
122. Спасов Б. Закон и его толкование. / Спасов Б. – Пер. с болг. /.- М.: Юрид. лит., 1986. – 246 с.
123. Сімейний кодекс України : за станом на 04 червня 2009 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=2947-14>
124. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів / О.П. Семотюк. – Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2007. – 464 с.
125. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. - М.: Политиздат, 1980. – 386 с.
126. Бучило Н.Ф. Философия : учеб. пособие / Н.Ф. Бучило, А.Н. Чумаков. – М. :ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 480 с.
127. Кохановский В.П. Основы философии науки : учеб. пособие для аспирантов / В.П. Кохановский и др. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 608 с.
128. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. / Н.И. Кондаков. – 2-е испр. и доп. изд. – М., Изд-во «Наука», 1975. – 720с. – (АН СССР. Ин-т философии).
129. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. - М.-Л.: Наука, [Ленинград. отд-ние], 1966. – 301с. – (АН СССР. Ленингр. кафедра философии).
130. Пэнто Р. Методы социальных наук. Под ред. и с вступ. статьей В.А.Туманова и В.П. Казимирчука / Пэнто Р., Гравитц М. – М.: Изд-во Прогресс, 1972. – 607 с.

131. Левшина О.Н. Моделирование в науке и технике. Реком. обзор литерат. / О.Н. Левшина, К.А. Фролова. – М.: Книга, 1970. – 16 с. – ([Гос. б-ка им. В.И. Ленина. Центр. политехн. б-ка] Новое в науке и технике).

132. Штофф В.А. Проблемы методологии научного познания / В.А. Штофф. – М.: Высшая школа, 1978. – 217 с.

133. Уемов А.И. Логические основы метода моделирования / А.И. Уемов. – М.: Мысль, 1971. – 311 с.

134. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: учебник / Е.В. Ушаков. – М.: КНОРУС, 2008. – 592 с.

135. Баранов В.М. Логические основания законодательной дефиниции / Баранов В.М., Першин В.Б., Першина И.В // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 г.) / Под ред. В.М. Баранова, П.С. Пацуркивского, Г.О. Матюшкина. – Нижний Новгород: Нижегород. иссл. научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – С.240-260.

136. Архипов С.И. Субъект права : теоретическое исследование / С.И. Архипов. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 469 с.

137. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г.К. Матвеев. – М.: Юрид. лит-ра, 1970. – 311 с.

138. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. (Очерк теории) / С.Н. Братусь - М.: Юрид. лит., 1976. – 216с.

139. Господарський кодекс України : за станом на 11 лютого 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=436-15>

140. Договірне право : конспект лекцій / І.В. Жилінкова, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін.; за заг. ред. І.В. Жилінкової, В.І. Борисової. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – 116 с.

141. Соцуро Л.В. Толкование договора судом / Л.В. Соцуро. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 216 с.
142. Вишневский А.Ф. Теория и практика подготовки проекта нормативного правового акта / А.Ф. Вишневский, В.Н. Дмитрук. – Минск : Дикта. – 2004.- 148 с.
143. Сырых Е.В. Технично-юридические критерии качества закона / Е.В. Сырых // Проблемы юридической техники.: сб. статей / под ред.В.М. Баранова. – Н.Новгород, 2000. – С.9-38.
144. Шмелева Г.Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании: монография. – Львов: Изд-во при Львов. гос. ун-те издател. объедин.«Вища школа», 1988. – 108 с.
145. Руденко К.П. Логіка. Курс лекцій / К.П. Руденко – Київ: «Вища школа», 1976. – 304 с.
146. Філософія. Навчальний посібник / Леонід Васильович Губерський, І.В. Надольний, В.П. Андрушко, В.П. Розумний; За ред. доктора філос. наук, проф. Івана Федоровича Надольного. – [5-те вид., випр. і доп.] – Київ: ВІКАР, 2005. – 516 с. – (Серія «Вища освіта ХХІ століття»).
147. Бочаров В.А. Основы логики: учебник / Бочаров В.А., Маркин В.И. – М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2007. – 336с. – (Классический университетский учебник).
148. Ивин А.А. Логика и теория аргументации: элементарный курс: учеб. пособие / А.А. Ивин/ – М. : Гардарики, 2007. – 220 с.
149. Эффективность правовых норм / [Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В.]. – М.: Юрид. лит., 1980. – 280с.
150. Кодекс законів про працю України : за станом на 10 березня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=322-08>
151. Алексеев С.С. Тайна права (его понимание, назначение, социальная ценность) /С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – 176 с.

152. Кодекс України про адміністративні правопорушення : за станом на 21 січня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=80731-10>

153. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. – [2-ге вид., допов.] / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 752 с.

154. Горшенев В.М. Норма права и иные нормативные обобщения в структуре советского права / В.М. Горшенев // Проблемы эффективности правового регулирования: Межвуз. сб./ Куйбышев. гос. ун-т; [Редкол. : С.А. Шейфер (отв. ред.)].- Куйбышев, КГУ. – 1978. – С.3-14.

155. Конституція України : за станом на 6 квітня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua=254%EA%2F96%2D%E2%FO>

156. Веденеев Е.Ю. Роль презумпций в гражданском праве, арбитражном и гражданском судопроизводстве / Е.Ю. Веденеев // Государство и право. – 1998. – №2. – С.43-49.

157. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит-ра, 1971. – 223 с.

158. Словник іншомовних слів. За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука. – К. : Головна ред. Укр. рад. енциклопедії, 1974 . – 775 с.

159. Шмельова Г.Г. Юридичні засоби удосконалення змісту і форми законодавства / Г.Г. Шмельова // Концепція розвитку законодавства України. Матеріали науково-практичної конференції – К, 1996. – С.100-102.

160. Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права / В.Е. Жеребкин. – К. : Вища школа, 1976. – 150 с.

161. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс / А.П. Семитко. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 172, [2] с. – (Юрид. науки).

162. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. Артикуца // Право України. – 1998. – №4. – С.56-57.

163. Проблемы правотворчества субъектов Российской Федерации. Научно–методическое пособие. / Отв. ред. – доктор юрид. наук, профессор А.С. Пиголкин. – М.: Издательство НОРМА, 1998. – 272 с.
164. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
165. Зубарев В.С. Язык и стиль обвинительного заключения / В.С. Зубарев, Л.П. Крысин, В.Ф. Статкус. – М.: Юрид. лит., 1976. – 88 с.
166. Ивакина Н.Н. Совмещение элементов научной и официально-деловой речи в синтаксисе юридического документа // Язык и стиль научного изложения. Лингвометод. исслед. [Сб. ст.] / АН СССР, Каф. иностр. яз. : [Редкол. : М.Я. Цвиллинг (отв. ред.) и др.] – М.: Наука, 1983. – 272 с.
167. Баранов В.М. Классификация в российском законодательстве: монография / В.М. Баранов, Е.В. Чуманов. – Нижний Новгород: Нижегород. акад. МВД России, 2005. – 260 с.
168. Дутко А.О. Графічні засоби нормотворчої техніки / А.О. Дутко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2000. – №2. – С.168-172.
169. Керимов Д.А. Культура и техника законотворчества / Д.А. Керимов. – М.: Юрид. лит., 1991. – 158 с.
170. Нариси з законопроекування / під ред. Робера К. Бержерона. – Оттава, 1999. – 1018 с.
171. Шебанов А.Ф. Нормы советского социалистического права. Лекция... / А.Ф. Шебанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 44 с. – (Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова).
172. Федосова В.А. Эффективность действия норм советского государственного права / В.А. Федосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 157 с.

173. Бабаев В.К. Формальная определенность и возможности формализации законодательства / В.К. Бабаев // Советское государство и право. – 1978. – №4. – С.44-51.

174. Вопленко Н.Н. Правовая символика / Н.Н. Вопленко // Правоведение. – 1995. – №4-5. – С.71-73.

175. Цивільне право України : Академічний курс : підручник: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. Загальна частина. – 520 с.

176. Белов В.А. Гражданское право: Общая часть / В.А. Белов – М., ЮрИнфоР, 2002. – 639 с.

177. Теория государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М. : Наука, 1985. – 426 с.

178. Цивільне право України: Підручник: У 2-х книгах / О.В. Дзера (кер.автор. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – [2-ге вид., допов. і перероб.] – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн.1. – 736 с.

179. Брагинский М.И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 1999. – 848 с.

180. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.

181. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции / О.А. Красавчиков // Гражданско-правовой договор и его функции: Межвузовский сборник науч. трудов – Свердловск: УрГУ, 1980. – С.3-20.

182. Тихомиров Ю.А. Публичное право: Учебник для юридических факультетов и вузов / Ю.О. Тихомиров. – М.: БЕК, 1995. – 485 с.

183. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. / Р.О. Халфина. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1954. – 240 с. – (Акад. наук СССР. Ин-т права).

184. Иванов В.В. К вопросу об общей теории договора / В.В. Иванов // Государство и право. – 2000. – №12. – С.73-79.
185. Гражданское право.[Учебник для студ. юрид. ин-тов и фак.] - М.: Юрид. лит., 1969. – (Моск.гос.ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени ун-т им. М.В. Ломоносова). – Т.1. – 558 с.
186. Зайвин А.Д. Основы трудового законодательства СССР. [Учеб. пособие для неюрид. спец. вузов] / А.Д. Зайвин, Е.И. Войленко, В.Л. Гейхман. – М. : Высш. школа, 1978. – 247 с.
187. Основные институты гражданского права зарубежных стран: Сравнительно-правовое исследование / Ин-т законод. и сравнит. правовед. при Правит-ве Рос. Федерации; Залесский В.В., Авилов Г.Е., Вильданова М.М. и др. – М. : НОРМА,1999. – 644 с.
188. Дутко А.О. Використання договірної конструкції у законодавстві України / А.О. Дутко // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №1. –С.104-115.
189. Тархов В.А. Гражданское право: Общая часть: Курс лекций/ В.А. Тархов. – Чебоксары: Чувашское кн. изд-во, 1997. – 322 с.
190. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве / Г.К. Матвеев. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1955. – 306 с.
191. Кулагин М.И. Избранные труды / М.И. Кулагин. – М.: Статут, 1997. – 281 с.
192. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
193. Бичкова С.С. Цивільне процесуальне право України: Навчальний посібник / Бичкова С.С., Бобрик В.І., Азарова І.О. та ін. / За заг ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., доповн. і переробл.] – К.: Атіка, 2007. – 318 с.
194. Гражданское судопроизводство / Под ред. В.Н. Семенова. – Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1974 – 324 с.

195. Шутенко О. Загальна характеристика правовідносин, що виникають при здійсненні правосуддя / О. Шутенко // Підприємництво, господарство і право. – №12. – 2007. – С.62-64.
196. Шутенко О.В. Проблемы диспозитивности в гражданском судопроизводстве : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / О.В. Шутенко. – Х. : НЮА им. Я. Мудрого, 2003. – 191 с.
197. Цивільний процес України . Академічний курс : [підручник для студ.юрид.спец.вищ.навч.закл];[за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с. – Серія «Процесуальні науки».
198. Цивільне процесуальне право України : підручник. / В.В. Комаров, В.І. Тетришніков, Є.Г. Пушкар та ін. – Х. : Право, 1999. – 256 с.
199. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. проф. В.В. Комарова. – Х., 2002. – 498 с.
200. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-ге вид. переробл. і доповн.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
201. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Климента. – [Вид. 3-тє, переробл. та доповн.] – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.
202. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. Часть общая: В 2 т. / Н.С. Таганцев. – Сост. и отв.ред. Загородников Н.И. – М. : Наука, 1994. – Том 1. – 380 с. – (РАН. Ин-т государства и права).
203. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления/ А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – 364 с.
204. Красницький І.В. Окремі проблеми визначення поняття складу злочину у сучасному кримінальному праві // Державотворення і правотворення в Україні. Проблеми та перспективи : матеріали Другої звітної наукової конференції. Львів, 2008. – С.316-319.

205. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х., Право, 1997. – 412 с.
206. Кримінальний процес України: підручник / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
207. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Том 1. – 470 с.
208. Тетришник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. – [4-те вид., доп. і переробл.] / В.М. Тетришник. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с.
209. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькин/ – М. : Юрид. лит., 1967. – 192 с.
210. Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве / М.Л. Якуб. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – 144 с.
211. Кодекс адміністративного судочинства України : за станом на 16 лютого 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mail.cg?nreg=2747-15>.
212. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
213. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А.Х.Саидов. – М.: Юристь, 2000. – 512 с.
214. Азми Д.М. Теоретико-методологический анализ отечественного учения о системе права (1938-1946 гг.) / Д.М. Азми. – М.: ЮРКОМПАНИ, 2009. – 286 с.
215. Сивий Р.Б. Приватне право як складова системи об'єктивного юридичного права / Р.Б. Сивий // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – №4 (30). – С.71-85.
216. Мамутов В. До питання про поняття приватного права / В. Мамутов // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – №2. – С.50-53.

217. Попондопуло В.Ф. Частное и публичное право как отрасли права/ В.Ф. Попондопуло // Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. – М.: Статут – Екатеринбург: Институт частного права. – 2002. – Вып.2. – С.17-40.

218. Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С.В. Поленина // Государство и право. – 1999. – №9. – С.5-12.

219. Дорохин С.В. Деление права на публичное и частное: конституционно-правовой аспект / С.В. Дорохин.– М.: Волтерс Клувер, 2008. – 136 с.